

1
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БАС ПРОКУРАТУРАСЫНЫҢ
ЖАНЫНДАҒЫ ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ОРГАНДАРЫ АКАДЕМИЯСЫ

АЙБОЛТАНОВ АЙБЕК ЕСКИБЕКОВИЧ

Ішкі істер органдарындағы қылмыстық құқықтық статистиканың заңдылығын
прокурорлық қадағалаудағы мәселелер

7М12303 «Құқық қорғау қызметі» (ғылыми және педагогикалық бағыт) білім
беру бағдарламасы бойынша ұлттық қауіпсіздік және әскери іс магистрі
дәрежесін алуға диссертация

Ғылыми жетекші:
Жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру
институты Арнайы заң пәндері
кафедрасының доценті
А.А. Ешназаров,
заң ғылымдарының кандидаты,
әділет кеңесшісі

Қосшы қ., 2022 ж.

² ТҮЙІНДЕМЕ

Осы жұмыста автор ішкі істер органдарында қылмыстық-құқықтық статистиканың заңдылығына прокурорлық қадағалауды жүзеге асырудың проблемалық мәселелерін қарайды.

Автор ПО бағалау жұмысының көрсеткіштерін зерттеді. Оларды жетілдіру бойынша ұсыныстар ұсынылды. Сондай-ақ, Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасын талдауды ескере отырып, ПО қылмыстық-құқықтық статистиканың заңдылығын жоғары қадағалауды жүзеге асырудың проблемалық мәселелерін шешу жолдары ұсынылды.

РЕЗЮМЕ

В настоящей работе автор рассматривает проблемные вопросы осуществления прокурорского надзора за законностью уголовно-правовой статистики в органах внутренних дел.

Автором исследованы показатели работы оценки ОВД. Представлены предложения по их усовершенствованию. Также с учетом анализа действующего законодательства Республики Казахстан предложены пути решения проблемных вопросов осуществления надзора за законностью уголовно-правовой статистики в ОВД.

SUMMARY

In this paper, the author examines the problematic issues of prosecutorial supervision over the legality of criminal law statistics in the internal affairs bodies.

The author investigated the performance indicators of the evaluation of the ATS. Proposals for their improvement are presented. Also, taking into account the analysis of the current legislation of the Republic of Kazakhstan, the ways of solving problematic issues of the supreme supervision of the legality of criminal law statistics in the internal affairs bodies are proposed.

3
МАЗМҰНЫ

БЕЛГІЛЕР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР.....	4
КІРІСПЕ.....	5
1. ҚЫЛМЫСТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ СТАТИСТИКАНЫҢ ЗАҢДЫЛЫҒЫН ПРОКУРОРЛЫҚ ҚАДАҒАЛАУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ	12
1.1 Ішкі істер органдарының қылмыстық-құқықтық статистикасының заңдылығын прокурорлық қадағалаудың құқықтық негізі	12
1.2 Ішкі істер органдарының қылмыстық-құқықтық статистикасының заңдылығын прокурорлық қадағалаудың мәні мен мазмұны	25
2. ҚЫЛМЫСТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ СТАТИСТИКАНЫҢ ЗАҢДЫЛЫҒЫН ПРОКУРОРЛЫҚ ҚАДАҒАЛАУДЫҢ ҰЙЫМДАСТЫРУШЫЛЫҚТЫҢ ЕРЕКШІЛІКТЕРІ	43
2.1 Қылмыстық-құқықтық статистиканың заңдылығын прокурорлық қадағалау және ведомстволық бақылау	43
2.2 Ішкі істер органдарының қылмыстық-құқықтық статистикасының заңдылығын прокурорлық қадағалауды жетілдіру жолдары.....	61
2.3 Басқа елдердің ішкі істер органдарын бағалауы.....	86
ҚОРЫТЫНДЫ	116
ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕККӨЗДЕРДІҢ ТІЗІМІ	126
ҚОСЫМША 1. Енгізу актісі	133
ҚОСЫМША 2. Нормативтік құқықтық актілеріне өзгерістер мен толықтырулар енгізу бойынша ұсыныстарға салыстырма кесте	134
ҚОСЫМША 3. СДТБТ жүйесіне өзгерістер мен толықтырулар енгізу бойынша кесте.....	135

БЕЛГІЛЕР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР

АЕК – Ақпараттық есеп кітабы

АҚШ - Америка Құрама Штаттары

ЖБО -Жедел басқару орталықтары

ЖІҚ - жедел-іздестіру қызметі

КСРО - Кеңестік Социалистік Республикалар Одағы

ҚР - Қазақстан Республикасы

ҚР БП - Қазақстан Республикасының Бас Прокуратурасы

ҚР ҚК - Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі

ҚР ҚПК- Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі

СДТБТ - Сотқа дейінгі тергеп-тексерудің бірыңғай тізілімі

ТМД - Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы

ҰҚК - Ұлттық Қауіпсіздік Комитеті

ІМ - Ішкі істер министрлігі

ІО - Ішкі істер органдары

Зерттеу тақырыбының өзектілігі.

Қазіргі уақытта қылмыстық қудалаудың аумақтық органдарының жұмысы сандық мәнде, яғни статистикалық көрсеткіштерге сәйкес бағаланатыны ешкімге құпия емес. 2017 жылмен салыстырғанда 2018 жылы Жасырын қылмыстар саны 28% – ға, 2019 жылы тағы 2% - ға өсті. 2020 жылы, керісінше, 15% төмендеді, бұл айтарлықтай оң динамика. Алайда, 2021 жылы тағы да өсім байқалады, бұл 15,7% - ға. Жалпы, 2017-2021 жылдар аралығында өсім 30% - ды құрады. Бұл өте көп, жасырын қылмыстардың динамикасы Ведомстволық мүдделер үшін жекелеген қызметкерлер статистикалық мәліметтермен манипуляцияларға жол береді, бұл көрсеткіштердің сенімділігі мен объективтілігіне зиянды әсер етеді.

Есепке алу және тіркеу тәртібінің жай-күйі туралы мәселе бірнеше рет талқылау тақырыбы болды, бірақ жылдан жылға бұзушылықтарға жол беріле береді, жүйелік сипатқа ие болады және қызметкерлер әрдайым жүйені алдаудың жаңа тәсілдерін ойлап табатындығына алаңдайды.

Бұл аймақтағы криминогендік жағдайды дұрыс бағалауға теріс әсер етеді, сонымен қатар қолайсыз болып табылатын қиялдың әл-ауқатын көрсетеді.

Ішкі істер органдарының қылмыстық-құқықтық статистикасының заңдылығын прокурорлық қадағалаудың құқықтық негізі екі негізгі заңды қамтиды:

1. «Прокуратура туралы» Қазақстан Республикасының 2017 жылғы 30 маусымдағы № 81-VI Заңы [1].

2. «Мемлекеттік құқықтық статистика және арнайы есепке алу туралы» 2003 жылғы 22 желтоқсандағы № 510-II Қазақстан Республикасының Заңы [2].

Қазақстан Республикасының «Мемлекеттік құқықтық статистика және арнайы есепке алу туралы» Заңы Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитеті қылмыстық-құқықтық, азаматтық-құқықтық, әкімшілік-құқықтық салаларда мемлекеттік құқықтық статистикаға жауап беретін және арнайы есептілікті жүргізетін уәкілетті орган ретінде әрекет етеді деп болжайды. Бұдан басқа, органның Қазақстан Республикасының Құқықтық статистика және құқықтық есепке алу саласындағы заңнамасын қолдану бойынша заңнамалық бекітілген бақылау және қадағалау

өкілеттіктері бар, өйткені Комитеттің орталықтандырылған дерекқоры прокурорға қылмысты тіркеуден бастап нақты іс бойынша сот түпкілікті шешім шығарғанға дейін қылмыстық істің жай-күйін қадағалауға мүмкіндік береді.

Соңғы уақытта жүргізілген отандық зерттеулер, көбінесе, Қазақстан Республикасындағы прокуратура жүзеге асыратын жоғары қадағалаудың жекелеген аспектілеріне арналады.

Осыған байланысты, заңдылықтың сақталуын жоғары қадағалауды жүзеге асыратын және қылмыстық-құқықтық статистика саласындағы құқық бұзушылықтардың алдын алу бойынша үйлестіруші буын ретінде прокуратура органдарының рөлін толығырақ ашу қажет деп санаймыз.

Аталған, сондай-ақ басқа да бірқатар жағдайлар осы зерттеу тақырыбының өзектілігін анықтайды.

Зерттеу салыстырмалы-құқықтық, жүйелік-құрылымдық және құрылымдық-функционалдық зерттеу әдістерін қолдану арқылы жүзеге асырылды.

Шешілетін ғылыми проблеманың немесе практикалық міндеттің қазіргі жай-күйін бағалау.

Прокурорлық және құқық қорғау қызметінің жалпы мәселелерін жан-жақты зерттеумен көптеген шетелдік практикалық және ғылыми қызметкерлер айналысты: А.И. Алексеев, Ю.М. Антонян, В.И. Басков, С.Г. Березовская, В.П. Божьев, Ю.Е. Винокуров, В.Н. Галузо, К.Ф. Гуценко, Ю.А. Дмитриев, А.И. Долговой, В.В. Долежан, Е.Р. Ергашев, С.К. Жүрсімбаев, А.Ф. Козлов, А.П. Кизлык, В.Д. Ломовский, В.В. Лунеев, М.Н. Маршунов, И.А. Мирошниченко, М.Ю. Рагинский, В.М. Семенов, А.Ф. Смирнов, В.М. Спиридонов, А.А. Чувилев, Д.А. Шестаков, М.А. Шапкина, В.Б. Ястребов және басқалары қатысты.

Полиция жұмысының критериілерін өзгертуге бірнеше амалдар жасалған болатын. Онда ауыр және аса ауыр қылмыстардың ашылуы қалдырылып, барлық қылмыстың ашылуы бойынша полицияны бағалау алып тасталған болатын.

Бірақ іс жүзінде барлық қылмыстың ашылуы көрсеткішінен айыға алмады. Халық бұрынғыша полиция қызметкерлеріне сенім білдірмейді, полиция қызметкерлері өздерінің көрсеткіштерін жақсарту мақсатында қылмыстық

статистиканы манипуляциялауды жалғастыруда.

Бұл жағдайдың орын алудың бірнеше себептері бар.

Біріншіден, ішкі істер органдарының басшылары өз қызметкерлерінің жұмысын қадағалаудың басқа әдісін қолданбайды.

Екінші себеп, қызметкерлерінің жұмысын бағалаудың басқа әдісін білмегендіктен, олар мүлдем жұмыс жасауды доғарады деп қорқуда.

Полиция жұмысын бағалаудың негізгі параметрлері қоғам тарапынан сенім деңгейі және халықтың қауіпсіздік сезімі болуы қажет.

Зерттеу тақырыбы бойынша тиісті ғылыми және тарихи әдебиеттерді зерттегеннен кейін зерттеудің зерттеу мақсаты анықталды.

Шешілетін ғылыми проблеманың немесе практикалық міндетінің қазіргі жағдайын бағалау. Бүгінде әрбір облыстық басқарма кезекшілік тәулікте жасалған қылмыстың кем дегенде 50 пайызын «ашуға», қылмыстық істердің белгілі бір бөлігін сотқа жіберуге тиіс. Облыстық көрсеткіш деңгейінде ұрлық, тонау, бұзақылық, ауыр және аса ауыр қылмыстардың ашылуын қамтамасыз етуге тиіс.

Белгілі бір көрсеткіштерге тез арада қол жеткізу үшін қылмыстарды жеңіл және күрделірек санаттарға бөліп тастаған. Сондықтан, қылмыс жасаған тұлғалар белгілі болған қылмыстар тез сотқа жіберіліп, ал ашылмаған қылмыстар тоқтатылады. Олардың кейін ашылу болашағы төмен.

Қылмыс статистикасы да түрлі манипуляцияға ұшырауда. Олардың айла-әдістері өте көп, мысалы, есепке дейінгі кезеңде қылмыстық істерді тергеуді қайта бастаудан бастап, қылмысты ашық ойлап табуға дейін барады.

Осы зерттеудің мақсаты. Ішкі істер органдарының қылмыстық-құқықтық статистика заңдылығының сақталуына жоғары қадағалауды жүзеге асыру кезінде прокуратура органдарының қызметкерлері үшін теориялық ережелер мен практикалық ұсынымдар енгізіледі.

Аталған мақсатқа қол жеткізу үшін келесі міндеттерді орындау көзделеді:

- 1) Манипуляциялық фактілерді анықтау үшін қылмыстық-құқықтық статистика саласындағы заңдылықтың жай-күйін талдау;
- 2) Ішкі істер органдары мен жергілікті атқарушы органдардың қызметін,

сондай-ақ прокуратура органдарының қызметін, оның ішінде талданып отырған салада үйлестіру өкілеттіктерін жүзеге асыруындағы жауапкершілікті ұсыну;

3) Ішкі істер органдарының қылмыстық-құқықтық статистикасын қадағалауда прокуратура органдарының жұмысын жетілдіру жөнінде ұсыныстар әзірлеу.

Зерттеу объектісі қылмыстық-құқықтық статистикадағы заңдылықтың сақталуына Қазақстан Республикасы прокуратурасының жоғары қадағалауын ұйымдастыру және жүзеге асыру процесінде қалыптасатын құқықтық қатынастар болып табылады.

Зерттеу пәні жоғары қадағалауды ұйымдастыру мен жүзеге асырудың, сондай-ақ Қазақстан Республикасы прокуратура органдарының қылмыстық-құқықтық статистиканың заңдылығы бөлігіндегі үйлестіру қызметінің теориялық негіздері болып табылады. Бұдан басқа, Қазақстан Республикасындағы ПО-ның қызметін бағалаудың теориялық және практикалық мәселелері қозғалды.

Зерттеуді жүргізудің әдістері мен әдістемелік негіздері. Зерттеуді жүргізудің әдістері мен әдістемелік негіздері зерттеудің жалпы ғылыми және арнайы әдістері, атап айтқанда, талдау, салыстырмалы-құқықтық және формальды-логикалық әдістері құрады.

Ғылыми жаңалықтың негіздемесі: Қазақстан Республикасы прокуратура органдарының қылмыстық-құқықтық статистика заңдылығының сақталуына жоғары қадағалауды жүзеге асырудың теориялық және қолданбалы проблемалары алғаш рет қаралып, жоғары қадағалауды жүзеге асырудың тиімділігін арттыру және осы саладағы заңдылықты нығайту саласындағы прокурорлардың үйлестіру өкілеттіктерін іске асыру үшін елеулі практикалық маңызы бар ұсынымдар тұжырымдалды.

Зерттеу нәтижелері қылмыстық-құқықтық статистика деректерін бұрмалаудың алдын алу саласындағы жоғары қадағалауды жүзеге асыру мәселелері бойынша әдістемелік ұсынымдарды одан әрі жетілдіру кезінде, сондай-ақ практикалық қызметкерлердің біліктілігін арттыру кезінде пайдаланылуы мүмкін.

Диссертациялық зерттеудің негізін отандық және шетелдік авторлардың

жарияланымдарда және ғылыми журналдарда, монографияларда, диссертацияларда, авторефераттарда, оқулықтарда және басқа да оқу құралдарында көрсетілген ғылыми еңбектері болып табылады.

Зерттеудің нормативтік базасы Қазақстан Республикасының Конституциясына, ратификацияланған халықаралық шарттарға, Қазақстан Республикасының заңдарына, Қазақстан Республикасы Президентінің жарлықтарына, Қазақстан Республикасы Бас прокурорының бұйрықтары мен өзге де құжаттар және зерттеу нысанасына жататын басқа да құқықтық актілерге негізделеді.

Магистрлік диссертацияның қорытындыларын сынақтан өткізу прокуратура органдарының қызметкерлері үшін қылмыстық-құқықтық статистика деректерін бұрмалау саласындағы заңдылық пен тексерулердің жай-күйіне талдау жүргізу кезінде, сондай-ақ ғылыми жарияланымдарда және ғылыми конференциялардың баяндамаларында ұсынымдар әзірлеу арқылы жүзеге асырылды.

Магистрлік диссертацияның құрылымы зерттеудің мақсаты мен міндеттеріне сәйкес айқындалған. Магистрлік диссертация кіріспеден, екі тараудан, қорытындыдан, пайдаланылған дереккөздердің тізімінен және қосымшадан тұрады.

Қорғауға шығарылатын ережелер:

1. «Полиция қызметін бағалау критерийлерінің жүйесін бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2019 жылғы 4 маусымдағы №515 бұйрығында «сандық критерийлер» көрсетілген. Ол ешкімге жасырын емес манипуляциялыққа жол береді.

Көптеген дамыған елдердің тәжірибесін зертеп келгенде олар «сандық критерийлерді» критерийі ретінде полиция қызметін бағалау кезінде қолданылмайды.

Сол себептен «Полиция қызметін бағалау критерийлерінің жүйесін бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2019 жылғы 4 маусымдағы №515 бұйрығымен бекітілген полиция қызметін бағалау өлшемшарттарының тізбесінде «1-тармағы» алынып тасталсын деп ұсынамыз;

Екіншіден, осы бұйрықпен бекітілген полиция қызметін бағалау жөніндегі

әдістемесі полиция қызметін бағалау өлшемшарттарының тізбесімен сәйкестендірілсін.

2. Қазіргі қолданыстағы «Қылмыстық құқық бұзушылықтар туралы арызды, хабарды немесе баянатты қабылдау және тіркеу, сондай-ақ Сотқа дейінгі тергеп-тексерудің бірыңғай тізілімін жүргізу қағидалары» туралы Қазақстан Республикасы Бас Прокурорының 2014 жылғы 19 қыркүйектегі №89 бұйрықта қылмыстық статистиканы манипуляциялауға әсер ететін фактілер бойынша ішкі істер органдарында қылмыстық істі тергеуге жауапты басшы құрамның жауапкершілігі көрсетілмеген.

Осыған байланысты «Қылмыстық құқық бұзушылықтар туралы арызды, хабарды немесе баянатты қабылдау және тіркеу, сондай-ақ Сотқа дейінгі тергеп-тексерудің бірыңғай тізілімін жүргізу қағидалары» туралы Қазақстан Республикасы Бас Прокурорының 2014 жылғы 19 қыркүйектегі №89 бұйрық келесі 41-1-тармақпен толықтырылсын:

«41-1. Есептік көрсеткіштерді бұрмалау анықталған жағдайда шешім қабылдаған лауазымды адам және бөлімшесінің немесе анықтау органының бастығы заңға сәйкес жауапкершілікке тартылады.».

3) Жедел басқару орталығына келіп түскен ақпарат АЕК-1 статистикалық карточкасының фабуласына сол түрде енгізіледі. Ол жерде полиция қызметкерлері өздерінің жұмысына және есептілікке қажетті өзгерістер енгізеді. Ал прокурор СДТБТ-1 нысанының фабуласында алғашқы ақпаратты емес, өзгерістен кейінгі мәліметтерді көреді. Сондықтан СДТБТ бағанына ЖБО, АЕК-1 нысанының фабуласындағы өзгеріске дейінгі алғашқы мәліметтерді көрсету қажет (Қосымша 1). Себебі алғашқы ақпарат прокурордың тіркеу және хабарлау бойынша толыққанды және ашық жұмысын қамтамасыз етеді.

Апробация және нәтижелерін енгізу. Диссертациялық жұмыста көзделген тұжырымдар мен ұсынымдар екі жарияланымда жарық көрді. Сонымен қатар, ұсынылған тұжырымдар мен ұсынымдарды тәжірибеде және заң шығару қызметін жүргізу барысында қолдану үшін Қазақстан Республикасының Бас прокуратурасы мен Ішкі істер министрлігіне жіберіледі.

1. ҚЫЛМЫСТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ СТАТИСТИКАНЫҢ ЗАҢДЫЛЫҒЫН ПРОКУРОРЛЫҚ ҚАДАҒАЛАУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

1.1 Ішкі істер органдарының қылмыстық-құқықтық статистикасының заңдылығын прокурорлық қадағалаудың құқықтық негізі

Прокуратура органдары құрылған сәттен бастап аталған органның қызметінде құқық бұзушылықтардың алдын алуға әрқашан ерекше назар аударылды.

Бүгінгі таңда Қазақстан Республикасының прокуратура органдары Қазақстан Республикасының Президентіне тікелей есеп беретін құқық қорғау мемлекеттік органы болып табылады [3].

«Прокуратура туралы» ҚР Заңында атап өтілгендей, «прокуратура мемлекет атынан Қазақстан Республикасының аумағында заңдылықтың сақталуына жоғары қадағалауды жүзеге асырады, сондай-ақ сотта мемлекет мүддесін білдіреді және мемлекет атынан қылмыстық қудалауды жүзеге асырады» [1].

Прокуратура органдарының қылмыстық-құқықтық статистика деректерін бұрмалаудың алдын алу саласындағы қызметінің құқықтық негізін ашу үшін прокуратураның қалыптасу тарихына, оның функциялары мен міндеттеріне тоқталу қажет.

Қазақстан прокуратурасының қалыптасуы мен дамуының бастауын 1922 жылғы 13 шілдеде Әділет халық комиссариаты құрамындағы мемлекеттік

прокуратураның мекемесі деп санауға болады.

Сол жылы екінші шақырылымдағы Қазақ КСР Орталық Атқару Комитетінің үшінші сессиясының шешімімен «прокурорлық қадағалау туралы ереже» бекітілді. [4].

Ол кезде прокуратура жұмысында отбасылық өмірдің қалдықтарымен күреске үлкен мән берілген.

Прокуратура органдарының қалыптасуының келесі кезеңін Қазақ КСР Конституциясын қабылдау деп санауға болады.

Осылайша, 1937 жылы 11 қарашада прокуратура әділет халық комиссариатының құрамынан шығып, тікелей КСРО прокурорына бағына бастады. Жалпы, сол кезде прокуратураның негізгі функциялары мен міндеттері өзгерген жоқ.

1979 жылы Құқық қорғау органдарының «қылмыстарға және өзге де құқық бұзушылықтарға» қарсы күрестегі қызметін үйлестіруді енгізу, сондай-ақ кеңес заңдарын нормашығармашылық қызметке және насихаттауға қатысу арқылы прокурорлардың өкілеттіктері айтарлықтай кеңейтілді [5].

Келесі кезеңді Қазақстанның тәуелсіздік алуы деп санауға болады, сол кезде прокуратура органдары жүйесін реформалау басталды.

Прокуратураның құрылымы мен функциялары іс жүзінде өзгерген жоқ, сонымен бірге қызметтің басты бағыты адам мен азаматтың құқықтарын сақтау болып қала берді.

Мәселен, 1991 жылғы 6 желтоқсанда Қазақ КСР Бас Прокурорына бағынатын прокуратура органдарының бірыңғай жүйесі құрылды [6].

«Қазақстан Республикасының прокуратура органдары қызметінің қазіргі заманғы тарихы «Қазақстан Республикасының прокуратурасы туралы» бірінші заңға қол қойылған 1992 жылғы 17 қаңтардан бастау алады».

«Осы Заңның ережелеріне сәйкес Қазақстан Республикасының прокуратурасы заңдардың орындалуын жоғары қадағалайтын мемлекеттік орган болды» [7].

Прокуратураның құқықтық жағдайы Конституцияда, сондай-ақ «Қазақстан

Республикасының прокуратурасы туралы» Заң күші бар ҚР Президентінің 1995 жылғы 21 желтоқсандағы Жарлығында көрініс тапты [8].

Қазіргі кезеңде Қазақстан Республикасының прокуратурасы мемлекеттік биліктің бірде-бір тармағына жатпайды, өйткені ол Қазақстан Республикасының Президентіне тікелей есеп беретін қадағалау органы болып табылады.

Оны мемлекеттік биліктің заң шығарушы, атқарушы және сот тармақтары арасындағы тексерулер мен тепе-теңдік жүйесінің бір элементі ретінде сипаттауға болады. Бұдан басқа, прокуратура біздің республика аумағында заңдылық пен құқықтық тәртіпті қамтамасыз ету бойынша Қазақстан Республикасы Президентінің қолындағы неғұрлым тиімді құралдардың бірі болып табылады.

Прокуратура органдарының қалыптасу тарихынан көрініп тұрғандай, бастапқы кезеңдерде алдын-алу функциясы ең басым бағыттардың бірі болды. Алайда уақыт өте келе алдын-алу, сондай-ақ алдын-ала тергеу басқа мемлекеттік органдарға жіберілді. Прокуратура, өз кезегінде, біздің республика аумағында заңдылықтың сақталуын жоғары қадағалауды жүзеге асыратын құқық қорғау органы болды.

Сонымен қатар, «Прокуратура туралы» ҚР «Заңының ережелеріне сәйкес прокуратура органдары қадағалауды жүзеге асыру кезінде өзге мемлекеттік органдардың функцияларын ауыстыруға құқылы емес екенін ескеру қажет» [1, 6-бап, 6-тармақ].

Осылайша, «құқық қорғау және басқа да мемлекеттік органдардың қызметін реттейтін заңдар мен басқа да құқықтық актілердің маңызы аз емес».

«Мемлекеттік, жергілікті өкілді және атқарушы органдар, жергілікті өзін-өзі басқару органдары және олардың лауазымды адамдары, меншік нысанына қарамастан өзге де ұйымдар қызметінің заңдылығын прокурорлық қадағалаудың, сондай-ақ олар қабылдайтын актілер мен шешімдердің негізгі, неғұрлым маңызды міндеттері, ең алдымен, ҚР Бас Прокурорының 02.05.2018 № 60 «прокурорлық қадағалауды ұйымдастырудың кейбір мәселелері туралы» бұйрығында (бұдан әрі - Нұсқаулық) және ҚР Бас прокуратурасының басқа да құжаттарында айқындалған» [9].

«Нұсқаулық прокуратура органдарын ұйымдастыру және олардың қызметі мәселелерін реттейтін прокуратураның құқықтық актілерінің жүйесіне кіреді» [1, 23-бап, 3-тармақша].

«Осы Нұсқаулық мемлекеттік органдар мен олардың лауазымды адамдарының, меншік нысанына қарамастан өзге де ұйымдардың қызметінде қадағалауды ұйымдастыруды, сондай-ақ олар қабылдайтын актілер мен заңды күшіне енген сот актілерінің шешімдерін регламенттейді» [1].

«Сонымен қатар, атқарушылық іс жүргізу мәселелері, сондай-ақ азаматтық және әкімшілік істер бойынша сотқа қатысу».

Басқаша айтқанда, нұсқаулықта прокуратура органдарының қылмыстық іс жүргізу шеңберінен тыс қызметінің негізгі бағыттары, яғни адамдарда «жалпы қадағалау» деп аталатын түрі көрсетілген.

Прокуратура органдары үшін бірінші кезектегі міндет адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қорғау және қалпына келтіру болып табылады.

«Тиісінше, аталған міндетті іске асыру мақсатында прокуратура органдары заңдылықтың бұзылуын, оған ықпал ететін себептер мен жағдайларды, сондай-ақ олардың салдарын анықтауға және жоюға бағытталған».

Осыған байланысты аталған мақсаттарға қол жеткізу үшін прокуратура органдары:

- заңдылық жағдайын талдау;
- мемлекеттік органдардың, олардың лауазымды тұлғаларының, сондай-ақ өзге де ұйымдардың актілері мен шешімдерін бағалайды;
- қылмыстық-құқықтық статистика деректерін бұрмалаудың алдын алу субъектілерінің қызметінде заңдылықтың сақталуына тексеру жүргізеді.

Қазақстан Республикасындағы прокурорлық қадағалау жүзеге асырудың 3 нысаны бар: бұл тексерулер жүргізу және заңдылықтың жай-күйіне талдау жасау, сондай-ақ күшіне енген актілерді бағалау [1, 6-бап, 2-тармақ].

2017 жылы Қазақстан Республикасының прокуратурасы ҚР Конституциясына енгізілген өзгерістерді, сондай-ақ оны ұйымдастыру және қызмет

мәселелерін реттейтін жаңа заңнамалық актіні қабылдауды ескере отырып дамуға жаңа серпін алды.

Сонымен, 2017 жылға дейін қолданыста болған Қазақстан Республикасы Конституциясының 83-бабы 1-тармағының редакциясында: «Прокуратура мемлекет атынан республика аумағында заңдардың, Қазақстан Республикасы Президенті Жарлықтарының және өзге де нормативтік құқықтық актілердің дәлме-дәл әрі біркелкі қолданылуын, жедел-ізвестіру қызметінің, анықтау мен тергеудің, әкімшілік және Атқарушылық іс жүргізудің заңдылығын жоғары қадағалауды жүзеге асырады, заңдылықтың кез келген бұзылуын анықтау мен жою жөнінде шаралар қолданады, сондай-ақ заңдар мен басқа да, Қазақстан Республикасының Конституциясы мен заңдарына қайшы келеді. Прокуратура сотта мемлекет мүддесін білдіреді, сондай-ақ заңда белгіленген жағдайларда және шектерде қылмыстық қудалауды жүзеге асырады» [10].

«Қазақстан Республикасының Конституциясына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының Заңымен ҚР Конституциясының 83-бабының 1-тармағы жаңа редакцияда берілген». «Жаңа редакцияға сәйкес «прокуратура мемлекет атынан Қазақстан Республикасының аумағында заңдылықтың сақталуына заңда белгіленген шекте және нысандарда жоғары қадағалауды жүзеге асырады, сотта мемлекеттің мүддесін білдіреді және мемлекет атынан қылмыстық қудалауды жүзеге асырады» [11].

«Бір жағынан, жоғарыда аталған екі нормадағы айырмашылық шамалы. Екі жағдайда да қызметтің үш функционалды бағыты бөлінеді, олар белгілі бір дәрежеде функцияларды жіктеу тұрғысынан прокурорлық қадағалау, соттардың істерді қарауға қатысуы және қылмыстық қудалау ретінде белгіленуі мүмкін».

«Екінші жағынан, отандық прокурорлық ғылымда қалыптасқан дәстүр бойынша прокурорлық қадағалау саласы ретінде белгілеуге болатын бағыттардың күші жойылған редакциясында аталуы, біздің ойымызша, қадағалау функциясын жаңа позициялармен толықтыру немесе қолданыстағыларын алып тастау қажет болған жағдайда, ҚР Конституциясының 83-бабына өзгерістер енгізу қажеттілігін негіздеді. Бұдан басқа, дәл және біркелкі қолданылуына жоғары қадағалау

прокуратураға жүктелген «өзге де нормативтік құқықтық актілер» тұжырымы өзінің айқындықсыздығына байланысты сыбайлас жемқорлық белгілеріне ие болды».

ҚР Конституциясының 83-бабы 1-тармағының қолданыстағы тұжырымы минимализмнің ең жақсы дәстүрлерінде қадағалау бағыттарын нақтылауды алып тастады, олар «Прокуратура туралы» 2017 жылы (бұдан әрі – «Прокуратура туралы» 2017 ж. заң) күшін жойған Қазақстан Республикасының «Прокуратура туралы» 21.12.1995 № 2709 Заңының (бұдан әрі – «Прокуратура туралы» 1995 ж. заң) ережелерін талдау көрсеткендей, осы заңнамалық актінің мәтінінен толықтыру тауып, қадағалау қызметінің жалпылама нысанасы ретінде Қазақстан Республикасының аумағында заңдылықты сақтауды белгіледі [8].

Айта кету керек, «заңдылықты сақтау (Социалистік заңдылық)» деген тіркес 1970-1980 жылдардағы кеңестік кезеңдегі заңнамалық актілерде прокурорлық қадағалау тұрғысынан кеңінен қолданылды.

«ҚР Конституциясының түсіндірілген нормасында прокурорлық қадағалауға, сондай-ақ мемлекеттің мүдделерін білдіруге қатысты, сотта олардың шектері мен нысандары туралы мәселе алғаш рет заң шығарушының қарауына жатқызылған, ол оларды кеңейте де, азайта да алады. Яғни, прокурорлық қызметтің көрсетілген түрлерін нақтылау мәселелері заңнамалық реттеу жазықтығына ауыстырылды».

«Қазақстан прокуратурасының «жоғары» белгісімен қадағалауды сақтауы, кеңес мұрасы туралы естеліктерден басқа (1977 жылғы Кеңестік Социалистік Республикалар Одағы Конституциясының 164-бабы) прокуратура институтына деген сенімнің тиісті деңгейінің сақталғанын айғақтайды» [12].

««Прокуратура туралы» 1995 жылғы Заңнан айырмашылығы, 4-бапта прокуратура органдары қызметінің негізгі бағыттары мен мазмұны көрсетілген, «Прокуратура туралы» 2017 жылғы Заңда, сондай-ақ 4-бапта прокуратураның міндеттері көрсетілген. Заң шығарушы бұрын қызметтің негізгі бағыттарына, яғни іс жүзінде функцияларға жататын Заңдылықты, құқықтық тәртіпті және қылмысқа қарсы күресті қамтамасыз ету үшін құқық қорғау және басқа да мемлекеттік органдардың қызметін үйлестіруді қамтитын міндеттер тізімін ашық қалдырды.

Алайда, бұл жағдайда заң шығарушы өзімен қисынды қайшылыққа тап болды, өйткені 20-тарауға кіретін 4-бапта прокуратура қызметінің басқа бағыттарына Заңдылықты, құқықтық тәртіпті және қылмысқа қарсы күресті қамтамасыз ету жөніндегі қызметті үйлестіру кіреді» [12].

«Айтпақшы, «функция» ұғымы 2017 жылғы Заңда бір рет қолданылады – прокуратураның ұйымдастырылуы мен қызметінің принциптерін ашатын 3-баптың 3-тармағында «прокуратура органдарының өз функциялары мен өкілеттіктерін жүзеге асыруы кезінде олардың қызметіне араласуға тыйым салынады» делінген. Бұл ұғым «Прокуратура туралы» 1995 жылғы Заңның 4-бабының 15-тармақшасында да пайдаланылды, оған сәйкес Қазақстан Республикасының прокуратурасы көрсетілген заңнамалық актіде, Қазақстан Республикасының өзге де заңдарында және Қазақстан Республикасы Президентінің актілерінде айқындалған өзге де функцияларды жүзеге асыра алды» [12].

«Отандық прокуратураның функционалдылығындағы қадағалау доминантын ескере отырып, біз, ең алдымен, «Прокуратура туралы» 2017 жылғы Заңның 2-тарауының атауында прокурорлық қадағалау ретінде белгіленген осы функциядағы жаңалықтарды оқшаулауға және бағалауға тырысамыз» [12].

«Бұл қаралып отырған заңнамалық актінің 5-бабында біршама өзгеріп, заңдылықты ең жоғары қадағалауға айналған «заңдылықтың сақталуын жоғары қадағалау» деген конституциялық тұрғыдан бекітілген ұғыммен бірдей екені анық».

«Сонымен, «Прокуратура туралы» 2017 жылғы Заңның 5-бабына сәйкес прокуратура заңдылықты жоғары қадағалайды» [1]:

«1) мемлекеттік, жергілікті өкілді және атқарушы органдардың, жергілікті өзін-өзі басқару органдары мен олардың лауазымды адамдарының, меншік нысанына қарамастан өзге де ұйымдардың қызметі, сондай-ақ олар қабылдайтын актілер мен шешімдер негізінде жүзеге асырылады. Бұл заңдардың орындалуын қадағалаудың немесе жалпы қадағалаудың мамандары үшін әдеттегі аналогы – кеңестік кезеңде заңмен бекітілген және прокурорлық ортада осы уақытқа дейін кеңінен қолданылатын ұғым» [12].

«Сонымен қатар, терминологияда біркелкіліктің жоқтығына назар аударады,

өйткені қарастырылып отырған саланың «Прокуратура туралы» 2017 жылғы Заңның 10-бабына ішінара сәйкес келуі «Үкіметтің, өзге де мемлекеттік, жергілікті өкілді және атқарушы органдардың, жергілікті өзін-өзі басқару органдарының және олардың лауазымды адамдарының, сондай-ақ өзге де ұйымдардың актілері мен шешімдерінің Конституцияға, заңдарға және Қазақстан Республикасы Президентінің актілеріне сәйкестігін қадағалау» деп аталады. Бұл ретте толық салалық пән (аталған қадағалаудағы объектілер мен субъектілер қызметінің (іс-әрекеттері мен әрекетсіздіктерінің) заңдылығын ескере отырып) 6-бапта (қадағалаудың нысанасы, нысандары мен шектері) тұжырымдалған, ол нормаларды құрастыру логикасы тұрғысынан дәстүрлі шеңберге сыймайды» [12].

«Егер 1995 жылғы заңның ұқсас ережелерімен салыстыратын болсақ, онда 4-баптың 1-тармақшасына сәйкес прокуратураға Конституцияның, заңдардың және Қазақстан Республикасы Президенті Жарлықтарының және өзге де нормативтік құқықтық актілердің дәлме-дәл әрі біркелкі қолданылуына жоғары қадағалауды жүзеге асыру жүктелді, бұл «Прокуратура туралы» 2017 жылы күші жойылған ҚР Конституциясының 83-бабы 1-тармағының редакциясына сәйкес келді. Сонымен қатар, сол конституциялық нормаға қайшы, жоғары белгі Заңмен тек осы қадағалау саласында ғана сақталды» [12].

«2) заңды күшіне енген сот актілерінің негізінде жүзеге асырылады. 1995 жылғы заңда қадағалаудың осындай бағыты (саласы) бөлінбегенін, бірақ оның 5-тарауына (сотта мемлекет мүддесін білдіру) сәйкес прокурорға өз құзыреті шегінде соттың күшіне енбеген және күшіне енген қаулыларына, сондай-ақ Республиканың Жоғарғы Сотының нормативтік қаулыларына наразылық білдіру құқығы берілгенін атап өтеміз, мұның өзі, прокурорлық ден қою актісінің (наразылықтың) түрі, сондай-ақ оның қолданылу саласы тұрғысынан прокурордың қаралып отырған саладағы қадағалау өкілеттіктері туралы айтуға негіз, кеңес Прокурорының өкілеттіктеріне ұқсас» [12].

«Сонымен бірге, 2017 жылғы заңда тек заңды күшіне енген сот актілерінің заңдылығын жоғары қадағалау туралы айтылады, ал қаралып отырған заңнамалық актінің 13-бабы өз атауында қылмыстық, азаматтық істер және әкімшілік құқық

бұзушылық туралы істер бойынша сот актілерімен осы қызметті жүзеге асырудың салаларын нақтылайды. Шынында да, Қазақстан Республикасы Қылмыстық процесс кодексінің 414-бабына сәйкес заңды күшіне енбеген сот үкімі мен қаулысына сәйкес прокурор апелляциялық тәртіппен өтініш береді, оны қадағалау актілеріне жатқызуға болмайды» [13].

«3) атқарушылық іс жүргізу және әкімшілік құқық бұзушылық туралы істер бойынша іс жүргізу қағидаттарына негізделеді. «Прокуратура туралы» 1995 жылғы заңда прокурорлық қадағалаудың аталған бағыттарына 8-тарау (әкімшілік іс жүргізудің заңдылығын қадағалау) және 9-тарау (Атқарушылық іс жүргізудің заңдылығын қадағалау) берілді. Рас, соңғы жағдайда бұл атқарушылық іс жүргізу саласындағы заңдардың орындалуын қадағалау туралы ғана емес (яғни, сот орындаушыларының заңдарды орындауы үшін), сонымен қатар қылмыстық-атқару саласындағы заңдардың орындалуын қадағалау туралы болды» [13].

««Прокуратура туралы» 2017 жылғы Заңның 14-бабында атқарушылық іс жүргізудің заңдылығын қадағалау туралы ғана айтылады» [13].

«4) құқық қорғау және арнаулы мемлекеттік органдардың салалардағы қызметі: сотқа дейінгі тергеп - тексеру, жедел-ізвестіру және қарсы барлау қызметі арқылы жүзеге асырылады; қылмыстық жазаларды орындау және мемлекеттік мәжбүрлеудің өзге де шараларын қолдану; Қазақстан Республикасының халықаралық шарттарын сақтау» [13].

«Прокурорлық қадағалаудың бірнеше бағыттары (салалары) біріктірілген келтірілген конструкция сәтсіз болып көрінеді, өйткені онда қолданылған «оңтайландыру» «Прокуратура туралы» 1995 жылғы заңға қарағанда қандай да бір логикадан айырылған, оның 4-бабында, атап айтқанда, мынадай дербес бағыттар бөліп көрсетілген: мәні 6 аттас тарауда ашылған жедел-ізвестіру қызметінің заңдылығын қадағалау; 7-тарауда нақтыланған сотқа дейінгі іс жүргізудің заңдылығын қадағалау (тергеу мен анықтау заңдылығын қадағалау), бұл терминология бірлігінің сақталмағандығын куәландырады; құқықтық статистика және арнайы есепке алу саласындағы заңнаманың қолданылуын қадағалау» [13].

«Бұл бағытқа 47-3-бап «Мемлекеттік құқықтық статистика және арнайы

есепке алу саласындағы заңдылықты қадағалау» деген біршама өзгертілген атаумен сәйкес келді, ол мұндай қызметтің ерекшеліктері бөлігінде құқықтық статистика және арнайы есепке алу туралы заңнамаға сілтеме жасады; халықаралық құқықтық ынтымақтастық саласындағы заңдардың қолданылуын қадағалау» [13].

«2017 жылғы заң прокурорлық қадағалаудың қысқаша аталған бағыттарын ашты: «Прокурордың өкілеттіктері бөлігінде қылмыстық іс жүргізу заңнамасына жіберілетін 11-бапта (сотқа дейінгі тергеп-тексеруде заңдылықтың сақталуын қадағалау); 12-бапта (жедел-ізвестіру, қарсы барлау қызметі және жасырын тергеу әрекеттері заңдылығының сақталуын қадағалау). Көріп отырғанымыздай, қадағалау нысаны 5-бапқа қарағанда «жасырын тергеу әрекеттерінің заңдылығын» қосу арқылы кеңірек көрсетілген. Сонымен қатар, «Прокуратура туралы» 1995 жылғы заңмен салыстырғанда қадағалау тақырыбы «қарсы барлау қызметінің заңдылығын» күшейтті. Жабық болмаса да, бапта көзделген өкілеттіктер тізбесі («заңда көзделген өзге де өкілеттіктерге» сілтеме бар) ТМД елдеріндегі әріптестерінің позицияларымен салыстырғанда отандық прокурорлардың позицияларын жақсы жағынан бөліп көрсетеді; 15-бапта (жазаларды орындаудың және мемлекеттік мәжбүрлеудің өзге де шараларын қолданудың заңдылығын қадағалау). Бұл жағдайда қарастырылып отырған саланы атқарушылық іс жүргізу саласынан бөлген 1995 жылғы заңмен салыстырғанда оң көзқарас бар; 16-бапта (Қазақстан Республикасы халықаралық шарттарының сақталуын қадағалау)» [13].

«5) мемлекеттік құқықтық статистика және арнайы есепке алу. Бұл бағытқа 17-бап (Мемлекеттік құқықтық статистика және арнайы есепке алу саласындағы заңдылықты қадағалау) сәйкес келеді. Бұл жерде, «Прокуратура туралы» 1995 жылғы заңдағыдай, ерекшелік болмаған жағдайда «мемлекеттік құқықтық статистика және арнайы есепке алу туралы» Қазақстан Республикасының Заңына және басқа да заңнамалық актілерге сілтеме бар; 6) заңмен айқындалатын өзге де бағыттарға қолданылмайды» [13].

«Прокуратура туралы осы және басқа да заңнамалық актіде, ҚР Конституциясының 83-бабы 1-тармағының екі редакциясында да, сотта мемлекет мүддесін білдіру және қылмыстық қудалау сияқты функциялар (қызмет бағыттары)

сақталады. Заңдылықты, заңдылықты және қылмысқа қарсы күресті қамтамасыз ету жөніндегі қызметті үйлестіру функциясы ешқандай жаңалықтардан өткен жоқ» [13].

«4-тарауға кіретін 2017 жылғы Заңның 22-бабында (прокуратура қызметінің өзге бағыттары) прокуратураның ведомстволары, мекемелері және білім беру ұйымдары бекітілген»:

«1) Мемлекеттік құқықтық статистиканы қалыптастырады және арнайы есепке алуды жүргізеді, статистикалық көрсеткіштердің тұтастығын, объективтілігін және жеткіліктілігін қамтамасыз ету мақсатында процестерді автоматтандырады. 1995 жылғы Заңның 4-бабының 12-тармақшасында прокуратура қызметінің негізгі бағыттарының арасында іс жүзінде ұқсас ұстаным болды. Бұл қызметті Қазақстан Республикасы Президентінің 2003.03.28 № 1050 Жарлығымен құрылған Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитеті жүзеге асырады» [14].

1995 жылғы Заңның 4-бабының 9-тармақшасында прокуратура қызметінің негізгі бағыттарының арасында өз құзыреті шегінде мемлекеттік органдардың норма шығармашылық қызметіне қатысу деп аталды. Бұл ұстаным 2017 жылғы Заңда көрініс таппады.

Сонымен қатар, прокуратура қызметінің басқа бағыттарына оның 21-бабында бұрын болмаған өтініштерді қарау жатқызылған.

Осылайша, жаңа заңнамалық актіде прокурордың тексеру жүргізуін регламенттеуі көрініс тапты.

Ішкі істер органдарының қылмыстық-құқықтық статистикасының заңдылығын прокурорлық қадағалаудың құқықтық негізі екі негізгі заңды қамтиды:

1. «Прокуратура туралы» Қазақстан Республикасының 2017 жылғы 30 маусымдағы № 81-VI Заңы [1].

2. Мемлекеттік құқықтық статистика және арнайы есепке алу туралы 2003 жылғы 22 желтоқсандағы № 510-II Қазақстан Республикасының Заңы [2].

Қазақстан Республикасының «Мемлекеттік құқықтық статистика және арнайы есепке алу туралы» Заңы Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының

Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитеті қылмыстық-құқықтық, азаматтық-құқықтық, әкімшілік-құқықтық салаларда мемлекеттік құқықтық статистикаға жауап беретін және арнайы есептілікті жүргізетін уәкілетті орган ретінде әрекет етеді деп болжайды. Бұдан басқа, органның Қазақстан Республикасының Құқықтық статистика және құқықтық есепке алу саласындағы заңнамасын қолдану бойынша заңнамалық бекітілген бақылау және қадағалау өкілеттіктері бар, өйткені Комитеттің орталықтандырылған дерекқоры прокурорға қылмысты тіркеуден бастап нақты іс бойынша сот түпкілікті шешім шығарғанға дейін қылмыстық істің жай-күйін қадағалауға мүмкіндік береді [2].

Жоғарыда келтірілген материалдың негізінде біз келесі тұжырымдарға келдік. Прокуратура органдарының қалыптасу тарихынан көрініп тұрғандай, бастапқы кезеңдерде алдын-алу функциясы ең басым бағыттардың бірі болды. Алайда уақыт өте келе алдын-алу, сондай-ақ алдын-ала тергеу басқа мемлекеттік органдарға жіберілді. Прокуратура, өз кезегінде, біздің республика аумағында заңдылықтың сақталуын жоғары қадағалауды жүзеге асыратын құқық қорғау органы болды.

Прокуратура органдары үшін бірінші кезектегі міндет адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қорғау және қалпына келтіру болып табылады.

Тиісінше, аталған міндетті іске асыру мақсатында прокуратура органдары заңдылықтың бұзылуын, оған ықпал ететін себептер мен жағдайларды, сондай-ақ олардың салдарын анықтауға және жоюға бағытталған.

Қазақстан прокуратурасында «жоғары» белгісімен қадағалаудың сақталуы прокуратура институтына деген сенімнің тиісті деңгейінің сақталғанын айғақтайды.

1.2 Ішкі істер органдарының қылмыстық-құқықтық статистикасының заңдылығын прокурорлық қадағалаудың мәні мен мазмұны

«Еліміздің статистикасы өз көрсеткіштерімен біздің мемлекетіміздің экономикалық, саяси, мәдени және құқықтық өмірінің барлық жақтарын қамтиды,

бірқатар салаларға бөлінеді (экономикалық, демографиялық, медициналық, Мәдениет, әлеуметтанулық және басқалар)» [15].

Құқықтық статистиканың мақсаты-құқық қорғау органдары, прокуратура, сот қарайтын заңдылықтың бұзылуын, сондай-ақ осы бұзушылықтарға қарсы күрес жөніндегі іс-шараларды есепке алу.

«Жасалған қылмыстардың санын біле отырып, қылмыскерлердің өздерін ескере отырып, отбасылық, еңбек, тұрғын үй және басқа заңдардың бұзылуы туралы, экономиканың әртүрлі бөліктерінде қылмыстық және әкімшілік бұзушылықтардың таралуы туралы, қылмыстардан келтірілген зиянның мөлшері туралы ақпарат ала отырып, олармен күрестің нәтижелерін ескере отырып, Әділет органдары өздеріне жүктелген міндеттерді тиімді жүзеге асыруға мүмкіндік алады. заңдылық пен құқықтық тәртіпті нығайту» [15].

Құқықтық статистика соттың, прокуратураның қызметін жақсартуда маңызды рөл атқарады. Сот төрелігін жүзеге асыру саласындағы есеп тергеу және сот практикасын бақылау болып табылатындығын есте ұстаған жөн. Статистикалық ақпаратты жинау бойынша жақсы ұйымдастырылған жұмыс арқылы ғана соттардың, прокуратураның, полицияның және үкімді орындайтын органдардың қалай жұмыс істейтінін анықтауға болады. Басқа материалдармен бірге статистикалық көрсеткіштер Әділет жұмысын талдаудың маңызды көзі болып табылады, бұл жұмыстың негізгі тенденцияларын анықтауға, ең типтік кемшіліктерді анықтауға және оларды жоюға шаралар қабылдауға мүмкіндік береді.

Заңнаманы жетілдіру жөніндегі жұмыста құқықтық статистика материалдарын пайдаланудың рөлін атап өтуге болмайды. Қылмыстық, азаматтық және әкімшілік құқық және процесс, сондай-ақ сот ісін жүргізу саласындағы заң жобаларын әзірлеу бұзушылықтардың нақты түрлерінің таралуын, қолданыстағы заңнаманы іс жүзінде қолдануды көрсететін бірқатар көрсеткіштерсіз мүмкін емес. Белгілі бір заңдарды қолдану тәжірибесін олардың деректерімен суреттей отырып, белгілі бір бұзушылықтардың қозғалысын сипаттай отырып, құқықтық статистика белгілі бір заңның осы кезеңіндегі іс-әрекеттің орындылығын немесе, керісінше,

орынсыздығын, оның тиімділігін растайды. Осыдан белгілі бір бұзушылықтармен қарсы тұрудың жаңа формаларын құру қажет болуы мүмкін.

Құқықтық статистиканың мақсаты мемлекеттің тиісті органдары қарайтын заңдылықтың барлық бұзушылықтарын есепке алу және осы бұзушылықтарға қарсы күрес жөніндегі іс-шараларды әзірлеу болып табылады.

«Құқықтық статистика қылмыстық, әкімшілік және азаматтық процестерде қаралатын қылмыстарға, әкімшілік және азаматтық құқық бұзушылықтарға ғана талдау жасайтынын атап өткен жөн. Осылайша, біз Құқықтық статистика жасалған барлық қылмыстарды емес, тергеу, қылмыстық сот ісін жүргізу жүргізілген және әкімшілік ықпал ету шаралары қолданылған қылмыстарды ескеретінің көреміз» [15].

Азаматтық-құқықтық қатынастар (тұрғын үй, еңбек, отбасылық) тұрғысынан құқықтық статистика бұзылған құқықты мәжбүрлеп жүзеге асыру туралы, қорғалатын заңды мүддені қорғау туралы азаматтық талаппен сотқа жүгінуге негіз болған жағдайларды да зерделейді.

Осыған сәйкес, нақты әдістерді қолдана отырып статистикалық зерттеулер жүргізу кезінде қоғамдық және мемлекеттік құрылысқа, меншік қатынастарына, саяси, еңбек, тұрғын үй және басқа да жеке және мүліктік құқықтар мен азаматтардың мүдделеріне, заңды тұлғалардың құқықтары мен заңмен қорғалатын мүдделеріне қол сұғушылықтан қорғау үшін мемлекеттік органдар жүзеге асыратын шараларды сапалы ұйымдастыруға көмектесетін қажетті және сенімді ақпарат жинау қажет.

«Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, құқықтық статистика ғылым және оқу пәні ретінде бұқаралық құқықтық және басқа да заңды маңызды құбылыстар мен процестердің сандық жағын олардың сапалық ерекшелігін, орны мен уақытының нақты жағдайларында даму тенденциялары мен заңдылықтарын ашу мақсатында зерттейді» [15].

«Бұл анықтамада құқықтық статистиканы құбылыстардың сандық жағы туралы ғылым ретінде сипаттайтын бірнеше өзара байланысты белгілер бар (1), (2) жаппай құбылыстар, (3) құқықтық құбылыстар, (4) олардың сапалық ерекшелігін

ашатын, (5) тенденциялар, (6) олардың даму заңдылықтары, (7) орын мен уақыттың нақты жағдайларында» [15].

«Аталған белгілер гетерогенді, бірақ олардың жиынтығында құқықтық статистика тақырыбының жалпы мазмұнын анықтайды» [15]. Оның ерекше ерекшелігі-зерттелген құбылыстар мен процестердің тек құқықтық және заңды маңыздылығы. Барлық басқа белгілер жалпы статистикалық сипатқа ие және статистикалық ғылымның кез-келген саласына негізделген. Бірақ олардың құқықтық статистикадағы нақты мазмұны ерекше, өйткені ол зерттелген құбылыстар мен процестердің нақты сипатымен анықталады.

«Заңды маңызды құбылыстар мен процестердің сандық жағы олардың мөлшерін, таралу дәрежесін, жеке компоненттердің қатынасын, уақыт пен кеңістіктегі өзгерісті сипаттайды. Ол объективті түрде бар сандарда, деңгейлерде, пропорцияларда, даму қарқынында көрінеді, яғни біз оларды зерттейміз бе, жоқ па. Бұл олардың нақты шындықтардың нақты өлшемін көрсететін негізгі ғылыми құндылығы» [15].

Сандық көрсеткіштер көп нәрсені көрсетеді. Бұл статистика тақырыбының басты белгілерінің бірі, бірақ басқа белгілермен байланыссыз оның мәні аз болуы мүмкін.

Зерттелген құбылыстар мен процестердің сандық көрсеткіштерінің маңыздылығында олардың массалық деңгейі ерекше орын алады.

Статистика аз немесе аз санмен есептелетін құбылыстар мен процестерді зерттемейді. Зерттелетін белгілердің жиынтығы неғұрлым көп болса және олардың саны неғұрлым көп болса, алынған көрсеткіштер объективті бола алады.

«Статистиканы құбылыстар мен процестердің жаппай жиынтығы ғана емес, сонымен қатар бірдей сапалық белгілері бар популяциялар да қызықтырады. Осыған байланысты қылмыстардың үлкен жиынтығын іс-әрекеттің түрлері, мотивтері, кінәлілердің жасы және т.б. бойынша біріктіруге (бөлуге) болады» [15].

«Егер қандай да бір белгілер бойынша популяция бірліктері бірдей болса, онда олардың барлық массалары үшін олар статистика үшін қызықты емес. Әрине, қолында бес саусағы бар қалыпты дамыған адамдарды статистикалық зерттеудің

қажеті жоқ. Ол үшін бір адамды зерттеп, бұл тұжырымды барлық қалыпты дамыған адамдарға тарату жеткілікті» [15].

«Құбылыстардың жаппай жиынтығы статистикалық зерттелген белгілердің мәні олардың өзгергіштігінде жатыр. Әлеуметтік, ұйымдастырушылық, құқықтық және басқа жағдайларға байланысты өзгермейтін заңды маңызды белгілер құқықтық және басқа Статистика үшін де қызықты емес. Терең себептерге байланысты жиынтықтағы белгілі бір шамалардың сандық мәндерінің өзгеруі немесе айырмашылықтары жаппай статистикалық процестердің міндетті белгісі болып табылады. Бүкіл жиынтыққа тән немесе зерделенетін жиынтықта тұрақты мәні бар бірдей элементтердің сандық сипаттамалары статистика нысанасы болып табылмайды» [15].

«Құқықтық статистика құқықтық және басқа да заңды маңызды құбылыстар мен процестерді зерттейді. Олар әртүрлі және Заңмен реттелетін адам қызметінің әртүрлі аспектілерімен байланысты. Нақты өмірде өз әлеуметтануы мен статистикасы жоқ немесе болмауы мүмкін бірде-бір құқық саласы жоқ» [15].

Барлық осы жағдайларда статистикалық тұрғыдан құқықтық жағы емес, құқықтық нормалар негізінде қалыптасатын нақты шындық зерттеледі.

«Статистикалық әдістер криминологияда ерекше таралды, онда оның тақырыбының барлық жақтары жаппай құбылыстар мен процестер деңгейінде зерттеледі» [15].

«Жаппай заңды маңызды құбылыстар мен процестердің сандық көрсеткіштері, егер олардың сапалық ерекшелігін ашу үшін зерттелмеген болса, қарапайым иллюстрациялық материалға айналады. Бір жағынан, барлық сандық көрсеткіштер сапалы анықталған топтастырылған белгілер негізінде қалыптасады, екінші жағынан, сандық көрсеткіштер зерттелетін құбылыстар мен процестердің сапалық сипаттамаларын түсінуді тереңдетеді» [15].

Алынған сандық көрсеткіштер белгілі бір белгінің сапалық ерекшелігін ғана емес, сонымен бірге уақыт өте келе оның өзгеру тенденциясын да сипаттай алады.

«Анықталған тенденциялардың артында криминология зерттейтін күрделі процестер - құқықтық, саяси, экономикалық, ұйымдастырушылық және т.б. жатыр»

[15].

«Көптеген жылдар бойы алынған сандық көрсеткіштер статистикалық тенденцияларды ғана емес, сонымен қатар әртүрлі елдерде және бүкіл әлемде тұрақты статистикалық заңдылықтарды анықтай алады. Оның жалғыз элементтеріне тән кездейсоқтықты жеңу арқылы құбылыстардың үлкен массасында ғана көрінетін үлгі статистикалық үлгі деп аталады» [15].

«Әр түрлі елдердегі қылмыстың айтарлықтай әр түрлі деңгейлерімен оның құрылымында барлық жерде ұрлық басым (50 – 60% және одан жоғары), ал олардың жыл сайынғы өсуі, әсіресе дамыған елдерде, жалпы қылмыстың өсуінен асып түседі. Қасақана кісі өлтіру саны, керісінше, уақыт өте келе баяу өзгереді, ал дамыған елдерде олардың үлесі, әдетте, 1% - ға жетпейді. Бұл статистикалық заңдылықтардың артында терең себептер мен сандық көрсеткіштер оларға ғылыми назар аударуға мүмкіндік береді» [15].

Статистикалық заңдылықтардың ерекшеліктері:

1. Статистикалық заңдылықтар жаппай статистикалық бақылаумен ғана көрінеді (мысалы, қылмыс пен қылмыскердің білім беру және мәдени деңгейі арасындағы белгілі бір қатынастар мен қатынастарды нақтылау үшін, қылмыстық статистика әрқашан жеке соттардан, прокуратура органдарынан, тұтқындау орындарынан және т.б. алынған әртүрлі материалдарды азайтады. әр жағдайда қылмыскердің жалпы білім беру және мәдени деңгейі әр түрлі болуы мүмкін, кейде тіпті өте жоғары. Бірақ тек жаппай бақылаудың нәтижелері типтік және сипаттамалық белгілерді ашады, бұл деңгей жалпы елдегі азаматтардың орташа деңгейінен төмен. Жаппай байқау сонымен қатар қылмыскердің соттылығы неғұрлым көп болса, оның білімі мен мәдени деңгейі соғұрлым төмен болады);

2. Статистикалық заңдылықтарда кездейсоқтық пен қажеттіліктің диалектикалық бірлігі жүзеге асырылады, нәтижесінде құбылыстың болашақ күйі әрдайым түсініксіздік пен ықтималдықпен сипатталады. Әрбір жеке фактідегі негізгі үлгі кездейсоқ жағдайлардың әрекеттерін бұрмалауы немесе өшіруі мүмкін, бірақ көптеген оқиғаларда қажеттілік толығымен анықталады;

3. Статистикалық заңдылықтар тұрақты және тұрақты. Бұл дегеніміз, олар

пайда болғаннан немесе пайда болғаннан кейін олар бірден жоғалып кете алмайды, олардың дамуы мен өмір сүруі, әдетте, ғасырлар бойы, көпжылдық немесе өте ұзақ. Мысалы, қылмысқа қатысты анықталған кейбір статистикалық заңдылықтар кеше пайда болған жоқ және ертең жоғалып кетпейді. Бұл дегеніміз, статистикалық заңдылықтардың тез пайда болуы мен жойылып кету жағдайы, негізінен, мүмкін емес;

4. Статистикалық заңдылықтар өз әсерін тенденция ретінде көрсетеді. Бұл мүмкіндік тұрақтылықпен тығыз байланысты, өйткені анықталған тенденциялар белгілі бір тұрақтылыққа ие болуы керек. Бірақ мұнда өзіндік ерекшелігі бар. Тренд-бұл әртүрлі жағдайлардың өзара әрекеттесуінің нәтижесі ретінде әрекет ететін процестің белгілі бір бағыты. Мысалы, өсу үрдісі мерзімді ауытқулармен жүзеге асырылуы мүмкін (және құбылыстың уақытша төмендеуі және уақытша көтерілу кезеңдері арқылы);

5. Статистикалық заңдылықтардың жүйелілігі, яғни жеке фактілердің бір-бірінен сыртқы тәуелсіздігі, олар жалпы алғанда статистикалық заңдылықтар ретінде көрінеді. Басқаша айтқанда, оқиғалардың бір – бірінен сыртқы Тәуелсіздігі-бұл оқиғалардың жалпы терең бастамасының жеке көрінісі. Қылмысқа қатысты ирреттілік бұқаралық Жиынтыққа кіретін жеке қылмыстық әрекеттер (яғни нақты қылмыстар) бір-біріне тәуелсіз жүзеге асырылатындығында және тұтастай (жалпы) тұрғысынан кездейсоқ сипатта болады. Жеке адамдардың қылмыстары, әдетте, бір-бірімен байланысты емес (қылмысқа қатысу жағдайларын қоспағанда). Қылмыстардың бұл тәуелсіздігі, олардың реттелмейтіндігі және тұтастай алғанда қылмысқа статистикалық сипат береді.

Жалпы статистика, атап айтқанда Құқықтық статистика — ғылымдар пәндік. Олар белгілі бір орын мен уақыт жағдайындағы жаппай құбылыстардың сандық жағын зерттейді [16].

Қылмысты есепке алу қандай да бір абстрактілі түрде өмір сүре алмайды. Орны мен уақытына байланысты емес статистика іс жүзінде өз құндылығын жоғалтады.

Қылмыстың, жекелеген қылмыстардың себептерін зерттеу көптеген

бұзушылықтарды зерттеген кезде ғана мүмкін болады, бұл жаппай құбылыстар мен процестерде қалыптасатын және кездесетін статистикалық тұрақтылық, тенденциялар немесе заңдылықтар түрінде көрінеді.

Статистикалық заңдылықтардың қасиеті тек массалық процесте ғана қалыптасады және айқын көрінеді, ал популяция бірліктерінің жеткілікті саны Үлкен сандар заңы деп аталады.

Бұл жаппай құбылыстармен айналысатын статистикалық зерттеулер үшін маңызды ғылыми және практикалық маңызы бар. Оны қолдану бір қарағанда бәрі кездейсоқ және зерттелмеген болып көрінетін заңдылықтарды анықтауға мүмкіндік береді.

Қылмыстың құрылымы мен динамикасы, оның себептері, қылмыстық мінез-құлықтың себептері, қылмыстық-құқықтық шаралардың тиімділігі, құқық қорғау органдарының нәтижелері бірқатар көрсеткіштердің үлкен санының Заңы негізінде ғана дұрыс анықталуы және түсінілуі мүмкін. Бұл кездейсоқ және бірліктен тұрақты және массаға ауысуға мүмкіндік береді және кездейсоқтық пен қажеттілік арасындағы диалектикалық байланысты білдіреді. Кездейсоқ себептердің жиынтығы жағдайға тәуелді емес салдарды тудырады, бұл бақылаулардың аз санымен анықталмайтын үлгіні анықтайды.

Үлкен сандар Заңының математикалық негізі-ықтималдық теориясы.

Үлкен сандар Заңының математикалық негізімен жеңілдетілген танысу нақты мысалда жүзеге асырылуы мүмкін. Құқық бұзушылардың алкогольдік немесе есірткілік мас болу жағдайы қылмыс жасауға ықпал ететіні белгілі. Біртұтас әрекет деңгейінде мұндай әсер, әдетте, кездейсоқ болады. Қылмыс массасында тұрақтылық көрінеді.

Тақырыптың жағдайы мен қылмыстық мінез-құлықтың белгілі бір түрі арасындағы себептік байланыс олардың нақты салмақтарында немесе жиілігінде (көріну жиілігі) көрінеді. Оның негізінде қылмыстарды болжауға болады. Кейбір жағдайларда шығару ықтималдығын арттыратын көптеген жаппай заңдылықтарды байқауға болады. Бұл дәлелдемелер теориясында қолданылады.

Ықтималдық (жиілік) теориялық және эмпирикалық болуы мүмкін.

Теориялық немесе математикалық ықтималдық бұл зерттелетін оқиғаның пайда болуына ықпал ететін мүмкіндіктер санының оның басталуына қолайлы да, қолайсыз да барлық мүмкіндіктер санына қатынасы. Бірінші шаманың екінші шамаға қатынасы математикалық ықтималдық деп аталады. Ол бөлшек түрінде көрсетіледі, онда нумератор қолайлы мүмкіндіктер санын, ал бөлгіште барлық мүмкін болатын мүмкіндіктер санын көрсетеді.

Математикалық ықтималдық – теориялық шама. Ол тек объективті мүмкіндіктің өлшемін қамтиды, бірақ соңғысы іс жүзінде басқаша жүзеге асырылуы мүмкін.

Нақты пайда болған құбылыстар санының ықтимал жалпы санына қатынасы тәжірибелік (эмпирикалық) ықтималдық деп аталады.

Бақылаулардың аз санымен нақты нәтижелер (тәжірибелік ықтималдық) математикалық (теориялық) ықтималдықтан айтарлықтай ауытқуы мүмкін, ал бақылаулардың көп санымен олар есептеулерге жақын болады.

Жаппай заңдылықтар және олармен бірге Үлкен сандар заңы шындықтың әртүрлі салаларында көрінеді.

Әлеуметтік-құқықтық, криминологиялық және басқа да құқықтық мәселелерді шешу процесінде қылмыстар, жол-көлік оқиғалары немесе басқа да кездейсоқ құбылыстар неғұрлым көп зерттелсе, алынған мәліметтер неғұрлым сенімді, дәлірек анықталған заңдылықтар.

Бұл тұжырым барлық статистикалық-құқықтық және статистикалық-криминологиялық зерттеулердің негізі болып табылады.

«Құқықтық статистика үшін ықтималдық теориясы мен Үлкен сандар заңының практикалық маңызы мұнымен шектелмейді. Жиынтық бірліктерін толық зерттемеген кезде және өкілдіктің (репрезентативтіліктің) көрінеу берілген қателігі кезінде бүкіл бас жиынтыққа тән негізгі үрдістер мен заңдылықтарды анықтау және өлшеу мүмкіндігін беретін іріктеме әдісінің негізінде жатыр. Ықтималдықтар теориясы талдаудың статистикалық әдістеріне, қылмысты криминологиялық болжауға және басқа мәселелерді шешуге негізделген» [16].

«Осылайша, құқықтық статистика жаппай құқықтық және басқа да заңды

маңызды құбылыстар мен процестердің сандық жағын зерттейді, олардың сапалық ерекшелігін, орны мен уақытының нақты жағдайларында даму тенденциялары мен заңдылықтарын ашады» [16].

Қылмыстың, соттылықтың және оның алдын алу жөніндегі іс-шаралардың, қылмысқа қарсы күрес және құқық бұзушыларды түзеу жөніндегі мемлекеттік органдардың қызметінің сандық жағы қылмыстық-құқықтық статистика объектісі болып табылады.

Қылмыстық-құқықтық статистика мынадай статистикаға бөлінеді:

- алдын ала тергеу органдарының (анықтау, алдын ала тергеу және прокуратура органдарының) қылмыстылығы мен қызметін ескеретін алдын ала тергеу статистикасы;

- қылмыстық сот өндірісінің статистикасы. Бұл бөлім қылмыстық сот төрелігін іске асыру бойынша барлық сатылардағы соттардың соттылығы мен қызметін есепке алуды қамтиды (сандық көрсеткіштер-соттарға келіп түскен және қаралған қылмыстық істердің саны, сотталған, ақталған, қылмыстық жауаптылықтан және жазадан босатылған адамдардың саны және т. б.; сапалық көрсеткіштер – қылмыстық істерді қарау мерзімдері, істерді қосымша тергеуге жіберу, жазалау шаралары, кассациялық және қадағалау сатысының жұмысы және т. б.);

- үкімдерді орындау статистикасы. Бұл бөлім қылмыстық-атқару жүйесі мекемелерінің сот тағайындаған қылмыстық жазаны және қылмыс жасағаны үшін қылмыстық-құқықтық сипаттағы басқа да шараларды іске асыру жөніндегі қызметін есепке алуды қамтиды. Мұнда сондай-ақ соттардың шартты түрде мерзімінен бұрын босату және жазаны неғұрлым жеңіл жазаға ауыстыру жөніндегі жұмысы (сотталған, тергеудегі қамаудағылардың саны, қылмыс түрлері, жаза мерзімдері және т.б. бойынша есепке алу) көрсетіледі.

Осылайша, құқықтық статистика өзінің көрсеткіштерімен қылмыстық процестің барлық сатыларын көрсетеді және бұл көрсеткіштердің барлығы бір жағынан белгілі бір құқық бұзушылықтардың абсолютті және салыстырмалы мөлшерін (мысалы, қылмыстық), ал екінші жағынан - тиісті органдардың (мысалы,

соттардың) осы құқық бұзушылықтардың алдын алу жөніндегі жұмысының тиімділігін сипаттайды.

«Құқықтық статистиканың дербес бөлімі прокуратураның жедел – іздестіру қызметін, анықтау мен алдын ала тергеуді, Бас бостандығынан айыру орындары мен түзеу мекемелерін қадағалауды жүзеге асыратын органдардың заңдардың орындалуын қадағалау жөніндегі көпқырлы қызметін сан жағынан көрсететін прокурорлық қадағалау статистикасы болып табылады» [17].

«Қылмыстық-құқықтық статистика шеңберінде прокурорлық қадағалау статистикасы прокуратураның ЖРБ, анықтау және алдын ала тергеуді жүзеге асыратын органдардың заңдарды орындауын қадағалау жөніндегі қызметін есепке алуда көрініс табады» [17].

Прокурорлық қадағалау статистикасы бас бостандығынан айыру орындары мен түзеу мекемелерін қадағалау (қылмыстық–атқару мекемелерінде адам құқықтарының сақталуын, ұсталғандарды және қамауға алынғандарды ұстау орындары әкімшілігінің заңдарды орындауын қадағалау) бойынша прокуратура қызметінің есебін де қамтиды.

Құқықтық статистика қылмыстың сандық жағын және онымен байланысты әлеуметтік құбылыстар мен процестерді зерттеуге арналған өзіндік әдістерді әзірлейді. Жалпы құқық теориясы осы әдістердің нақты мазмұнына айтарлықтай әсер етеді.

Құқықтық статистика өз тақырыбын зерттейтін нақты әдістерге мыналар жатады:

- 1) жаппай статистикалық байқау;
- 2) бақылау кезінде алынған деректерді сапалы анықталған белгілер бойынша жинақтау және топтастыру;
- 3) жинақталған және топталмаған көрсеткіштерді статистикалық сандық талдау;
- 4) статистикалық материалдарды жан-жақты сапалы талдау.

Статистикалық зерттеудің органикалық біртұтас процесін құрайтын аталған әдістер кейде оның кезеңдері немесе кезеңдері деп аталады, өйткені әрбір келесі

әдісті, әдетте, алдыңғы көрсеткіштердің көмегімен қолдануға болады. Сондықтан кез-келген статистикалық-құқықтық зерттеу жоғарыда аталған негізгі кезеңдерден (кезеңдерден, әдістерден) құралған кезде ғана толық және аяқталған болып саналады.

«Құқықтық статистикаға қатысты жаппай статистикалық байқау әдісі көптеген қылмыстарды, құқық бұзушылықтарды, азаптауларды, осы әрекеттердің субъектілерін және т.б. зерттеу арқылы ғана қылмыстың объективті заңдылықтарын оның себептерінде, құқық қорғау органдарының қызметінде анықтауға болатындығын білдіреді. Кездейсоқ ауытқуларға байланысты бір немесе аз мөлшерде құбылыстарды зерттеу нақты заңдылықтарды анықтауға мүмкіндік бермейді. Жаппай бақылау кезінде кездейсоқ ауытқулар өзара жойылады және жалпы себептерге байланысты салдарлар қалады» [17].

Үлкен көлемде алынған қылмыстар немесе басқа да заңды маңызды құбылыстар олардың саны мен жіктелуі бойынша табиғи құбылыстар сияқты бірдей заңдылықты анықтайды. Сондықтан, статистикалық фактілердің шынымен ғылыми негізі үшін жеке фактілерді емес, тіпті өте маңызды болса да, қарастырылып отырған мәселеге қатысты фактілердің жиынтығын алу керек, әйтпесе олардың біржақты таңдауы туралы күдік туындауы мүмкін.

Объективті нәтижелер алу үшін статистикалық байқау не зерттелетін құбылыстардың бүкіл (статистикада - бас) жиынтығын, не оның жеткілікті өкілді (репрезентативті) бөлігін қамтуға тиіс. Бұл жағдайда ғылыми тірек-фактілерді толық зерттемеген кезде мүмкін болатын қатені есептеуге мүмкіндік беретін Үлкен сандар заңы.

Бақылау деректерін сапалы-анықталған белгілері бойынша жинақтау және топтастыру - құқықтық статистиканың келесі ерекше әдісі (кезеңі). Қауымдарды статистикалық байқау арқылы алынған деректер. Бақыланатын құбылыстардың мәніне ену үшін олар әр топ белгілі бір сапалы біртектілік болатындай етіп, бізге қажет белгілерге сәйкес жинақталып, топтастырылуы керек. Мәліметтерді жинақтау және топтастыру зерттелетін құбылыстардың құрылымын, олардың ұқсастықтары мен айырмашылықтарын көруге мүмкіндік береді. Бұл әдіс белгілі

бір популяцияда сандық және сапалық бірліктерді көруге мүмкіндік береді.

Статистикалық сандық талдау жаппай құқықтық, криминологиялық және социологиялық құбылыстардың заңдылықтары мен өзара тәуелділігін зерттеуді тереңдетуге, анықтауға және өлшеуге мүмкіндік береді. Осы кезеңдегі Статистикалық зерттеу нәтижелері пайызбен, коэффициенттермен, индекстермен және жеке, жеке немесе кездейсоқ ауытқуларды қамтымайтын басқа жалпылама көрсеткіштермен көрсетіледі. Олар негізгі тенденцияларды, типтік белгілерді, корреляцияларды, сипаттамаларды ашады.

Құқықтық сандық құбылыстарды жан-жақты сапалы талдау статистикалық зерттеудің барлық кезеңдерінде қолданылады: бақылау кезінде де, топтау кезінде де, сандық талдау кезінде де. Сапалы талдау негізгі болып табылады. Одан ауытқу зерттеушіні механикалық көріністер мен схоластикалық есептеулерге әкелуі мүмкін.

Статистикалық мәліметтерге ғылыми көзқарас, оларды теория негізінде талдай білу және зерттелген фактілерді терең сапалы талдаумен біріктіру сандық көрсеткіштерден қойылған сұрақтарға объективті жауап алуға қабілетті іргелі әдіс болып табылады.

Нақты статистикалық және құқықтық зерттеулерде жан-жақты сапалы талдауды қолдану азаматтық және қылмыстық құқықтың теориялық ережелерінен, криминологиядан және т.б. туындайтын талданатын процестердің мәнін түсінуді және осы ғылымдардың теориясын одан әрі тереңдетуді немесе алынған нәтижелер негізінде құқықтық тәжірибені жетілдіруді қамтиды.

Кез-келген статистикалық зерттеудің негізі-орын мен уақыттың нақты жағдайларында олардың даму тенденциялары мен заңдылықтарын анықтау үшін зерттелген құбылыстарды сапалы талдау.

Нақты статистикалық-құқықтық және өзге де заңдық статистикалық зерттеулер жүргізу кезінде қаралған ерекше әдістер әрбір құқықтық ғылымның нақты міндеттерімен өзгертіле отырып, құқықтық статистика қызмет көрсететін сол ғылымдар мен олардың әлеуметтанулық бөлімдерінің әдістемесіне органикалық түрде енгізіледі.

Заң ғылымдары үшін шындық Заңмен реттелетін қоғамдық қатынастар, сондай-ақ белгілі бір заңды мәні бар қоғамдық қатынастар болып табылады. Тек осы негізде объективті әлеуметтік қатынастарды терең зерттеу арқылы әртүрлі құқықтық зерттеулер дами алады, құқық нормалары жасалады және нақтыланады.

Жалпы Статистика, атап айтқанда, Құқықтық статистика, бір жағынан, нақты база, ал екінші жағынан - әлеуметтік - құқықтық танымның негізгі әдістерінің бірі. Бұл тұжырым заң ғылымының барлық салаларына қатысты.

Көбінесе формальды логика тұрғысынан белгілі бір мәселені құқықтық шешудің сипаты айқын көрінеді, бірақ нақты өмірде ол жұмыс істемейді. Нақты және тиімді шешімді әзірлеу үшін ықтимал құқықтық реттеудің әлеуметтік қажеттіліктерін, оны азаматтардың қабылдауын және оны орындаудың объективті шарттарын зерттеу қажет.

«Дәстүрлі түрде құқықтық статистика қылмыстық-құқықтық цикл ғылымдары жүйесінде кеңінен қолданылады: криминология, қылмыстық және атқарушылық құқық, прокурорлық қадағалау, криминалистика, сот психиатриясы және Сот медицинасы. Бұған әртүрлі құқық қорғау органдары жүйесіндегі практикалық есепке алу мен есептіліктің салыстырмалы түрде жоғары деңгейі ықпал етеді» [17].

«Жасалған қылмыстардың және олармен байланысты әлеуметтік құбылыстар мен процестердің сандық жағын көрсететін қылмыстық және криминологиялық статистика қылмысқа қарсы ғылым мен практиканы эмпирикалық сипаттағы қажетті мәліметтермен қамтамасыз етеді, нақты негіз бола отырып, елдегі қылмысқа қарсы мақсатты, ғылыми негізделген күрес жүргізу мүмкін емес» [18].

«Қылмыстық және криминологиялық статистика осы жұмыстың барлық негізгі бағыттарын нақты деректермен қамтамасыз етеді: қылмыстың криминологиялық сипаттамасын, ал социологиямен бірге - қылмыстық құқықты зерттеу және қылмыстық әрекетті зерттеу; қылмыстардың себептері мен жағдайларын зерделеу; құқық бұзушылардың жеке басының криминологиялық сипаттамасын зерделеу; қылмысты және жеке қылмыстық мінез-құлықты болжау; қылмыстық жазаланатын іс-әрекеттерге қарсы күресті жоспарлау және

ұйымдастыру; қылмыстық көріністерге қарсы күрестің тиімділігін тексеруді қамтиды» [18].

«Тіркелген қылмыстардың жай-күйін, құрылымы мен серпінін, олардың «географиясын» (аумақтар бойынша бөлінуін), сондай-ақ жасырын қылмыстылығын және басқа да көрсеткіштерін қамтитын криминологиялық сипаттама қылмыстық әділет органдарының елдегі, қаладағы, аудандағы істің жағдайы туралы статистикалық есептілігінде және талдамалық статистикалық құжаттарында салыстырмалы түрде толық көрініс табады. Бұл қылмысқа қарсы күресті ұйымдастырудың көптеген мәселелерін негізді түрде шешуге мүмкіндік береді» [18].

Күрделі статистикалық проблемалардың бірі-әлеуметтік қауіпті қызметті кейіннен криминализациялау мақсатында зерттеу. Қылмыстың себептері мен шарттары, құқық бұзушылардың жеке басының криминологиялық сипаттамасы, кем дегенде, сонымен бірге статистикалық есепте, әсіресе қылмыс пен оны жасаған адамның бастапқы бухгалтерлік құжаттарында көрінеді.

«Криминологиялық болжау үшін ең алдымен қылмысты, оның себептері мен құқық бұзушылардың жеке басындағы әлеуметтік ауытқуларды көрсететін сенімді статистикалық база қажет. Қылмыстың өзгеру тенденциялары мен заңдылықтарына және онымен байланысты криминогендік факторларға сүйене отырып, жақын болашақта қылмыстық көріністердің қалай дамитынын белгілі бір дәрежеде болжауға болады» [18].

«Қылмыстық және криминологиялық статистика қылмыстық көріністермен күресудің күштері мен құралдарын бөлуді оңтайлы жоспарлауға мүмкіндік береді. Қылмыс деңгейі, жедел және тергеу қызметкерлерінің мүмкіндіктері және басқа да деректер туралы статистикалық көрсеткіштерге сүйене отырып, Құқық қорғау органдарының штат саны және олардың рұқсат етілген жеке жүктемесі жоспарлануда» [18].

Қылмысты бақылаудың маңызды қызметі-оның алдын алу. Соңғысының жетістігі қабылданған шаралардың сипаты мен жүйесі статистикалық анықталған себептердің мазмұны мен жиынтығына қаншалықты сәйкес келеді [18].

«Статистиканың үлкен криминологиялық маңыздылығы-бұл нақты кері байланыс жүйесі. Жаңадан алынған статистикалық материалдар қылмыстық көріністер мен олардың себептері қаншалықты терең зерттелгенін, болжамдық тұжырымдар жеткілікті түрде жасалғанын, қылмыспен күрес шаралары оңтайлы жоспарланғанын және бұл шаралар қаншалықты тиімді болғанын анықтауға негіз береді» [18].

«Құқықтық статистиканың нақты әдістеріне мыналар жатады: жаппай статистикалық байқау, бақылау кезінде алынған мәліметтерді сапалы анықталған белгілерге сәйкес жинақтау және топтастыру, жинақталған және топтастырылмаған көрсеткіштерді статистикалық сандық талдау, статистикалық материалдарды жан-жақты сапалы талдау. Олардың барлығы бір-бірімен байланысты және кез-келген Статистикалық зерттеу үшін қолданылады» [18].

Құқықтық статистика қызмет көрсететін барлық бағыттар бойынша ғылыми зерттеулер жүргізіледі. Бұл жерде заң ғылымын кейінгі теориялық жалпылау үшін нақты мәліметтермен қамтамасыз ететін маңызды ақпарат көздерінің бірі болып табылады. Ғылыми зерттеулер тек алыпсатарлық догматикалық сипатта болмауы үшін олар әрқашан қылмыстық және криминологиялық статистика мәліметтеріне сүйенуі керек.

Ғылыми зерттеулер қылмыстық құқық пен процесс саласындағы заң жобаларын әзірлеуді қамтиды, өйткені сот ісін жүргізу бұзушылықтардың нақты түрлерінің таралуын және қолданыстағы заңнаманы іс жүзінде қолдануды көрсететін бірқатар көрсеткіштерсіз мүмкін емес. Белгілі бір заңдарды қолдану тәжірибесін олардың деректерімен суреттей отырып, белгілі бір бұзушылықтардың қозғалысын сипаттай отырып, құқықтық статистика белгілі бір заңның осы кезеңіндегі іс-әрекеттің орындылығын немесе, керісінше, орынсыздығын, оның тиімділігін растайды.

Қылмыспен күресті ғылыми ұйымдастырудың нақты базасының рөлін атқара отырып, қылмыстық және криминологиялық статистика қазіргі заманғы ақпараттық жүйелердің жоғары талаптарына жауап беруі керек.

«Қылмыс пен соттылықты есепке алудың объективтілігі, статистикалық

талдауда қазіргі заманғы жылдам жұмыс істейтін электронды компьютерлерді қолдану және қоғамдық бағалау үшін статистикалық көрсеткіштерді кеңінен жариялау қылмысқа қарсы күресте және қылмыстық циклдің заң ғылымдарының дамуындағы қылмыстық және криминологиялық статистиканың рөлін едәуір арттыруы мүмкін» [18].

Осылайша, ішкі істер органдарының қылмыстық-құқықтық статистикасының заңдылығын прокурорлық қадағалаудың мәні мен мазмұны келесідей. Прокурорлық қадағалау статистикасы анықтау мен алдын ала тергеуді жүзеге асыратын органдардың ЖІҚ Заңдарының орындалуын қадағалау жөніндегі прокуратура қызметінің есебінде көрсетіледі.

Прокурорлық қадағалау статистикасы бас бостандығынан айыру орындары мен түзеу мекемелерін қадағалау жөніндегі прокуратураның қызметін есепке алуды да қамтиды.

Прокурор - тергеу нәтижелері туралы статистикалық ақпаратты бұрмалауға мүдделі емес жалғыз процессуалдық тұлға. Тергеу нәтижелері туралы статистикалық ақпаратты, демек, қылмыс туралы деректерді бұрмалауға қандай да бір мүдделіліктің болмауы, басқарушылық шешімдер прокуратура органдарының құқықтық статистика саласындағы қадағалау функциясын тиімді іске асыруын қамтамасыз етуге, қылмысқа қарсы күреске бағытталған. Сондықтан Статистика прокурорлық қадағалау қызметінің дербес бағыты болып табылады.

2. ҚЫЛМЫСТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ СТАТИСТИКАНЫҢ ЗАҢДЫЛЫҒЫН ПРОКУРОРЛЫҚ ҚАДАҒАЛАУДЫҢ ҰЙЫМДАСТЫРУШЫЛЫҚТЫҢ ЕРЕКШІЛІКТЕРІ

2.1 Қылмыстық-құқықтық статистиканың заңдылығын прокурорлық қадағалау және ведомстволық бақылау

Қазақстанда ішкі істер органдарының қылмыстық-құқықтық статистикасының заңдылығын прокурорлық қадағалаудың құқықтық негізі екі заңды қамтиды:

1. «Прокуратура туралы» 2017 жылғы 30 маусымдағы № 81-VI Қазақстан Республикасының Заңы [1].

2. «Мемлекеттік құқықтық статистика және арнайы есепке алу туралы» 2003 жылғы 22 желтоқсандағы №510-II Қазақстан Республикасының Заңы [2].

«Мемлекеттік құқықтық статистика және арнайы есепке алу туралы» Қазақстан Республикасының Заңы Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитеті мемлекеттік құқықтық статистикаға жауап беретін және қылмыстық-құқықтық, азаматтық-құқықтық, әкімшілік-құқықтық салаларда арнайы есептілік жүргізетін уәкілетті орган ретінде әрекет етеді деп болжайды [2].

«Бұдан басқа, органның Қазақстан Республикасының Құқықтық статистика және құқықтық есепке алу саласындағы заңнамасын қолдану бойынша заңнамалық бекітілген бақылау және қадағалау өкілеттіктері бар, өйткені Комитеттің орталықтандырылған дерекқоры прокурорға қылмысты тіркеуден бастап нақты іс

бойынша сот түпкілікті шешім шығарғанға дейін қылмыстық істің жай-күйін қадағалауға мүмкіндік береді» [19].

Қазіргі уақытта қылмыстық қудалаудың аумақтық органдарының жұмысы сандық мәнде, яғни статистикалық көрсеткіштер бойынша бағаланатыны ешкімге құпия емес. Егер өткен жылы қылмыстық істердің 30% - ы электрондық форматта тергелсе, ағымдағы жылы-70% [20].

«Қылмыстар, оқиғалар туралы өтініштерді, хабарламаларды, шағымдарды және өзге де ақпаратты қабылдауды, тіркеуді, есепке алуды, оның ішінде электрондық форматта реттеу және қарау мақсатында арнайы нұсқаулық әзірленді (Қазақстан Республикасы Бас Прокурорының 2011 жылғы 12 қыркүйектегі №83 бұйрығы). Бүгінде ол Қазақстан Республикасы Бас Прокурорының 2014 жылғы 19 қыркүйектегі №89 жаңа бұйрығының шығарылуына байланысты күшін жойды» [25].

«Электрондық тіркеуді жүзеге асыру кезінде қылмыстық қудалау және прокуратура органдары, жеке айыптау істері жөніндегі соттар Қазақстан Республикасы Бас Прокурорының 2005 жылғы 17 маусымдағы №27 бұйрығымен бекітілген қылмыстар туралы өтініштер мен хабарламаларды, қылмыстық істерді, оларды тергеу және сотта қарау нәтижелерін бірыңғай карточкалық есепке алуды жүргізу жөніндегі нұсқаулықты (бірыңғай біріздендірілген статистикалық жүйе) басшылыққа алды» [25].

«Кейінірек, Қазақстан Республикасы Бас Прокурорының 2014 жылғы 19 қыркүйектегі № 89 бұйрығымен Қылмыстық құқық бұзушылықтар туралы арызды, хабарламаны немесе баянатты қабылдау және тіркеу, сондай-ақ «Сотқа дейінгі тергеп-тексерудің бірыңғай тізілімін» (бұдан әрі – СДТБТ) жүргізу қағидалары бекітілді» [25].

Бұл ережелер анықтайды: қылмыстық құқық бұзушылық туралы арызды, хабарламаны немесе баянатты қабылдау және тіркеу, сондай-ақ СДТБТ жүргізу тәртібі; СДТБТ қалыптастыру және жүргізу тәртібі; СДТБТ бойынша шешім нысаны (санкция беру туралы өтінішхат); «қылмыстық құқық бұзушылық жасағаны үшін күдікті (айыпталушы) адамға арналған нысан» Л-2 нысаны; «сотқа дейінгі

тергеп-тексерудің заңдылығын қадағалауды жүзеге асыру кезіндегі прокурордың қызметі туралы нысан» Е-4 нысаны; заттай дәлелдеме нысаны; жәбірленуші тұлғаның нысаны; сотталған адамға арналған нысан; нысандарды енгізу мерзімдері; пайдаланушыларды құру, рөлдерді тағайындау тәртібі; штаттан тыс жағдайлар туындаған жағдайда қылмыстық құқық бұзушылықтар және сотқа дейінгі тергеп-тексерулер туралы ақпаратты тіркеу тәртібі.

Заңдылықтың, қылмыстың жай-күйі, қылмыстық қудалау, прокуратура және сот органдары жұмысының нәтижелері туралы статистикалық есептіліктің қолданыстағы жүйесі объективті статистикалық деректерді көрсетуді көздейді. Сонымен қатар, есепті практикада келесі кезеңдерде түзетулерді талап ететін кең таралған дәлсіздіктер сақталуда.

Бұрын әзірленген статистикалық деректерді түзету қағидалары (2000 жылғы 10 қазандағы №55, өзгерту енгізілді-Қазақстан Республикасы Бас Прокурорының 2002.01.14 №3, 02.4.12 №63, 03.5.05 № 34 бұйрықтарымен) күші жойылды [26].

Бұл ережелер статистикалық деректерді түзетудің бірыңғай тәртібін анықтады, олардың сенімділігі мен объективтілігін қамтамасыз етуге бағытталған, статистикалық есептерді тіркеуге және бұрмалауға, құқықтық статистика субъектілерінің өз қызметінің тиімділігін жасанды түрде арттыру фактілеріне қарсы күреске бағытталған.

Осы Қағидаларға сәйкес статистикалық деректерді түзетуді Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитеті, сондай-ақ өңірлік басқармалар есептілікті бұрмалауға жол берген Комитет пен субъектілер өкілдерінің материалдарды алқалы түрде қарау нәтижелері бойынша осы бұзушылықтарға ықпал еткен себептер мен жағдайларды анықтау, кінәлі адамдарды заңда белгіленген жауаптылыққа тарта отырып, оларды жою жөніндегі шараларды айқындау бойынша жүргізді.

Айта кету керек, ведомстволық мүдделер үшін жекелеген қызметкерлер статистикалық мәліметтермен айла-шарғы жасауға мүмкіндік береді, бұл көрсеткіштердің сенімділігі мен объективтілігіне теріс әсер етеді.

Есеп және тіркеу тәртібінің жай-күйі туралы мәселе бірнеше рет талқылау тақырыбына айналды, бірақ жылдан жылға бұзушылықтар барынша қолайлы бола бастады, жүйелі сипатқа ие болды және қызметкерлер әрқашан жүйені алдаудың жаңа тәсілдерін ойлап табатындарына алаңдайды.

Бұл аймақтағы қылмыстық жағдайды дұрыс бағалауға теріс әсер етеді, сонымен қатар қолайсыз болып табылатын қиялды әл-ауқатты көрсетеді.

Қылмыс біздің мемлекетке, біздің қоғамға, біздің қоғамда өмір сүретін адамдарға үлкен зиян келтіретін теріс әлеуметтік құбылыс екені белгілі. Жыл сайын қылмыстық әрекеттерден жүздеген мың жеке және заңды тұлғалар жәбірленуші болып танылады, Мәселен, 2021 жылдың 9 айында 99 283 адам жәбірленуші болып танылды, оның ішінде 49 190 әйел, оның ішінде 1 816-ы кәмелетке толмағандар. 3 966 зейнеткер, 49 мүгедек. Жас шектеуі төменде көрсетілген [21].

2017 жылдан бастап 2021 жылға дейін тіркелген қылмыстар 60,4% - ға азайды [22].

«Бас прокуратураның Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитетінің деректері бойынша 2020 жылы Қазақстанда 163 226 қылмыстық құқық бұзушылық тіркелген, бұл 2019 жылмен салыстырғанда 34% - ға аз» [28].

Әңгіме ауырлығы орташа және онша ауыр емес қылмыстар, меншікке, қоғамдық қауіпсіздік пен тәртіпке қарсы құқық бұзушылықтар, бұзақылық, көлік қылмыстары, денсаулыққа ауыр зиян келтіру, қарақшылық, алаяқтық, ұрлық және тонау туралы болып отыр.

Бұл ретте аса ауыр қылмыстар саны 11% - ға азайды, 2020 жылғы 1 920-дан 2021 жылы 1 715-ке дейін. Ал ауыр қылмыстар саны 38 % - ға азайды, 39 449-дан 24 749 жағдайға дейін. Ұрлық саны өткен жылмен салыстырғанда 28,8% - ға азайды. Ал биылғы жылы өз-өзіне қол жұмсау оқиғаларының саны 11 есе өсті.

Қылмыстың ең жоғары деңгейі 2020-2021 жылдары елдің экономикалық белсенді аймақтарында тіркелді. Криминогендік қалалар мен облыстардың бестігіне Алматы, Астана, Алматы және Шығыс Қазақстанмен Қарағанды

облыстары кірді. Қызылорда, Маңғыстау, Солтүстік Қазақстан облыстары – Өмір үшін ең қауіпсіз аймақтар.

Жоғарыда айтылғандардың бәрін халықтың мемлекеттік билік институттарына, атап айтқанда прокуратураға деген сенімін нығайту мақсатында жасау керек.

2017-2019 жылдарға арналған есепке алу субъектілерінде заңдылықтың сақталуына прокурорлық қадағалауды жүзеге асыру барысында қылмыстық және қылмыстық іс жүргізу заңнамасының талаптарын бұзу жағдайлары анықталды.

Істердің жекелеген санаттары бойынша полиция органдары (кісі өлтіру, денсаулыққа ауыр зиян келтіру, қарақшылық, бұзақылық және қорқытып алушылық) жалпы ашу көрсеткішіне (біліктілігін төмендету, статистикалық деректерді заңсыз тоқтату және айла-шарғы жасау) әсер еткен бұзушылықтарға жол береді.

Мысалы, 2017. 30.12. ххх аудандық полиция басқармасы азамат Н-ның жұбайы К-ның хабарсыз кеткені туралы өтініші бойынша «000» бабы бойынша сотқа дейінгі тергеп-тексеру басталды, ол 05.01.2018 ж. мәйіттің табылуы мен сараптама қорытындыларын ескере отырып, ҚК-нің 99-бабының 1-бөлігіне қайта сараланды [24].

Алайда, жиырма ай бойы қылмыстық құқық бұзушылықты қайта саралау туралы статистикалық карточкалар қойылмаған, осыған байланысты аса ауыр қылмыс уақтылы есепке қойылмаған (СДТБТ №ххх). Қала прокуратурасы өтініш жолдады [24].

Тағы бір мысал, қалалық полиция департаменті 2019.31.03. азаматының сол жақтағы кеуде аймағына төрт пышақ жарақатын салу, сондай-ақ жамбасқа екі соққы беру арқылы А. азаматын өлтіруге оқталуы денсаулыққа ауыр зиян келтіру ретінде жіктелген (СДТБТ №ххх). Ал сот-медициналық сараптамаға сәйкес азамат А. денсаулығына ауыр зиян келтірді. Азамат К.А. азаматына өмірлік маңызды органдарға бірнеше пышақ жарақатын тигізді. Сонымен қатар, азамат К. пышақпен ұруды жалғастырды және куәгерлердің араласуына байланысты ғана тоқтады [24].

Қылмыстық іс Қылмыстық кодекстің 24 - бабының 3-бөлігі-99-бабының 1-бөлігіне қайта жіктелді, прокуратураның араласуынан кейін ғана 2019.30.07 [23].

Осыған ұқсас азамат Т-ға қатысты сотқа дейінгі тергеудің бірыңғай тізілімі бойынша, есірткіні сату фактісі бойынша № xxx іс бойынша, Жас И-е қатысты азғындық іс бойынша №xxx іс бойынша біліктілік төмендетілді [24].

2018.27.11. М. азаматтың мәйітін Құдайбердіұлы көшесі, 19/2 үй, №xxx пәтерден табу фактісі бойынша ҚК 99-бабының 1-бөлігі бойынша сотқа дейінгі тергеу басталды. 2019.25.03. қылмыс құрамының болмауына байланысты қылмыстық іс тоқтатылды. Сот - медициналық сараптаманың қорытындысына сәйкес (2018.24.12. № xxx) азамат М. қайтыс болды мойын мүшелерін қатты затпен қысудан механикалық асфиксия нәтижесінде. Сонымен қатар, бетінде көгеру, бет жарақаты, төменгі және жоғарғы қабақтың бөлінуі түрінде зақым бар. Бұл азамат М. ол көру қабілеті бойынша мүгедек болған және бірқатар созылмалы аурулары бар, тергеу органы сарапшыдан жауап алу негізінде оның өлімі отыру орнынан (төсектен) құлау және өз денесінің салмағындағы асфиксия (шкафтың ішіне құлау) нәтижесінде болуы мүмкін деп болжады. Алайда, химиялық-токсикологиялық зерттеу нәтижелері жәбірленушінің қанында этил спирті мен күшті дәрілік заттардың жоқтығын көрсетті. Синкоп, эпилепсия шабуылы, тергеу барысында болжамдардан басқа, расталған жоқ. Осыған байланысты қала прокуратурасы шешімнің күшін жойып, қосымша тергеуге жіберді [24].

Есірткі заттарды заңсыз сақтау және өткізу фактісі бойынша белгіленбеген өткізушілерге қатысты екі қылмыстық іс бөлініп, есептен шығарыла отырып, негізсіз тоқтатылды.

Төменде ауыр санаттағы қылмыстар бойынша ашуға әсер ететін бұзушылықтардың мысалдары келтірілген.

2019. 22.04. xxx аудандық полиция басқармасына азамат Б-дан арыз түсті. Арызда азамат Б. азамат Ж-ға қатысты соңғысының ақшаны бопсалауына байланысты шаралар қабылдауды сұрады. Ауыр қылмыс белгілерінің болуына қарамастан, аталған факт ҚК-нің 194-бабының 2-бөлігінің орнына ҚК-нің 389-бабы бойынша тіркелді [24].

Тағы бір мысал, азамат 2019 жылғы 6 мамыр мен 18 маусым аралығында бес пәтер ұрлығын жасаған (2019. 06.05., 2019.31.05., 2019.03.06., 2019.04.06., 2019.18.06.). Алайда, ххх аудандық полиция басқармасының тергеушісі К. барлық бес қылмыстық істі қылмыстың онша ауыр емес санаты бойынша, яғни ҚК-нің 188-бабының 2-бөлігі бойынша (ену жолымен) тергейді. «Бірнеше рет» саралау белгісі айыпталмаған (ҚК 188-б.3-б. 3-т.). Қылмыстық істер бір іс жүргізуге біріктірілмеген [26].

Сонымен қатар, күдікті Ж. 2019.10.07. анықталып, барлық бес пәтер ұрлығы үшін кінәсін мойындады [24].

Осылайша, қылмыстық құқық бұзушылықтарды ашу және тіркеу туралы көрсеткіштердің анықтығы саласындағы заңдылықтың жай-күйі қойылатын талаптарға толық сәйкес келмейді.

Ашылмаған ауыр қылмыстарды басқа есепті кезеңге ауыстыру арқылы айла-шарғы жасау да бар.

Мысалы, азаматша У-ның өтініші бойынша ҚК-нің 190-бабының 3-бөлігі бойынша сотқа дейінгі тергеу басталды, ол 2019.10.05. адамды анықтамағаны үшін үзілді. Алайда, бұл үзіліс туралы шешім базаға тек 2019.16.07. енгізілген [24].

2019.27.06. іс бойынша мерзімдер жаңартылды және кінәлі адамның анықталмауынан сол күні үзілді. Алайда, тиісті карточка базаға 2019.10.07. енгізілді, яғни есепті кезең жабылғаннан кейін (маусым айының соңында ашылмаған ауыр санаттағы ұрлық өндірісте болды).

Осыған ұқсас, 2019.09.06. сағат 02:00 шамасында екі белгісіз адам дене жарақатын алып, Р. азаматына тиесілі ұялы телефонды ашық ұрлап кеткен. Іс материалдарынан оның ҚПК-нің 45-бабының 7-бөлігінің 1-тармағының негізінде өндіріспен тоқтатылғаны, алайда көрсетілген шешім базаға тек 2019.12.09. енгізілгені көрінеді [24].

Басқа бір мысал. ХХХ аудандық полиция басқармасы 2019.30.05. ҚК-нің 191-бабының 2-бөлігі бойынша кәмелетке толмаған Р. - ға дене жарақатын салумен мүлікті ашық ұрлау фактісі бойынша тергеу басталды, ол 2019.08.06. кінәлі адамның анықталмағаны үшін үзілді. Бұл ретте, ашылмаған ауыр қылмыс ашу

көрсеткішіне әсер еткен жоқ, өйткені ақпараттық есепке алу құжаты есепті кезең жабылғаннан кейін ғана бітелген (2019.23.07.) [24].

Сол сияқты, ҚК-нің 191-бабы 2-бөлігі бойынша екі ашылмаған ауыр санаттағы тонау ашылу пайызына әсер етпеді, олар 2019.10.05. үзіліп, тек 2019.16.07. есепке қойылды.

XXX ауданы бойынша 25 қылмыстық істі онша ауыр емес және ауырлығы орташа санаттан ҚК-нің ауыр бабына, стат-тың барлық істері бойынша қайта саралау туралы шешім қабылданды. карточкалар есепті кезең жабылғаннан кейін енгізілді.

Мысалы, аудандық полиция басқармасының тергеушісі Т. 2019.15.07. №XXX және 2019.19.07. №XXX іс бойынша ҚК 190-бабының 1-бөлігінен ҚК 190-бабының 3-бөлігіне қайта мамандандыру туралы шешім қабылдады [26]. Алайда, сотқа дейінгі тергеп-тексерудің бірыңғай тізіліміне қайта даярлау туралы мәліметтер есепті кезеңнен кейін, 59 және 55 күннен кейін, яғни 2019.12.09. енгізілді.

Қылмыстық процестің ең маңызды сатыларының бірі сотқа дейінгі тергеп-тексерудің басталуы болып табылады. Бұл кезеңде негізгі дәлелдер алынады, ең маңызды тергеу әрекеттері жүргізіледі, істің біліктілігі мен одан әрі перспективасы анықталады.

Бұл ретте, органдар дәлелдемелерді сапасыз жинау, қылмысты дұрыс сараламау практикасын жалғастыруда, бұл жеке және заңды тұлғаларды қылмыстық процесс шеңберіне негізсіз тартуға алып келеді.

Бизнес субъектілерін қылмыстық процеске негізсіз тарту фактілерін қарастырыңыз.

2019.04.08. XXX ауданының полиция басқармасының аудандық полиция бөлімшесі «XXX» базарының сатушыларына қатысты, құрамында улы зат – метил спирті бар «Антифриз» салқындатқыш сұйықтықтарды сатқаны үшін ҚК-нің 301-бабы 1-бөлігі (улы заттардың заңсыз айналымы) бойынша сотқа дейінгі тергеуді бастады [24]. Тәуелсіз сараптама қорытындысына сәйкес сатып алынған салқындатқыш сұйықтықтарда (антифриз) улы заттың, метил спиртінің болуы рұқсат етілген нормадан асады.

Тергеу аясында аудандық полиция бөлімінің қызметкерлері бірқатар жеке кәсіпкерлердің қызметін олардың тауарларын заңсыз алып қою арқылы тоқтатты, бұл азаматтардың қалыпты коммерциялық қызметіне кедергі келтірді.

2019.06.08. аудан прокуратурасымен құрамында метил спирті бар сұйықтық улы заттар тізбесіне кірмегендіктен іс бойынша іс жүргізу тоқтатылды («өндірісі, қайта өңделуі, сатып алуы, сақтауы, өткізуі, пайдалануы және жойылуы лицензиялауға жататын улардың тізбесін бекіту туралы» ҚР 2015.16.02. №59 ТП).

Есепке алу-тіркеу тәртібі.

«ҚР БП 2014.19.09. №89 бұйрығымен бекітілген «қылмыстық құқық бұзушылықтар туралы арызды, хабарламаны немесе баянатты қабылдау және тіркеу, сондай - ақ Сотқа дейінгі тергеп-тексерулердің бірыңғай тізілімін жүргізу қағидаларының» (бұдан әрі-қағидалар) 8-тармағына сәйкес ақпаратты есепке алу кітабында тіркелген қылмыстық құқық бұзушылықтар туралы ақпарат осы Қағидаларда көзделген шешімдерді қабылдай отырып, 24 сағат ішінде қаралуға жатады» [25].

«Қағидалардың 56-тармағына сәйкес қылмыстық құқық бұзушылық туралы арызды, хабарламаны немесе баянатты тіркеу туралы мәліметтер сотқа дейінгі тергеп-тексерудің бірыңғай тізіліміне дереу енгізіледі».

Алайда, лауазымды адамдар сотқа дейінгі тергеп-тексерудің бірыңғай тізілімінде ақпаратты есепке алу кітабының материалдарын уақтылы қарамау және тіркеу бойынша жол беретін бұзушылықтар орын алған.

Мысалы, 2019.26.07. «xxx» ауданының полиция басқармасында К. азаматшаға қатысты алаяқтық іс-әрекеттер фактісі бойынша ақпаратты есепке алу кітабының материалы тіркелді [24].

Алайда, тергеу бөлімі бастығының орынбасары О. ақпаратты есепке алу кітабының материалдарын сотқа дейінгі тергеп-тексерулердің бірыңғай тізіліміне тіркеу туралы шешім екі тәулік өткеннен кейін, яғни 2019.28.07. жылы мерзімі бұзылып қабылданды.

Қылмыстарды жасырудың заңсыз практикасы елеулі проблемаға және іс жүзінде қадағалаудың дербес саласына айналды.

Бұл теріс қылықтарға тиімді қарсы тұратын жалғыз құрылым-прокуратура органдары.

Прокурорлық тексерулердің материалдары, әдетте, ашылуы перспективасы жоқ, тіркеу қылмыстарды ашу деңгейінің көрсеткіштеріне теріс әсер етуі мүмкін айқын емес қылмыстарды есепке алудан жасыратындығын көрсетеді.

Жоғарыда айтылғандардың негізінде біз қылмысқа қарсы іс-қимыл саласындағы статистикалық есептің барлық тараптары реттелмейді деген қорытындыға келеміз. Объективті мәліметтердің болмауы көптеген жағымсыз салдарға әкеледі: жедел жауап бермеу, басқарушылық шешімдер қабылдау және тағы басқалар.

Қылмыстық статистика проблемаларын жеңу үшін қылмыстың дамуының бірқатар объективті заңдылықтарын ескеру қажет: оның циклдік сипаты, деструктивті және деструктивті көріністердің көбеюі және т.б. тек осы жағдайларда мамандар қылмыстық жағдайды нақты қабылдап, қылмысқа әсер етудің тиімді шараларын қолдана алады.

Прокуратура жұмысындағы құқықтық статистика іс жүзінде қылмыстық іс жүргізу қызметін қадағалау құралдарының бірі болып табылады, бұл қылмыстар туралы хабарламалардан бастап алдын-ала тергеу аяқталғанға дейін мәліметтерді жинақтауға, сондай-ақ қателіктерді анықтауға және құқық қолдануға бірыңғай тәсілдерді жасауға мүмкіндік береді.

Полиция бөлімшелері мен жекелеген қызметкерлерінің қызметін қандай да бір түрдегі орындалған жұмыс санын көрсететін статистикалық көрсеткіштер негізінде бағалау жүйесі («таяқ жүйесі») ІІМ реформасы үшін неғұрлым ауыр проблемалардың бірі болып табылады. Барлық деңгейдегі қызметкерлердің өз қызметін «жақсы» көрсеткіштерге сәйкестендіруге деген ұмтылысы жағымсыз салдардың бірнеше түріне әкеледі:

«1) есептіліктегі, «жақсы» көрсеткіштерге ұмтылу үшін жұмыстың мағынасына нұқсан келтіретін жазуларға»;

«2) бір құқық бұзушылықты тіркеуден жалтару және, керісінше, басқалары бойынша дәлелдемелер жасап шығару»;

3) бір міндеттерге формальды тұрғыдан қарауға және есептілікке әсер етпейтін басқаларды ескермеуге тиіс.

Әсіресе, қоғамдық қызметті жүзеге асыратын ПО бөлімшелерінің сандық көрсеткіштері туралы мәселе өткір тұр, өйткені бұл халықтың жалпы полицияға деген сенімін айтарлықтай төмендетеді. Қоғамдық тәртіпті сақтау және қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету ісінде «таяқ жүйесі» көптеген жағымсыз құбылыстардың көзіне айналуда:

1) жоқ әкімшілік құқық бұзушылықтарды анықтау немесе есептерде көбірек бағаланатын әкімшілік құқық бұзушылықтардың белгілі бір түрлеріне аң аулау;

2) патрульдік полиция жұмысы көрсеткіштерінің нақтылығы мен жоспар-болжамының және учаскелік полиция инспекторлары қызметінің арақатынасына байланысты басқа Әкімшілік құқық бұзушылықтарды елемеу;

3) әкімшілік құқық бұзушылықтар мен қылмыстарды анықтау процесін жеделдету мақсатында заңсыз жұмыс әдістерін пайдалану, бұл жергілікті полиция қызметі қызметкерінің күш-жігерін «нөлдік төзімділік» қағидатына нұқсан келтіруге мүмкіндік береді;

4) полиция қызметкерлерінің қызметтік құжат айналымымен толығыуы;

5) жоғары тұрған қызметкерлердің төмен тұрған қызметкерлер жасаған есеп берудің айла-шарғыларына немқұрайлылығы, ал оларға жиі қызығушылық танытуы;

6) қорытынды көріністі әкімшілік құқық бұзушылықтардың қорытынды динамикасымен және түсіндірме жазбалармен бұрмалау.

Сонымен қатар, шетелдік тәжірибе көрсеткендей, ірі полиция бөлімшелерінде басқару құралы ретінде сандық көрсеткіштерден толық бас тарту іс жүзінде мүмкін емес. «Балама-бұл орталықтандырылған басқарудан толық бас тарту, полиция бөлімшелеріне муниципалды бағыну; ал полиция саны көп бола алмайтын үлкен қалаларда бұл тәсіл де сақталмайды». ««Таяқша» жүйесінің кемшіліктері де әмбебап және толық жоюға болмайды; бұл жағымсыз әсерлер полиция басшылығының күшімен жойылмайтын кумулятивтік әсерге ие (уақыт өте келе

жинақталады) және оларды шектеу және дамуына жол бермеу үшін полиция қызметін сыртқы бақылау тетіктерін талап етеді».

Зерттеу көрсеткендей «таяқ жүйесінің» әкімшілік полицияның жұмысына әсерінің жағымсыз жағын кем дегенде ішінара және біраз уақытқа төмендетуге қабілетті келесі шараларды қабылдау керек:

1) жоғарыда санамаланған теріс практикаларды қолдану нәтижелерін көрсететін қазірдің өзінде бар көрсеткіштерді толық алып тастау, көрсеткіштер серпінін жаңа деңгейден есептеуді бастау;

2) «төмен тұрған бөлімшелер үшін бағалау критерийі ретінде жұмыс істейтін статистика жоғары тұрған бөлімшелерді бағалау критерийі болып табылатын статистикаға тікелей қосылатын кезде бөлімшелердің жұмыс сапасының «интегралдық» көрсеткіштерін жою»;

3) «қоғамдық тәртіпті сақтау және қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету процесінде заңдылыққа мамандандырылған прокурорлық бақылауды енгізу, ол үшін осы қызметке жетекшілік ететін прокурорлардың қызметін осыған бағыттау керек».

4) ішкі қауіпсіздік қызметін құқық қорғау қызметінің заңсыз әдістерімен және есептілікпен айла-шарғы жасауға қарсы күреске қайта бағдарлау болып табылады.

«Ішкі істер органдарының әкімшілік полициясының қызметін бағалаудың қолданыстағы жүйесі қазіргі уақытта шығарылған құқық бұзушылықтардың санын көрсететін көрсеткіштерге негізделген есептілік жүйесімен және ағымдағы көрсеткіштерді өткен кезеңнің ұқсас көрсеткіштерімен салыстыру арқылы бөлімшелердің қызметін бағалау практикасымен айқындалады. Осылайша, ағымдағы жылдың ұқсас кезеңінде ұсынылған өткен жылғы есептілік ПО-ның Әкімшілік полиция бөлімшелері үшін келесі есепті кезең кезеңіне арналған жоспарлы тапсырма сияқты болады, бұл ретте орындаушыларға ағымдағы қызмет бойынша есеп келесі жылдың есепті кезеңі кезеңінде осындай тапсырма болатындығын да ескеру қажет. Көптеген индикаторлардың әрқайсысы өткен кезеңмен салыстырғанда «жақсы көрінуі» керек (яғни, қатаң белгіленген бағалау әдісіне байланысты аз немесе көп болуы керек). Сонымен қатар, қандай да бір

көрсеткіш бойынша үлкен прогресс автоматты түрде келесі кезеңге жоғары квазитапсырмаға келеді. Нәтижесінде, жалпы ПО және әрбір қызметкер, атап айтқанда, есептілікпен белгіленген олардың қызметінің нәтижелері өте қатаң диапазонға жазылуы тиіс жағдайда болады: өткен кезеңнің нәтижесі плюс (немесе минус) ең аз ықтимал саны».

««Таяқ» жүйесі бастапқыда қызметкерлердің өз міндеттерін орындаудан жалтаруына жол бермеу үшін енгізілгендіктен, көптеген көрсеткіштер бойынша өсу күтіледі».

Жоғарыда айтылғандар ПМ-нің барлық бөлімшелеріне қатысты, бірақ ПО-ның Әкімшілік полициясы үшін қызметті бағалау жүйесінде анықталған құқық бұзушылықтардың саны, шығарылған қорғау нұсқамалары, әкімшілік қадағалауға бұрын сотталғандарды алу, құқық бұзушының мінез-құлқына белгіленген талаптар, профилактикалық есепке қойылған, анықтаудың оңайлатылған нысаны бойынша аяқталған қылмыстық істер және т.б. маңызды рөл атқарады. Егер анықталған құқық бұзушылықтар заңмен қорғалатын қоғамдық қатынастарға бөлінсе, онда мұндай көрсеткіштердің 100-ден астам түрін санауға болады.

Қазақстанда алғаш рет учаскелік полиция инспекторының қызметін бағалау критерийлері «ішкі істер органдарының учаскелік полиция инспекторларының қоғамдық тәртіпті сақтаудағы және қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі рөлін арттыру туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 1996 жылғы 24 желтоқсандағы № 1598 Қаулысымен бекітілген, олар осы уақытқа дейін жойылған жоқ. Осы қаулының 20-тармағында «учаскелік полиция инспекторының қызметін бағалаудың басты критерийі оған жүктелген міндеттердің толықтығы мен сапасы болып табылады» делінген.

Бұл жерде учаскелік полиция инспекторлары үшін ғана емес, олардың көмекшілері үшін де, учаскелік полиция пункттерінің қызметіне жауапты учаскелік полиция инспекторлары үшін де қызметті бағалаудың бір ғана критерийі айқындалғанын түсіну керек. Әрі қарай, учаскелік полиция инспекторының қызмет нәтижелері түріндегі көрсеткіштер анықталды, олар жеке үлесі бойынша бағаланады:

1) есепке алуға жататын тұлғаларды анықтаудың толықтығын қамтамасыз ету;

2) профилактикалық есепте тұрған адамдарға қатысты профилактикалық әсер етуді жүзеге асыру;

3) қылмыстар мен әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу, жолын кесу, анықтау және ашу;

4) азаматтардың өтініштерін уақтылы және сапалы қарау болып табылады;

5) қызметтік тәртіптің жоғары деңгейін және заңдылықтың жай-күйін сақтау.

2010 жылы әкімшілік учаскеде тұратын халықтың пікірін ескере отырып, учаскелік полиция инспекторының қызметіне бағалау жүргізуге әрекет жасалды. Мұндай механизм алғаш рет ҚР ІІМ-нің 2010 жылғы 31 желтоқсандағы № 538 «әкімшілік учаске тұрғындарының пікірін ескере отырып, учаскелік полиция инспекторларын тағайындау қағидаларын бекіту туралы» бұйрығымен бекітілді. Әкімшілік учаске халқының пікірін ескере отырып, ішкі істер органының учаскелік полиция инспекторын лауазымға тағайындау рәсімін енгізудің мақсаты:

1) қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жөніндегі шараларды әзірлеу және іске асыру процесінде полиция мен халық арасында әріптестік қатынастарды құру және дамыту;

2) учаскелік полиция инспекторларының азаматтар алдындағы жауапкершілігін арттыру;

3) Ішкі істер органдарының қызметіне халықтың сенімін арттыру.

2014 жылы бұл нормативтік акт жойылды.

ҚР Ішкі істер министрінің 2015 жылғы 29 желтоқсандағы №1097 бұйрығымен әйелдерді зорлық-зомбылықтан қорғау бойынша ҚР ІІБ бөлімшелерінің жұмысын ұйымдастыру қағидалары бекітілді.

Инспекторлардың қызметін бағалауды олардың қызметіне жетекшілік ететін әкімшілік полиция қызметкерлері ай сайын ұсынатын баяндамалық жазба түріндегі есеп бойынша бағалайды.

Патрульдік полиция қызметін бағалаудың құқықтық негіздері «Қазақстан Республикасы Ішкі істер органдары қызметкерлерінің қоғамдық тәртіпті және жол

қауіпсіздігін қорғауды қамтамасыз ету жөніндегі Нұсқаулықты бекіту туралы» ҚР ІІМ 2016 жылғы 28 қаңтардағы №10 бұйрығының 7-параграфында бекітілген. Патрульдік-күзет нарядтарының жұмыс нәтижелерін есепке алу Қызмет көрсетілетін аумақтағы қоғамдық тәртіптің, жол қауіпсіздігінің және қылмысқа қарсы күрестің нақты жай-күйін, күштер мен құралдарды орналастырудың сәйкестігін айқындау, сондай-ақ қойылған міндеттерді орындау мақсатында жүргізіледі.

Қоғамдық тәртіпті және жол қауіпсіздігін қорғауға қатысатын патрульдік нарядтар жұмысының нәтижелерін саптық командирлер ескереді полиция бөлімшелері күн сайын тәулік бойы қорытынды шығарған кезде.

Қоғамдық тәртіпке әсер ететін, патрульдік нарядтың қызмет атқару орындарында жұмыс істеуі кезінде жасалған әрбір ашылмаған «ізін суытпай» (жолын кеспеген) қылмыстық құқық бұзушылық, сондай-ақ адам өлімімен аяқталған жол-көлік оқиғасы фактісі бойынша қылмыстық құқық бұзушылыққа жол берудің себептері мен мән-жайларын анықтау үшін қызметтік тергеп-тексерулер жүргізіледі.

Полицияның саптық бөлімшелері қызметкерлерінің жұмыс нәтижелері анықталады:

1) Қазақстан Республикасының нормативтік құқықтық актілерінің қоғамдық тәртіп пен жол қауіпсіздігін қорғауды қамтамасыз ету жөніндегі талаптарын білуімен;

2) қоғамдық тәртіп пен жол қауіпсіздігінің жай-күйіне, а сондай-ақ маршрут немесе Бекет аумағында қылмыстық құқық бұзушылықтарға қарсы күрес жүргізу (Қылмыстық және әкімшілік және патрульдік нарядтардың рөлі;

3) қылмыстық және қылмыстық әрекеттердің алдын алуға және жолын кесуге жеке қатысумен; әкімшілік құқық бұзушылық, ұстау қылмыстық құқық бұзушыларды, оның ішінде белгілері, батылдық, батылдық, тапқырлық және қиын жағдайда тез шарлау және дұрыс әрекет ету қабілеті бойынша жеке ізденісімен;

4) тәртіп пен заңдылықтың сақталуына, саптық түзеуге және сыртқы түріне, сондай-ақ азаматтармен қарым-қатынаста сыпайылыққа және олардың тарапынан шағымдар мен арыздардың болмауына байланысты;

5) техникалық және көлік құралдарының күтіп-ұсталуына және оларды пайдалану мен пайдаланудың дұрыстығына жауап береді;

6) басқа патрульдік-күзет нарядтарымен және азаматтармен қоғамдық тәртіпті сақтау және жол қауіпсіздігін қамтамасыз ету бойынша өзара іс-қимыл жасауға құқығы бар.

Айта кету керек, патрульдік полицияны бағалаудың жоғарыда аталған жүйесі полицияның барлық түрлеріне, соның ішінде көлікте де қолданылады, бұл елеулі кемшілік болып табылады, өйткені жұмыстың ерекшелігі әр түрлі.

ПО әкімшілік полициясының қызметін бағалау тетіктерін реттейтін нормативтік-құқықтық актілерді талдау осы құқықтық актілерді дайындау және қабылдау кезінде көлік полициясының болу фактісін мүлдем ескермейтінін көрсетеді. Мысалы, халықтың сенім деңгейі ҚР Үкіметінің 2018 жылғы 6 қарашадағы №723 қаулысына сәйкес ПО-ның лауазымды адамдарының есептерінде айқындалады. Бірақ бұл қаулыда ЛОП бастықтары, сондай-ақ желілік полиция пункттерінің бастықтары Теміржол, су және әуе көлігіне қызмет көрсететін еңбек ұжымдары алдында есеп бере алады деп көзделмеген.

«Кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі учаскелік полиция инспекторларының қызметі ҚР ПМ 2015 жылғы 29 желтоқсандағы №1098 «ПО кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі учаскелік полиция инспекторларының қызметін ұйымдастыру қағидаларын бекіту туралы» бұйрығымен реттеледі. Бұл бұйрықта ювеналды полиция қызметкерлерінің қызметін бағалаудың нақты критерийлері анықталмаған».

Кейбір ПО бөлімшелері мен қызметтерінің қызметін құқықтық регламенттеуді талдауға сүйене отырып, барлық нормативтік құқықтық актілерде осы бөлімшелердің қызметін бағалау критерийлері бойынша ережелер жоқ деген қорытындыға келеміз.

Осыған байланысты қорытындылар негізделген:

1) «Қазақстан Республикасының Ішкі істер органдары туралы» 2014 жылғы 23 сәуірдегі Қазақстан Республикасының Заңында ПО қызметін сандық көрсеткіші бойынша да, халықтың полиция қызметкерлеріне деген сенім деңгейі бойынша да жалпы бағалаудың құқықтық негіздері салынуға тиіс.

Қазіргі уақытта полиция қызметін бағалаудың негізі полицияның өзі құрған статистикалық есеп болып табылады, ол негізінен қылмыс деңгейі мен қылмыстардың ашылуын көрсетеді.

Сандық көрсеткіштерді өткен жылдың ұқсас кезеңімен салыстыру жүйесі полиция қызметінің тиімділігін әртүрлі деңгейлерде өлшеуге арналған: жеке қызметкер деңгейінде, одан әрі бөлім, бөлімше деңгейінде және т.б.

Статистикалық есептілік деректері қызметкерлерді көтермелеу немесе жазалау үшін негіз болады.

Полицейлердің қызметін бағалаудың мұндай жүйесінің басты кемшіліктерінің бірі-бұл жүйе қызметтің маңызды мақсаттарын формальды мақсаттармен алмастыруға ықпал етеді: ол нақты жұмыс емес, көрсеткіштерге ұмтылуды алға тартады. Яғни, полициядағы басты мәселе-полиция басшысының мақсаты қылмысқа қарсы күрес емес, статистикаға қарсы күрес, бағалау жүйесін қажетті көрсеткіштерге сәйкестендіру.

Жоғарыда айтылғандардың нәтижелері бойынша біз келесі қорытындыларға келдік. «ҚР Прокуратурасы туралы» 1995 жылғы 21 желтоқсандағы заңға сәйкес жоғары прокурорлық қадағалау бірқатар негізгі бағыттардан қалыптастырылады. Олардың әрқайсысына прокуратура қызметінің қолдану объектілері бойынша, яғни қадағалау жүзеге асырылатыны бойынша өзара байланысты бөліктері кіреді. «ҚР Прокуратурасы туралы» Заңның 4-бабында көзделген прокуратураның жалпы міндеттері әрбір бағыт шеңберінде нақты міндеттерді жүзеге асыру арқылы іске асырылады.

Қазақстан Республикасы Конституциясының және заңдарының үстемдігін қамтамасыз ету, адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қорғау мақсатында прокуратура мемлекет атынан статистикалық көрсеткіштердің тұтастығын, объективтілігін және жеткіліктілігін қамтамасыз ету мақсатында

мемлекеттік құқықтық статистиканы қалыптастырады, арнайы есепке алуды жүргізеді, Құқықтық статистика және арнайы есепке алу саласындағы заңнаманың қолданылуын қадағалауды жүзеге асырады.

Статистикалық деректерді жинау заңмен бекітілген прокурорлық қызметтің барлық бағыттары бойынша жүргізіледі.

2.2 Ішкі істер органдарының қылмыстық-құқықтық статистикасының заңдылығын прокурорлық қадағалауды жетілдіру жолдары

Қазақстанның қылмыстық процесінде адам құқықтарын қорғау саласындағы жоғары халықаралық талаптарға жауап беретін үш буынды модель жұмыс істей бастады. Ол, бір жағынан, мәртебесі мен өкілеттігін, екінші жағынан, басты қадағалау органының жауапкершілігін арттырды. Енді прокурордың келісімінсіз қылмыстық процестің әр кезеңі, әр кезеңі, іс жүргізу шешімінің заңды күші жоқ.

Тиісінше, бұл Қазақстандағы құқықтық статистиканың сапасын арттыруға серпін береді.

Біріншіден, үш буынды модель тергеу органдары, прокуратура және сот арасындағы жауапкершілік аймағын нақты ажыратады. Қылмыстық қудалау органы қылмыстарды анықтайды және ашады, дәлелдемелерді жинайды және бекітеді. Прокурор процестің бүкіл кезеңінде қадағалауды жүзеге асырады, объективті бағалау негізінде негізгі процестік шешімдерді келіседі және бекітеді. Сот істі қарайды, үкім шығарады және жазаны белгілейді.

Қылмыстық процестің үш буынды моделін енгізумен прокурорларға ерекше жауапкершілік жүктелген. Қылмыстық іс шеңберінде қабылданатын барлық түйінді шешімдерді тікелей прокурор келіседі және бекітеді.

Бірінші кезең 2021 жылдан бастап прокурордың жеті негізгі шешімді келісуі және бекітуі болды.

Бұл қылмысты саралау, адамды күдікті деп тану, оның әрекетін саралау, тергеу мерзімдерін ұзу, өндірісті тоқтату, тергеудің бұйрық және хаттама нысандарын бекіту. Осылайша, прокурордың рұқсатынсыз бұл іс жүргізу құжаттарының заңды күші жоқ.

Егер шешім заңды болса, прокурор оны сандық қолтаңбамен келіседі немесе бекітеді және ол автоматты түрде Онлайн режимінде тергеу органы үшін қол жетімді болады. Олай болмаған жағдайда прокурор дәлелді қаулымен шешімді келісуден/бекітуден бас тартады. Тергеу органы қосымша дәлелдемелерді жинау және тіркеу жөніндегі жұмысты жалғастырады.

Өткен жылы үш буынды модель бойынша 11 мыңнан астам шешім қабылданды. Іс жүзінде әрбір шешім талқыланады және бірлесіп жасалады, бұған дейін барлық тергеу нұсқалары мен қатысы бар адамдар пысықталады.

Тергеушімен бірге туындаған барлық мәселелер, шағымдар мен процедуралық мәселелер шешіледі. Ешкім бір іспен бас тартпайды. Бұл модельді енгізу бүкіл қылмыстық процеске оң әсер етті.

Біріншіден әрине, бұл цифрландыру. Барлық рәсім СДТБТ-де онлайн жүргізіледі. Ол үшін 500-ден астам іс жүргізу құжаттарының шаблондары цифрландырылды. Оларды толтыру барынша жеңілдетілген. Қағаз айналымы өткенге айналды. Тергеуші қажетті актіні анықтайды, бағдарлама автоматты түрде деректемелерді қояды. Ол тек сипаттамалық бөлімді толтырып, шешімді бір рет басу арқылы прокурорға жіберуі керек.

Екінші. Прокурорлар 32 адамды күдікті деп тану туралы шешімдерді келісуден бас тартты, кейіннен жеті адамға қатысты қылмыстық қудалау ақтайтын негіздер бойынша қысқартылды. Осылайша, азаматтардың конституциялық құқықтарының бұзылуына жол берілмеді.

Үшінші. Прокурордың қылмыстық істерді қосымша тергеуге қайтару саны екі есеге немесе 49% - ға азайды.

Инновацияның артықшылықтары мен артықшылықтары туралы шексіз айтуға болады. Алгоритмнің дұрыс жұмыс істеуі үшін барлық құқық қорғау органдарымен бірлесіп үлкен жұмыс атқарылды.

2021 жылдың соңында ҚР Президенті «үш буынды модельді енгізу мәселелері бойынша кейбір актілерге өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Заңға қол қойды.

Заң үш буынды модельді енгізудің келесі қадамын нақты белгіледі. Түзетулер прокурорларға айыптау актісін өз бетінше жасауға құқық береді. Түсіну үшін: бұл барлық жиналған дәлелдемелерді тәуелсіз зерттеу негізінде сотқа дейінгі тергеуге прокурордың бағалауы бар қорытынды құжат.

Жаңа тәртіпті енгізу кезең-кезеңмен жүзеге асырылады: 2022 жылдан бастап-полиция органдары, сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызмет тергейтін аса ауыр қылмыстар, сондай-ақ Экономикалық тергеулер бойынша; 2023 жылдан бастап-сыбайлас жемқорлық қылмыстар бойынша; 2024 жылдан бастап-тергеу органдары істерінің қалған барлық санаттары бойынша.

Қылмыстық процесте адам құқықтарын қорғау теориялық және құқықтық мағынада, сондай-ақ уәкілетті органдардың құқық қолдану қызметіндегі маңызды және күрделі аспектілердің бірі болып табылады. Қылмыстық құқық бұзушылықтың мән-жайларын тергеу жағдайында, бір жағынан, кінәлі адамды анықтауға, екінші жағынан, адамды негізсіз айыптау мен соттаудан қорғауға бағытталған қылмыстық іс жүргізу шаралары мен құралдарын таңдауда тепе – теңдікке қол жеткізу өте қиын.

Бірақ мұндай балансты белгілеу-Қазақстан Республикасы Қылмыстық процесс кодексінің 8-бабында бекітілген іс жүргізу-құқықтық қажеттілік. Бұл ретте қылмыстық іс жүргізу құқығы ұлттық құқық жүйесіндегі қылмыстық және қылмыстық-атқару салаларымен тең дәрежеде қуғын-сүргін салалары санатына жатады. Бұл мән-жай Қазақстан Республикасының қолданыстағы қылмыстық процесс кодексі ұйғарымдарының императивтік сипатын, мәжбүрлеу шараларының сендіру шараларынан басым болуын көрсетеді.

Жоғарыда айтылғандар қылмыстық процесте адам құқықтарының бұзылуына жол беру себептерін белгілі бір дәрежеде түсіндіреді. Алайда, мұндай тәсіл мұндай бұзушылықтардың жол берілетіндігін көрсетпейді. Адам құқықтары мен заңның үстемдігі жаһандану жағдайында ұлттық құқықтан асып, халықаралық сипатқа ие болатын имманентті байланыста. Заңның үстемдігі-бұл дәлелдеуді қажет етпейтін мәлімдеме [39].

Құқық үстемдігі индексіне енгізілген Дания, Норвегия, Финляндия, Швеция, Нидерланды, Германия, Жаңа Зеландия, Австрия, Канада және Эстония сияқты елдердің құқықтық тәжірибесі қылмыстық процесте адам құқықтарын барынша қамтамасыз ету тек жақсы ниет қана емес, сонымен бірге репрессиялық құқықтық қатынастарда қолданылатын тежемелік әрі тепе-теңдік жүйесіндегі теңгерім негізінде нақты қол жеткізуге болатын нәтиже екенін куәландырады. Заңның үстемдігі дегеніміз-Конституцияның, заңдардың, атқарушы мемлекеттік биліктің оған қатысты жарияланған нормативтік актілердің үстемдігін білдіреді [30].

Қазақстанда 2020 жылдың соңындағы жағдай бойынша қылмыстық процесте адам құқықтарының бұзылуы мәселелері бойынша статистикалық деректерге жүгіну облысқа оның конституциялық қорғалатын құқықтары мен бостандықтарының заңсыз басып кіруі нәтижесінде қылмыстық іс бойынша сотқа дейінгі іс жүргізуді жүзеге асыруға уәкілетті орган, лауазымды адам тарапынан жеке алынған әрбір жеке адамға келтірілген зиянның сипатын бағалауға мүмкіндік береді: үлгілерді соттың санкциясынсыз мәжбүрлеп алу – 10 оқиға; соттың санкциясынсыз мамандандырылған медициналық мекемеге орналастыру – 10 оқиға; соттың санкциясынсыз мәжбүрлеп куәландыру – 8; ақтайтын негіздер бойынша қылмыстық істерді тоқтату – 64; соттың ақтау үкімдерін шығаруы – 117 [31].

Қылмыстық процестегі адам құқықтары саласындағы құқық бұзушылықтардың жиілігі Қазақстанда қылмыстық істер бойынша іс жүргізуді жүзеге асырудың зерттелетін бағыттағы құқықтық мемлекеттің белгілі бір өлшемдеріне жауап бермейтін сапасын тану үшін дәлелді негіз болып табылады. Мемлекет басшысының қылмыстық процестің еуропалық үш буынды моделін енгізу туралы ерікті шешімінің уақтылығы мен әлеуметтік қажеттілігі объективті түрде мақұлдау мен қолдауды тудырады.

«Полиция – прокурор – сот» схемасы - бұл қылмыстық сот ісін жүргізуді жіберу жөніндегі жалпы міндетті шешудегі әрбір буынның орны мен рөлінің сыртқы көрінісі. Жалпы алғанда, схемалық схема әлемнің барлық дерлік елдерінің сот процестерінде сәйкес келетініне қарамастан, ол қылмыстық процестің тиімділік

деңгейі тәуелді болатын әр буынның мазмұндық немесе функционалдық мазмұны тұрғысынан үлкен қызығушылық тудырады.

Көрсетілген буындар шегінде мынадай міндеттер қалыптастырылады: – бірінші буын «полицей», оның міндеттеріне: а) қылмыстық құқық бұзушылықты анықтау; б) күдіктіні анықтау; в) дәлелдемелерді жинау және бекіту; – екінші буын «прокурор». Оның міндеттері: а) дәлелдемелерді бағалау; б) азаматтардың құқықтарын бұзудың жолын кесу; в) сотта айыптауды қолдау; г) қылмыстық іс бойынша негізгі іс жүргізу шешімдерін прокурордың келісуі; – үшінші «сот» буыны. Оның міндеттері: а) сотта қарау және іс бойынша шешім шығару; б) қылмыстық процеске қатысушыларға қатысты уәкілетті органдар мен адамдардың заңсыз шешімдері мен іс-әрекеттері бойынша берілетін шағымдарды қарау болып табылады.

Осыған ұқсас схема ҚР Заңнамасы бойынша қылмыстық іс жүргізуде орын алады. Схемада оның сатыларында көрсетілген қылмыстық процесс жүйесі сияқты категорияның жеке белгілері бар.

Сонымен қатар, бір маңызды ескерту жасау қажет: қылмыстық сот ісін жүргізу сатыларының шекаралары мен шектері жоғарыда аталған үш буынды модель схемасына қарағанда едәуір күрделілікпен сипатталады.

Бұл бөліктегі салыстырмалы парадокс сатылардың заңнамалық анықтамасы жоқ, бұл ұғым доктриналық жолмен шығарылады, бірақ сонымен бірге Қазақстан Республикасының қолданыстағы қылмыстық процесс кодексінің жекелеген нормаларында «кезең» термині әлі де қолданылады (өкінішке орай, бұл заң шығарушының көрсетілген Кодекс контекстіндегі жалғыз «қадағалауынан» алыс).

Жоғарыда келтірілген ақпаратпен бірге қылмыстық процестің үш буынды моделінің әдіснамалық негіздерін қарастыру қажет. Біз негізгі әдіснамалық пайымды Қазақстан Республикасы Конституциясының нормаларында (Қазақстан Республикасының Конституциясы, 1995), халықаралық құқықтың жалпыға бірдей танылған қағидаттары мен нормаларында, сондай-ақ Қазақстан қатысушысы болып табылатын халықаралық шарттарда көреміз.

Адамның негізгі құқықтарын сақтаудағы халықаралық актілердің маңызы және олардың ұлттық құқық жүйелеріне әсері туралы отандық ғылымда да, жақын және алыс шетелде де көптеген зерттеулер жүргізілді. Қылмыстық процестің мәселелерін шешуге бағытталған халықаралық актілерден тұратын негізгі идея адамның өмірге, бостандыққа, жеке басына қол сұғылмаушылыққа табиғи құқықтарының даусыз болу фактісін тану болып табылады. Осы тұрғыда халықаралық принциптер жалпы әлемдік сипатқа ие болады және ұлттық құқық жүйелерінің міндетті элементтеріне айналады [32].

Әрине, қылмыстық процестің үш буынды моделін зерттеу әдіснамасы проблемаларының халықаралық аспектісі өзекті және оң перспективаларға ие. Осы бағыттың конспективті жариялауға жол бермейтінін ескере отырып, біз енгізілетін процесс моделінің тек конституциялық негіздерін ғана баяндаумен шектелміз және басталған жұмысты халықаралық құқық арнасында жалғастыру құқығын өзімізге қалдырамыз.

Қылмыстық процеске қатысты негізгі конституциялық ережелер келесідей: 1) әлеуметтік маңызы бар құндылықтардың жалпы шәкілінде мемлекеттің саяси-құқықтық басымдықтарын айқындау; 2) құқықтық қатынастар субъектілерінің өкілеттіктерін саралау және олардың тежемелік әрі тепе-теңдік жүйесін пайдалана отырып, өзара іс-қимылы болып табылады; 3) адамның конституциялық қорғалатын құқықтары мен бостандықтарын қозғайтын процестік әрекеттерді жүргізу үшін арнайы шектеулерді (сүзгілерді) ескеру; 4) сот төрелігін іске асырудың конституциялық қағидаттарын жариялау жатады.

Бірінші белгілеу мәнмәтінінде: «әлеуметтік маңызы бар құндылықтардың жалпы шәкілінде мемлекеттің саяси-құқықтық басымдықтарын айқындау» – адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары Қазақстанда ең қымбат қазыналар деп танылатыны туралы конституциялық ереженің мәні бар (ҚР Конституциясының 1-бабының 1-тармағы) [10].

Көрсетілген құндылықтардың мемлекеттік мүдделерге қатысты біріншілігі заң шығарушыдан қылмыстық іс бойынша іс жүргізу кезінде, оның Заңның әділдігіне деген сенімі уәкілетті органдар мен лауазымды адамдар қылмыстық

қудалауды және сот төрелігін жүзеге асыру кезінде орындауға тиісті барлық рәсімдердің заңдылығы мен заңдылығына қатысты күмән туғызбайтын кезде адам үшін осындай құқықтық жағдайлар жасауды талап етеді.

Конституцияның бірқатар нормаларында адам құқықтары мен бостандықтарының біріншілігінің бұзылмауын дамытатын және қамтамасыз ететін ережелер бар.

Атап айтқанда, талқыланатын аспектіде Конституция Заңының мынадай ережелері қызығушылық тудырады:

- Конституцияға сәйкес адамның құқықтары мен бостандықтарына кепілдік беру; адамның құқықтары мен бостандықтарын туғаннан бастап оған тиесілі, абсолютті және иеліктен шығарылмайтын деп тану; Қазақстан азаматына өзінің азаматтығына орай құқықтар беру және оған міндеттер жүктеу (12-б. 1-3-т.);

- адамға өзінің құқық субъектісі ретінде танылу құқығын және өзінің құқықтары мен бостандықтарын, қажетті қорғанысты қоса алғанда, заңға қайшы келмейтін барлық тәсілдермен қорғау құқығын беру; білікті заң көмегін алу, оның ішінде Заңда көзделген жағдайларда тегін алу құқығы (13 – б.);

- баршаның заң мен сот алдында теңдігі қағидатын бекіту; адамды қандай да бір кемсітушілікке ұшыратуға тыйым салу (14-б.);

- әркімнің өмір сүру құқығын жариялау; адамды өз бетінше өмір сүруіне тыйым салу; өлім жазасын ерекше жазалау шарасы ретінде тану, сотталған адамға кешірім жасау туралы өтініш ету құқығы беріледі (15-б.);

- адамға жеке бас бостандығы құқығын беру; адамды қылмыс жасады деген күдік немесе айыптау бойынша ұстау үшін шарттар мен негіздерді шектеу (16-б. 1-2-т.);

- азаптауға, күш қолдануға, басқадай қатыгездік немесе адамдық қадір-қасиетін қорлайтындай жәбір көрсетуге немесе жазалауға тыйым салу (17-Б.);

- мәжбүрлі еңбекті тек сот үкімі бойынша не төтенше немесе соғыс жағдайында қолдану мүмкіндігі (24-б.1-т.).

Осы конституциялық ережелердің мағынасын біз олардың зерттелетін модельдің барлық үш буынымен өзара байланыста көреміз [10].

Біріншіден, құқық қолдану қызметінде үлкен практикалық маңызы бар тиісті сүзгілерді орнату қажеттілігімен, бұл туралы ҚР Президентінің тапсырмасында тікелей көрсетіледі. Мұндай сүзгілер тек заңдылықтың процедуралық кепілдіктері, тергеу судьясының өкілеттіктері шеңберіндегі сот бақылауы ғана емес, сонымен қатар екінші буынды бейнелейтін процесс прокуроры жүзеге асыратын арнайы шаралар (шешімдер мен әрекеттер) болуы мүмкін. Қаралып отырған арнада прокурордың қылмыстық қудалау саласындағы өкілеттіктерін кеңейту негізінде ашылатын перспективалар, соның ішінде прокуратураға прокурормен келісу бойынша барлық негізгі іс жүргізу шешімдерін беруді қоса алғанда, айтарлықтай өзекті болып табылады. Негізгі шешімдерге: адамды күдікті деп тану, әрекетті саралау, күдіктінің әрекетін анықтауға өзгерістер мен толықтырулар енгізу, айыптау актісін жасау, сотқа дейінгі тергеу мерзімдерін ұзу туралы шешім қабылдау, тергеушінің қылмыстық істі ішінара немесе толық көлемде тоқтату туралы қаулысын бекіту, адамды сотқа беру және басқалары жатады.

Екіншіден, «полицей» сияқты буынға қатысты қаралып отырған конституциялық ереже сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын адам жинаған дәлелдемелерді прокурор мен сот мынадай өлшемшарттар бойынша бағалайды: қатыстылығы, жол берілетіндігі, анықтығы, жеткіліктілігі (ҚР ҚПК 125-бабының 1-бөлігі) [13]. Заңмен белгіленбеген дереккөзден алынған кез келген дәлелдемені дәлелдеу процесінде пайдалануға болмайды; кез келген күмәндар күдіктінің, айыпталушының, сотталушының пайдасына түсіндірілуге тиіс.

Үшіншіден, сот сияқты буынға қатысты зерттеліп отырған жағдайды мынадай мағынада түсіну қажет: сот іс жүргізу-құқықтық тәуелсіздікке ие және шешім қабылдау кезінде мемлекеттік айыптауды қолдайтын прокурордың пікірімен, сондай-ақ процестің басқа да қатысушыларының пікірлерімен байланысты емес; бұған негіздер болған кезде ақтау үкімін шығаруға, сондай-ақ іс бойынша іс жүргізуді бір бөлігінде немесе толық көлемде тоқтатуға құқылы; шешім шығару кезінде сот заңды және ішкі нанымды басшылыққа; судья қылмыстық заңды қолдануға тыйым салуларды ұқсас түрде, Заңның кері күшіне қарай, адамды

өзінің жеке мойындауы негізінде ғана соттауға сақтайды (ҚР Конституциясының 77-бабы) [10].

Конституциялық-құқықтық сипатқа ие, бізді қызықтыратын схема аясында соттың мәні мен мақсатын түсінудің жоғарыда айтылған аспектілері қылмыстық іс жүргізу қатынастарына енгізілген адамның заңды мүдделерін ескеруге негіз болатыны анық.

Екінші белгілеу шеңберінде: «құқықтық қатынастар субъектілерінің өкілеттіктерін саралау және олардың тежемелік әрі тепе – теңдік жүйесін пайдалана отырып, өзара іс-қимылы» - ҚР Конституциясының бірыңғай мемлекеттік билік Конституция мен заңдар негізінде оның заң шығарушы, атқарушы және сот тармақтарына бөлінуі және тежемелік әрі тепе-теңдік жүйесін пайдалана отырып, өзара іс-қимыл жасау принципіне сәйкес жүзеге асырылатындығы туралы ережесі маңызды болып табылады (ҚР Конституциясының 3-бабының 4-тармағы) [10].

Бұл ережені сот ісін жүргізу теориясы мен практикасында қолдану оны іс жүргізу-құқықтық түсіндіруді жүргізуді талап етеді. Конституция нормаларын салалық түсіндірудің әдіснамалық маңызы оның бүкіл Қазақстан аумағында тікелей қолданылу қағидатын бұзбайды. Икемді интерпретация-қоғамның заманауи талаптарына сәйкес Конституция Заңның нормаларын жаңа оқу тәсілі. Қазіргі уақытта Конституцияның тұрақты әлеуметтік дамудың нақты қажеттіліктеріне бейімделу үрдісі айқын көрінеді. Түсіндіру қоғамдық қатынастарға оң әсер етіп қана қоймайды, сонымен қатар құқықтық қатынастарға да, тұтастай алғанда құқықтық жүйеге қатысты бірқатар маңызды мәселелерді өзекті етеді [35].

Біз ұсынып отырған интерпретация-атқарушы билік құрылымдарында анықтау және алдын-ала тергеу бөлімшелері немесе бөлімдері жұмыс істейтін құқық қорғау органдарының субъектілерінің тізіміне енуді қамтиды. Бұл бөлімшелердің немесе бөлімдердің қызметкерлері «полиция» жалпыланған атауымен, яғни жалпы үш буынды модельдегі бірінші буын субъектілерімен ұсынылуы мүмкін. Лексикалық тұрғыдан «полиция» термині [36]:

1) қоғамдық тәртіпті сақтау және қылмысқа қарсы күрес жөніндегі мемлекеттік органдардың жүйесін қамтуға тиіс. Полиция құқық бұзушылықтың кейбір түрлеріне қатысты тергеу жүргізуде;

2) әскери полиция – көптеген мемлекеттердің қарулы күштеріндегі әскери қызметшілердің бөлім шегінен тыс мінез-құлқын, әскери көлік құралдарының қозғалысын бақылайтын, қашқындарды ұстауды, әскери қылмыстарды тергеп-тексеруді жүзеге асыратын қызмет;

3) салық полициясы – кейбір мемлекеттерде салық салудан түскен табыстарды қасақана жасыру жағдайларын тергеп-тексеруге арналған қызмет;

4) жасырын полиция – сенімсіз адамдарды анықтау және оларға жаза қолдану мақсатында азаматтарды қадағалауды жүзеге асыратын автократиялық мемлекеттердің арнаулы қызметі. Оның «полиция қызметкері» деген туынды сөзі полицияға қатысты, онда қызмет ететін, оның қызметкері дегенді білдіреді.

Қазақстан Республикасының «Құқық қорғау қызметі туралы» Заңының 3 – бабына сәйкес, құқық қорғау органдарына прокуратура, ішкі істер органдары, сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызмет және экономикалық тергеу қызметі жатады [35].

Тергеушілерді Қазақстан Республикасы Қылмыстық процесс кодексінің 60-бабының 1-бөлігіне сәйкес ішкі істер органдарының, ұлттық қауіпсіздік органдарының, сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызметтің, экономикалық тергеу қызметінің тиісті бөлімшелерінің қызметкерлері, сондай-ақ қылмыстық қудалауды жүзеге асыратын прокурорлар ұсынды. Сот билігі Қазақстан Республикасы Конституциясының 75-бабының 2-тармағына сәйкес қылмыстық құқық бұзушылық туралы істер бойынша сот ісін жүргізудің қылмыстық нысаны, яғни Қазақстан Республикасының Қылмыстық процесс кодексі арқылы жүзеге асырылады. Бұл ереже схеманың бірінші және үшінші байланыстарына – «полиция қызметкері» мен «сотқа» тікелей байланысты. Бұл соттың «полицей» буынына тікелей қатысы туралы емес. Біздің көзқарасымыз тергеу судьясы жүзеге асыратын қылмыстық сот ісін жүргізуде адамдардың құқықтарының, бостандықтары мен заңды мүдделерінің сақталуын сот бақылауы функциясына негізделген (Қазақстан Республикасы

Қылмыстық процесс кодексінің 54-бабының 3-бөлігі). Бұл функция сотқа дейінгі іс жүргізуде іске асырылады, бұл Қазақстан Республикасы Қылмыстық процесс кодексінің 7-бабы 47-тармағының мазмұнынан туындайды [13].

Тежемелік пен тепе-теңдікке қатысты мұндай тәсіл кезінде Қазақстан Республикасы Қылмыстық процесс кодексінің 8-бабында белгіленген міндеттерді шешуге бағытталған ерекше өкілеттіктер берілген әртүрлі сот ісін жүргізу субъектілерінің қылмыстық іс жүргізу әдістері мен құралдарын қолдану процесінде ұтымды теңгерім қамтамасыз етілетінін атап өту қажет. Бұл міндеттерді қарастырылып отырған модельдің субъектілері немесе байланыстары бойынша шартты түрде ажыратуға болады.

Сонымен, анықтау және тергеу органдары (олардың өкілдері – полиция) қылмыстық құқық бұзушылықтардың жолын кесу, бейтарап, жылдам және толық ашу, тергеу міндеттерін шешеді. Прокуратура органдары (олардың өкілдері – прокурорлар) мынадай міндеттерді шешеді: қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адамдарды қылмыстық жауаптылыққа тарту. Сот мәселені шешеді: әділ сот талқылауы және қылмыстық заңды дұрыс қолдану. Сонымен қатар, қылмыстық іс жүргізу заңы қылмыстық іс жүргізу тәртібі әмбебап кепілдіктер ретінде әрекет етуі керек, онсыз жоғарыда аталған міндеттерді шешу мүмкін емес. Бұл кепілдіктер қаралып отырған сот ісін жүргізу моделінің барлық буындарына тең дәрежеде қатысты болады. Тікелей жеке алынған буындарға жолданған міндеттерден басқа, Қазақстан Республикасының Қылмыстық - процестік кодексінде қылмыстық процесс моделінің барлық буынына шешілетін өзге де міндеттер көзделген.

Мұндай ортақ міндеттер: адамдарды, қоғамды және мемлекетті қылмыстық құқық бұзушылықтардан қорғау; адамды және азаматты негізсіз айыптау мен соттаудан, құқықтары мен бостандықтарын заңсыз шектеуден қорғау; кінәсіз адамды заңсыз Айыптаған немесе соттаған жағдайда – оны дереу және толық ақтау; заңдылық пен құқық тәртібін нығайтуға, қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алуға, құқыққа құрметпен қарауды қалыптастыруға ықпал ету болып табылады.

Баяндалғанның мәнмәтінінде академик Ғ.С. Сапарғалиевтің Қазақстан Республикасы Конституциясының «тежемелік пен тепе-теңдік жүйесі» конституциялық ұғымының мәніне ғылыми-құқықтық түсіндірмесінде баяндалған көзқарасы қызығушылық тудырады, ол құқықтық қатынастар субъектілерінің өзара іс-қимылы шеңберінде теңгерімге қол жеткізуді, қандай да бір тармақтың басқа тармақтардың өкілеттіктерін иемдену мүмкіндігін болдырмауды және сайып келгенде, билікті басып алуды білдіреді. Тежемелік әрі тепе-теңдік жүйелі сипатқа ие және құқық нормаларымен реттеледі. «Тексеру және тепе – теңдік жүйесі» ұғымының анықтамасы келесідей-бұл Конституцияда белгіленген, мемлекеттік билік тармақтарының өз өкілеттіктері шеңберіндегі қызметін қамтамасыз ететін, оларды асыра пайдаланғаны үшін жауапкершілікті көздейтін ұйымдастырушылық және құқықтық шаралардың жиынтығы. Шектеу-бұл заң аясында билік тармақтарының қызметін сақтаудың Конституциялық тәсілдері.

Тепе-теңдік - бұл өз конституциялық өкілеттіктерін қорғау және Конституцияны бұзуға жол бермеу үшін биліктің бір тармағының екіншісіне қарсы тұрудың Конституциялық тәсілдері [36].

Осылайша, «полиция – прокурор – сот» схемасының субъектілері қылмыстық процестің шегінде өз тәуелсіздігін жоғалтпай, бір-бірімен өзара әрекеттесу жағдайында болады. Бақылау мен тепе-теңдік жүйесінің тепе-теңдігі негізінде билік тармақтарының өзара іс-қимылы туралы конституциялық ережені қылмыстық іс жүргізу түсіндіруі келесідей.

Біріншіден, сот мемлекеттің басқа органдарымен: прокуратурамен, қылмыстық істерді сотқа дейінгі тергеп – тексеруді жүзеге асыратын өзге де құқық қорғау органдарымен (анықтау және алдын ала тергеп-тексеру органдары және олардың өкілдері – «полицейлермен») өзара іс-қимыл жасайды. Бұл өзара іс-қимыл заң нормаларымен қатаң реттеледі. Тежемелік құралдар сотқа дейінгі іс жүргізуді сот бақылауы функциясына шоғырланған – бұл тергеушінің жеке процестік шешімдер мен әрекеттерді (тергеу әрекеттері, жасырын тергеу әрекеттері, процестік мәжбүрлеу шаралары) қабылдауға және жүргізуге тергеу судьясының санкциясын алуы.

Бұдан басқа, соттың қолданылуға жататын нормативтік актіні конституциялық емес деп тану туралы Қазақстан Республикасының Конституциялық Кеңесіне ұсынумен жүгіну құқығы (Қазақстан Республикасы Конституциясының 78-бабы, Қазақстан Республикасы Қылмыстық процесс кодексінің 10-бабы) тежемелік құралдарға жатады [13]. Соңғы құрал биліктің екі тармағының – заң шығарушы және соттың өзара іс-қимылына қарсы салмақ ретінде әрекет етеді, бірақ бұл қылмыстық процеске жанама түрде қатысты. Қарсы салмақ құралдары-прокурордың заңда белгіленген жағдайларда сот шешіміне наразылық білдіру, сотта мемлекеттік айыптауды қолдаудан бас тарту құқығы, сот үкімін апелляциялық және кассациялық тәртіппен қайта қарау үшін негіздердің болуы.

Екіншіден, прокуратура құқық қорғау органы болып табылады, бірақ ол бірыңғай мемлекеттік биліктің бірде-бір тармағына жатпайды. Сонымен бірге ол өз функцияларын мемлекет атынан орындайды. Прокуратура сотқа дейінгі тергеу органдарымен де, сотпен де тығыз өзара іс-қимыл жасайды. Тексеру жүйесіне Заңның мынадай нұсқамалары кіреді: тергеушінің қылмыстық іс бойынша бірқатар іс жүргізу шешімдері мен іс-әрекеттерін прокурормен келісуі; күдіктімен, айыпталушымен, сотталғандармен іс жүргізу келісімін жасасу; қылмыстық іс бойынша сотқа дейінгі іс жүргізу кезінде заңдылықтың сақталуын қадағалау және т.б.

Тепе-теңдік құралы - бұл прокурорға тергеушінің шешімдерін жою, іс бойынша өз шешімдерін қабылдау, қылмыстық істі ішінара немесе тұтастай тоқтату, орындау үшін міндетті нұсқаулар беру, қылмыстық істі бір тергеушіден екіншісіне беру, сондай-ақ тергеушіні қылмыстық іс жүргізуден шеттету және оны өз іс жүргізуіне қабылдау және т.б. өкілеттіктер беру [37].

Үшіншіден, анықтау және алдын ала тергеу органдары сотпен және прокурормен өзара іс-қимылда болады. Тексерулер жүргізу мүмкіндігі тергеушінің қылмыстық іс бойынша барлық қажетті іс жүргізу шешімдерін өз бетінше қабылдау, оларды прокурормен келісу жағдайларын қоспағанда, кез-келген уақытта өз қаулысымен қылмыстық істі өзінің іс жүргізуіне қабылдау, процессуалдық

келісім жасасу үшін негіздердің бар екендігі туралы прокурорға хабарлау, оған негіздер болған кезде бұйрық өндірісін қолдану құқығынан көрінеді.

Тергеушінің сотпен өзара әрекеттесуінің салыстырмалы түрде жаңа түрі-сотқа дейінгі іс жүргізудің заңдылығын сот бақылауы институты, оған тергеу судьялары атынан мамандандырылған тергеу соттары уәкілеттік берілген [38].

Оның өкілеттігіне тергеушінің қылмыстық іс бойынша бірқатар негізгі шешімдерін санкциялау кіреді. Қарсы салмақ құралдары тергеушінің анықтау органдарына орындауға міндетті нұсқаулар мен тапсырмалар беру, процесс прокурорының шешімдері мен іс-әрекеттеріне жоғары тұрған прокурорға шағымдану және т. б. құқығынан тұрады.

Төртіншіден, зерттеліп отырған модельдің барлық буындары үшін мемлекеттік органдардың атынан өкілдік ететін қылмыстық процеске қатысушыларға қарсылық білдіру құқығы сияқты тежемелік құралдарды қолдану заңды болып табылады. Қылмыстық процесс субъектілерінің өкілеттіктерін саралауға қатысты функцияларды асыра алмау қағидатының әрекеті туралы айту әдеттегідей, ол басқа атауға ие – құқықтық қатынастардың тиісті субъектілерінің өкілеттіктерін қайталауға тыйым салу немесе алып тастау.

Өкілеттіктерді саралау Конституцияның жекелеген ережелерінде көрінеді. Сонымен, Соттың сот төрелігін жүзеге асыру жөніндегі өкілеттіктері сот сияқты басқа органға тиесілі бола алмайды. Мұндай мағына еліміздің Конституция Заңының 75-бабының 1-тармағында бар, атап айтқанда: Қазақстан Республикасында сот төрелігін тек сот қана жүзеге асырады. Бұл ереже «Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы» Қазақстан Республикасы Конституциялық заңының 1-бабының 1-тармағында мәтіндік түрде қайталанған [39].

Бұдан басқа, істің мән-жайларын жан-жақты, толық және объективті зерттеу, тараптардың жарыспалылығы мен тең құқықтылығы негізінде сот ісін жүргізуді жүзеге асыру туралы қылмыстық іс жүргізу қағидаттарында: сотқа дейінгі тергеп-тексерудің толымсыздығын жою мақсатында сот өз бастамасы бойынша қосымша дәлелдемелер жинауға құқылы емес (Қазақстан Республикасы Қылмыстық процесс

кодексінің 24-бабының 1-бөлігі); қылмыстық қудалау, қорғау және істі соттың шешуі бір – бірінен бөлінген және оларды әртүрлі органдар мен лауазымды адамдар жүзеге асырады (Қазақстан Республикасы Қылмыстық процесс Кодексінің 23-бабының 2-бөлігі); адамның қылмыстық құқық бұзушылық жасаудағы кінәлілігін дәлелдеу міндеті және оның өзін қорғаудағы дәлелдерін теріске шығару-қылмыстық қудалау органдарына, ал сотта іс жүргізу кезінде мемлекеттік және жекеше айыптаушыларға жүктеледі (Қазақстан Республикасы Қылмыстық процесс Кодексінің 23-бабының 3-бөлігі).

Прокурордың қылмыстық процестегі заңдылықтың сақталуына жоғары қадағалауды жүзеге асыру жөніндегі өкілеттігі ешқандай өзге мемлекеттік органға берілмейді, бұл Қазақстан Республикасы Конституциясының 83-бабы 2-тармағының мағынасынан туындайды: прокуратура өз өкілеттігін басқа мемлекеттік органдардан, лауазымды адамдардан тәуелсіз жүзеге асырады және республика Президентіне ғана есеп береді. Осы ереже «Прокуратура туралы» 2017 ж. заң Қазақстан Республикасы Заңының 3-бабының 2-тармағында іс жүзінде мәтіндік түрде қайта шығарылған [1].

Үшінші белгілеу шегінде: «адамның конституциялық қорғалатын құқықтары мен бостандықтарын қозғайтын процестік әрекеттерді жүргізу үшін арнайы шектеулерді (сүзгілерді) көздеу» – Қазақстан Республикасында Конституцияға сәйкес адам құқықтары мен бостандықтары танылады және оларға кепілдік беріледі (12-баптың 1-тармағы), сондай-ақ адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтары конституциялық құрылысты қорғау, қоғамдық тәртіпті, адамның құқықтары мен бостандықтарын, халықтың денсаулығы мен имандылығын сақтау мақсатына қажетті шамада ғана және тек заңмен шектелуі мүмкін екендігі туралы конституциялық ережелер айқындаушы болып табылады (39-баптың 1-тармағы).

Мұндай шектеулер ретінде Конституцияның мынадай ережелері қолданылады: - саяси себептер бойынша азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қандай да бір нысанда шектеуге тыйым салу (39 - баптың 3-тармағы); - тұрғын үйге қол сұқпаушылық қағидатын белгілеу; адамды соттың шешімінсіз тұрғын үйден айыру мүмкіндігі; тұрғын үйге кіруге, оны қарап-

тексеруді және тінтуді заңда белгіленген жағдайларда және тәртіппен ғана жүргізуге тыйым салу (25-баптың 1-тармағы); - адамға заңда белгіленген; сот шешімімен (26-баптың 1, 3-тармақтары) [10] қоспағанда, адамды меншік құқығымен тиесілі мүліктен айыру мүмкіндігі.

Төртінші белгілеу шегінде: «сот төрелігін іске асырудың конституциялық қағидаттарын жариялау» – Заңның қолданылуы кезінде судья Конституцияда бекітілген қағидаттарды басшылыққа алуға тиіс екендігі туралы Конституцияның ережесінің өзгермейтін және терең әдіснамалық мәні бар (77-баптың 3-тармағы). Сот төрелігін іске асырудың конституциялық қағидаттары мынадай: - адам өзінің кінәлілігі соттың заңды күшіне енген үкімімен (пп) танылғанға дейін қылмыс жасауда кінәсіз деп есептеледі 1) 77-баптың 3-тармағы).

Бұл қағидат Қазақстан Республикасының қолданыстағы қылмыстық процесс кодексінің нормаларында бекітілген және дамыған: 19 – бап «кінәсіздік презумпциясы» қағидатының мазмұнын жоғарыда көрсетілген конституциялық қағидатқа дәл сәйкестікте регламенттейді. Бұдан әрі, Кодекстің 64 – бабында сотқа дейінгі іс жүргізуде адамның күдікті, сот өндірісінде – сотталушы, үкім шығарылғаннан кейін және жазаны өтеу процесінде-сотталған адам мәртебесі бар екендігі анықталады (бұл құбылыс іс бойынша іс жүргізудің қазіргі сәтінде адам болатын процестің сатысына байланысты адам мәртебесінің процессуалдық - құқықтық трансформациясы деп аталады); - бір құқық бұзушылық үшін ешкімді қайтадан қылмыстық жауапқа тартуға болмайды (пп.2) 77-баптың 3-тармағы) бекітілсін. Бұл қағидат Қазақстан Республикасы Қылмыстық процесс кодексінің 20 - бабында көрсетілген (қайталап соттауға және қылмыстық қудалауға жол бермеу); - ешкімге оның келісімінсіз ол үшін заңда көзделген соттылықты өзгертуге болмайды (ТП.3) 77-баптың 3-тармағы) бекітілсін. Қаралып отырған, Қазақстан Республикасы Қылмыстық процесс кодексінің 12-бабының 2-бөлігінде мәтінмен қайта жазылған қағидат өзге қағидатты: адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын сот арқылы қорғаудың кепілі ретінде түсіндіріледі.

Бұдан әрі, Қазақстан Республикасы Қылмыстық процесс кодексінің сот төрелігін тек соттың ғана жүзеге асыруы туралы ережені регламенттейтін 11 –

бабында мынадай ереже бар: өзіне сотталмаған іс бойынша қылмыстық сот ісін жүргізуді жүзеге асырған, өз өкілеттігінен асып кеткен немесе қылмыстық іс жүргізу заңында көзделген қылмыстық процестің қағидаттарын өзгеше түрде бұзған соттың үкімі мен басқа да шешімдері заңсыз және күші жойылуға жатады [13]. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасы Қылмыстық процесс кодексінің 317 – бабының 1 - бөлігіне сәйкес жекелеген жағдайларда істерді, оның ішінде алқабилердің қатысуымен қаралатын істерді неғұрлым тез, жан-жақты және объективті қарау мақсатында сотталушының келісімімен немесе процеске қатысушылардың өтінішхаты бойынша ол қарау үшін бір соттан сол деңгейдегі басқа сотқа берілуі мүмкін; - сотта әркімнің өз сөзін тыңдатуға құқығы бар (77-баптың 3-тармағы 4) тармақшасы). Бұл қағидат адамның өз құқықтары мен бостандықтарын қорғауды іске асыруы үшін қолайлы жағдайлар жасауға бағытталған.

Қағидаттың мазмұнына мыналар кіреді: әрқайсысы – сот отырысына қатысушы (сарапшы, маман, куә, жәбірленуші, азаматтық талапкерлер мен жауапкерлер, процеске қатысушылардың өкілдері мен заңды өкілдері және міндетті түрде – сотталушы); сотталушының қатысуынсыз істі тыңдауға жол бермеу (бұл туралы сотталушының өзі өтініш берген не сотталушы соттан жасырынған жағдайларды қоспағанда); сотталушыға сот ісін жүргізудің кез келген кезеңінде, соңғы сөзді айтуға айғақ беру құқығын беру. Сонымен қатар, қаралып отырған Конституциялық қағидатқа толық көлемде сәйкес келетін дербес қылмыстық іс жүргізу қағидаты Қазақстан Республикасының Қылмыстық процесс кодексінде жоқ.

Ізделетін қағидатты қылмыстық іс жүргізу интерпретациясы мынаны білдіреді: қылмыстық процеске қатысушы тараптар тең құқылы және өз ұстанымын қорғауға тең мүмкіндіктер берілген, сондай – ақ сотталушы өзінің кінәсін еркін жоққа шығара алады немесе өзін кінәлі деп тани алады, жәбірленушімен татуласа алады деген ережелер Қазақстан Республикасы Қылмыстық процесс Кодексінің 23 – бабының 7-бөлігінде және 9-бөлігінде тиісінше, өзге қағидаттың кепілдіктері ретінде-тараптардың жарыспалылығы мен тең құқықтылығы негізінде сот ісін

жүргізуді жүзеге асыру қағидаты орналастырылған. Бізді қызықтыратын Конституциялық қағидат жариялылық қағидатын регламенттейтін Қазақстан Республикасы Қылмыстық процесс кодексінің 29 – бабында көрініс табады, ол жанама түрде сот ісін жүргізудің барлық қатысушылары үшін еркін сотта сөз сөйлеуді қамтамасыз етуді көздейді; - жауапкершілікті белгілейтін немесе күшейтетін, азаматтарға жаңа міндеттер жүктейтін немесе олардың жағдайын нашарлататын заңдардың кері күші болмайды.

Егер құқық бұзушылық жасалғаннан кейін ол үшін жауаптылық заңмен жойылса немесе жеңілдетілсе, жаңа заң қолданылады (5-тармақша) 77-баптың 3-тармағы). Бұл қағидаттың материалдық құқыққа тікелей қатысы бар және Қазақстан Республикасы Қылмыстық Кодексінің нормаларымен регламенттеледі. Қылмыстық процесте қағидатты жанама бейнелеуді біз Қазақстан Республикасы Қылмыстық процесс кодексінің мынадай ережелерінде көреміз: егер іс бойынша іс жүргізуді болдырмайтын мән – жайларды қарастыру-егер жасалған іс-әрекет үшін қылмыстық жауаптылықтың күшін жоятын заң қолданысқа енгізілсе (6-тармақ) 35-баптың 1-бөлігі). Бұл ереже қылмыстық процесс қағидаттарына жатпайды, бірақ қылмыстық қудалауды жүзеге асырудың жалпы шарттарын регламенттеуге кіретін нормалардың бірі болып табылады; - айыпталушы өзінің кінәсіздігін дәлелдеуге міндетті емес (6-тармақша) 77-баптың 3-тармағы).

Әдіснамалық тұрғыдан алғанда, конституциялық норманы түсіндіру конституциялық белгіленген құқықтық институттың шегінен шықпауға тиіс .

Бұл жағдайда принциптер институтының салалық кепілдіктер институтына айналуы байқалады, бұл, біздің ойымызша, қолданыстағы иерархияның белгілі бір бұзылуын немесе рулық-түрлік ұғымдардың арақатынасын көрсетеді: құқық институты – рулық ұғым, заңдағы кепілдіктер институты – түр ұғымы; - заңсыз жолмен алынған дәлелдердің заңды күші жоқ. Ешкімді өзінің жеке мойындауы негізінде ғана соттауға болмайды (77-баптың 3-тармағының 9) тармақшасы).

Конституциялық принцип бірнеше қылмыстық іс жүргізу ережелерінің мазмұнына әсер етеді. Атап айтқанда, қылмыстық процесс қағидаттарының жалпы ұғымын және олардың мәнін регламенттеуге арналған Қазақстан Республикасы

Қылмыстық процесс кодексінің 9 – бабының 2-бөлігінде қылмыстық процесс қағидаттарын бұзу іс бойынша жиналған материалдарды дәлелдемелер күші жоқ деп тануға әкеп соғатыны көрсетіледі.

Бұдан әрі қаралып отырған Конституциялық белгілеу қылмыстық іс жүргізу қағидаттарында көрініс тапқан: кінәсіздік презумпциясы-айыптау үкімі болжамдарға негізделе алмайды және ол жол берілетін және анық дәлелдемелердің жеткілікті жиынтығымен расталуға тиіс (Қазақстан Республикасы Қылмыстық процесс кодексінің 19-бабының 4-бөлігі) – куә айғақтарын беру міндетінен босату-ешкім өзіне қарсы айғақтар беруге міндетті емес (Қазақстан Республикасы Қылмыстық процесс кодексінің 28-бабының 1-бөлігі); заңдылық-соттың, қылмыстық қудалау органдарының қылмыстық істер бойынша іс жүргізу кезінде заңды бұзуына жол берілмейді және заңсыз актілерді жарамсыз деп тануға және олардың күшін жоюға әкеп соғады (Қазақстан Республикасы Қылмыстық процесс кодексінің 10 – бабының 3-бөлігі); дәлелдемелерді ішкі сенім бойынша бағалау-ешқандай дәлелдеменің күні бұрын белгіленген күші болмайды (Қазақстан Республикасы Қылмыстық процесс кодексінің 25-бабының 2-бөлігі) [13].

Бұдан басқа, қаралып отырған Конституциялық қағидат дәлелдемелерді регламенттейтін Қазақстан Республикасы Қылмыстық процесс кодексінің 15-тарауының нормаларында көрсетілген: күдіктінің қылмыстық құқық бұзушылық жасауда өз кінәсін мойындауы оның кінәлілігі іс бойынша қолда бар дәлелдемелердің жиынтығымен расталған кезде ғана айыптау негізіне жатқызылуы мүмкін (115-баптың 3-бөлігі); қылмыстық процесс заңын бұза отырып алынған нақты деректер дәлелдемелер ретінде жол берілмейді деп танылады және айыптау негізіне жатқызыла алмайды, сондай-ақ қылмыстық іс бойынша дәлелдеу нысанасына кіретін кез келген мән - жайды дәлелдеу кезінде пайдаланыла алмайды (112-баптың 4-бөлігі); - қылмыстық заңды ұқсастық бойынша қолдануға жол берілмейді (77-баптың 3-тармағының 10-тармақшасы) [13]. Қылмыстық заңның мұндай қолданылуына тыйым салу материалдық құқықтың процедуралық заңға қарағанда анағұрлым серпінді болуымен байланысты [41]. Өркениеттік даму процесінде құқықтық қатынастардың бір бөлігі болып табылатын қоғамдық

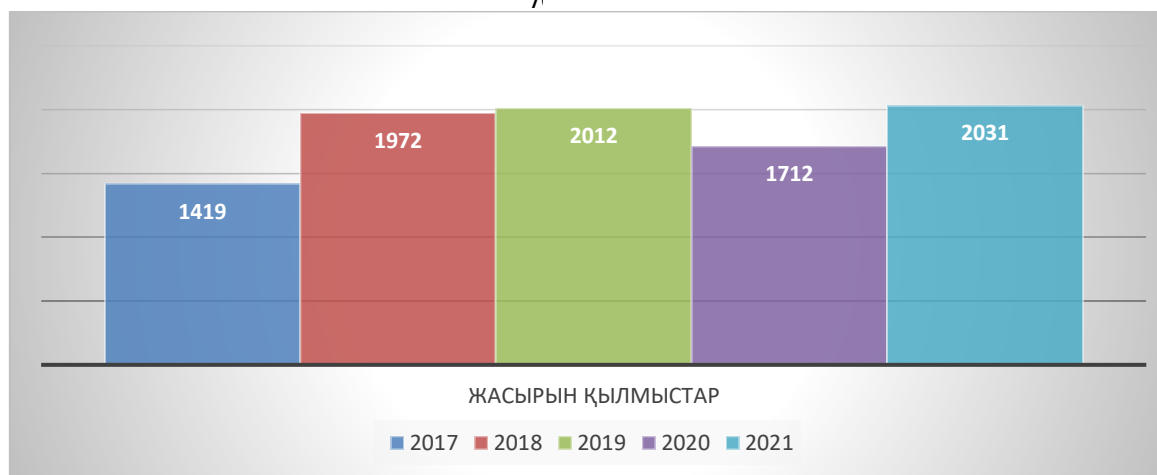
қатынастар өзгереді, жекелеген әлеуметтік қауіпті құбылыстар қоғамдық қауіптілік пен қылмыстық жазалану белгілерін жоғалтады (мысалы, қылмыссыздандыру жекелеген қылмыстық құқық бұзушылықтардың әкімшілік теріс қылықтарға ауысуына немесе қылмыстық теріс қылық институтының қалыптасуына әкелді).

Бұл дегеніміз, сот бірнеше жыл бұрын жасаған әрекетті қылмыстық-құқықтық бағалау қазіргі жағдайда қолайсыз. Бұл принцип әмбебап сипатқа ие және қылмыстық және қылмыстық іс жүргізу салаларында бірдей қолданылады. Бұл тұрғыда ҚР ҚПК-де дербес қағидат жоқ. Осылайша, қылмыстық сот ісін жүргізудің Конституциялық принциптерімен байланысты барлық нәрсе, үш буынды модельді енгізуді қоса алғанда, қылмыстық процесті жаңғырту немесе жетілдіру жағдайларында мүлтіксіз сақталуға тиіс.

Біз зерттеп жүрген арнадағы Конституция ережелерінің әдіснамалық мінсіздігі Қазақстан Республикасының Қылмыстық процесс кодексіне және сабақтас заңнамаға Мемлекет басшысының тапсырмасы тұрғысынан барлық өзгерістер мен толықтыруларға байсалды көзқарасты талап етеді.

Қазақстан Республикасы ратификациялаған халықаралық шарттардың Қазақстан Республикасы заңдарынан басымдығын Конституциялық танудың, Қылмыстық-процестік құқықтық қатынастар орбитасына тартылған адам және азамат құқықтарын қорғау саласындағы халықаралық қағидаттарды құрметтеудің маңызды әдіснамалық мәні бар.

Құқық қорғау органдарының жұмысы жасалған қылмыстарды ашуға қатысты бағаланады. Полиция көбінесе Статистика үшін сандар үшін жасалған қылмыстарды жасырады.

8-сурет-жасырын қылмыстардың динамикасы (құқықтық статистика "прокурордың жұмысы туралы"ІПР 3 есеп нысаны) [42].

Кестеден көріп отырғанымыздай, 2017 жылмен салыстырғанда 2018 жылы Жасырын қылмыстар саны 28% – ға, 2019 жылы тағы 2% - ға өсті. 2020 жылы, керісінше, 15% төмендеді, бұл айтарлықтай оң динамика. Алайда, 2021 жылы тағы да өсім байқалады, бұл 15,7% - ға. Жалпы, 2017-2021 жылдар аралығында өсім 30% - ды құрады. Бұл өте көп, жасырын қылмыстардың динамикасы кезең ішінде нашарлады.

ЖБО мәлімет	Фабула АЕК-1	Фабула СДТБТ-1	Айыптау бабы
12.12.2021 сағат 20:30 шамасында Мақатаев көшесі, 7 үй, 5 пәтерден азаматтың мәйіті табылды. Иванова П.Р. 16.07.1950 ж.т. Бас аймағында дене жарақатымен зорлық-зомбылық белгілері бар.	12.12.2021 сағат 20:30 шамасында Мақатаев көшесі, 7 үй, 5 пәтерден азаматтың мәйіті табылды. Иванова П.Р. 16.07.1950 ж.т. Бас аймағында дене жарақатымен зорлық-зомбылық белгілері бар.	12.12.2021 Око 20: 30 Мақатаев көшесі 7 үй 5 пәтер мәйіті гр. Иванова п. р. 16.07.1950 ж. т.	
	түзету 12.12.2021 Око 20: 30 Мақатаев көшесі 7 үй 5		

	пәтер мәйіті гр.Иванова п. р. 16.07.1950 ж. т.		
--	--	--	--

ЖБО-дан келіп түскен мәліметтер осындай түрде фабуланың деректемелеріне АЕК-1 статистикалық карточкалары енгізіледі. Онда полиция қызметкерлері есеп беруге және одан әрі жұмыс істеуге ыңғайлы түзетулер енгізеді (кестеде өзгерістер қызыл түспен ерекшеленетіні көрсетілген). Ал прокурор СДТБТ-1 Фабуласында көрсетілген мәліметтерді көреді, онда бастапқы мәліметтерді емес, түзетулерді ескере отырып деректер келіп түседі. Прокурордың тіркеу және хабарлау бойынша толыққанды және ашық жұмысы үшін түзетуге дейін КУИ-1 Фабуласында көрсетілген деректерді көрсете отырып, СДТБТ-ға қосымша енгізу қажет.

Жасырын қылмыстық қылмыстардың теріс динамикасына байланысты сотқа дейінгі тергеп-тексерулердің бірыңғай тізілімі (СДТБТ) ақпараттық жүйесінің есебінен қылмыстық қадағалаудың сапасын арттыру қажет деп санаймыз, бұл статистиканың айла-шарғыларын барынша азайтуға, қылмыстық процесті жеңілдетеді және ашық етеді.

Жүйені іске асыру қылмыстық тергеудің сапасын арттыруға, дұрыс емес біліктілікті төмендетуге және қылмыстық істерді қарау кезінде қылмысты және процеске қатысушылардың заңды бұзу туралы шағымдарын тіркеуден жасыруға бағытталған.

Жоғарыда айтылғандардың негізінде біз келесі тұжырымдарға келеміз. Есеп және тіркеу тәртібінің жай-күйі туралы мәселе бірнеше рет талқылау тақырыбына айналды, бірақ жылдан жылға бұзушылықтар барған сайын қолайлы бола бастады, жүйелік сипатқа ие болды және қызметкерлер әрқашан жүйені алдаудың жаңа тәсілдерін ойлап табады деп алаңдады.

Есепті бұрмалау криминогендік жағдайды дұрыс бағалауға теріс әсер етеді, сонымен қатар қолайсыз болып табылатын қиялдың әл-ауқатын көрсетеді.

Қылмыстарды жасырудың заңсыз тәжірибесі күрделі проблемаға және іс жүзінде тәуелсіз бақылау саласына айналды.

Бұл теріс қылықтарға тиімді қарсы тұратын жалғыз құрылым - прокуратура органдары.

Қылмыстарды ашу деңгейінің көрсеткіштеріне кері әсер етуі мүмкін қылмыс түрлерін тіркеу кезінде жасырылатынын Прокурорлық тексерулердің материалдары көрсетті.

Қылмысқа қарсы шаралар саласындағы статистикалық есептің барлық тараптары реттелмейді. Объективті деректердің болмауы көптеген жағымсыз салдарға әкеледі: жедел әрекет етудің болмауы, басқарушылық шешімдер қабылдау және тағы басқалар.

Осыған байланысты біз Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы ұсыныстар әзірледік.

2.3 Басқа елдердің ішкі істер органдарын бағалауы

Қазақстан Республикасының Ішкі істер органдары атқарушы биліктің Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес анықтауды, алдын ала тергеуді және жедел іздестіру қызметін жүзеге асыратын арнайы мемлекеттік орган болып табылады.

«Осы орайда мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаевтың 2020 жылғы 1 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауында: «Еліміздегі бүгінгі ахуалға орай азаматтардың сұраныстарына ықылас танытуға тиіс құқық қорғау органдарының алдына жаңа талаптар қойылуда. Бірақ құқық қорғау жүйесінің жұмысында бұрынғы дағды бойынша айыптауға бейімділік басымдау болып тұр. Азаматтардың қылмыстық жауапкершілікке негізсіз тартылатын жағдайлары да аз кездеспейді. Қылмысты анықтайтын жедел қызмет өкілдері мен процессуалдық шешім қабылдайтын тергеушілер қылмысты ашып, істі сотқа жіберуді басты мақсат санайтын бір басшының қарамағында бірге жұмыс істейді. Алайда көрсеткіш қудалау азаматтардың құқығы мен бостандығына нұқсан келтірмеуге тиіс», - деген сөзі маңызды болып табылады» [43].

Қылмыспен күрес – мемлекет билігін нығайтудағы басты міндет. Бүгінгі таңда Ішкі істер орган қызметінің қайта реформалануы және қолда бар құқықтық

институттарды жетілдіру, халыққа ашық болу қағидатын негіздеу басты мақсат екені айқындалды.

«Ішкі істер органдары атқаратын қызмет барысында туындайтын басқару қатынастары жалпы әлеуметтік басқару түрлерінің біріне және құқық қорғау қызметі аясындағы басқаруға жатады. Г.А. Тумановтың көзқарасы бойынша құқықтық тәртіпті қамтамасыз ету саласындағы басқару «бір деңгейден басқасына ауыстыру мақсатындағы немесе оған жаңа сапалар мен қасиеттерді беретін әлеуметтік басқару жүйесіне саналы және еркін түрде әсер ету»» [44].

«Көптеген басқа авторлар өз көзқарастарында құқықтық тәртіпті қамтамасыз ету саласындағы басқаруды «адамдардың қандай да бір әлеуметтік жүйеге (объект, процесс, құбылыс) әсер етуге талпынатын, оның қасиетін қажетті бағытқа сәйкес өзгертуге тырысатын және сол ортада әрекет ететін заңнамаларға сәйкес келетін мақсатты қызмет» ретінде көрсетеді» [45, 2 б.].

Мемлекет тұрақтылығын және қоғамның береке-бірлігін сақтау – ішкі істер органдарының басты міндеті деп білсек, полиция қызметкерлерінің кәсіби деңгейіне, отаншылдық рухына, қажыр-қайратына да көп нәрсе байланысты екені рас.

Құқық қорғау қызметінің елдің іргесін бекітіп, қауіпсіздігін арттырудағы мәні ерекше. Қызметі адамның және азаматтың өмірін, денсаулығын, құқықтары мен бостандығын, қоғамның және мемлекеттің мүдделерін құқыққа қарсы қол сұғушылықтан қорғауға, қоғамдық тәртіпті сақтауға және қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге бағытталған ішкі істер органдары қызметкерлерінің заманға ыңғайы, дәуір талабы, уақыт нақығына сай, өзіндік ерекшеліктері, қалыптасқан үрдісі бойынша үнемі өзгеріп, өзге елдердің де тәжірибелерімен толығып отыруы – заңды құбылыс.

Ішкі істер органдарының қызметін бағалау өлшемін енгізу мен заңнаманы жетілдіру, мемлекеттің құқық қорғау қызметінде құқықтық шығармашылық пен құқық қолдану бойынша ұсынымдар дайындау өлкен талдауды, терең зерделеуді қажет етеді.

«Басқа елдердің полиция қызметін зерделеу негізінде қылмыстық қудалау қызметін бағалау тиімділігінің әрбір әдістемелі түрлерінің күшті және әлсіз жақтарын ашуда мынадай істерді ескеру керек: қылмыстық қудалау органдары қызметін бағалаудың негізгі өлшемдерін, коэффициенттерін ескере отырып жүйелеу және оны ашу; қылмыстық қудалау органдары қызметін бағалау өлшемінің жүйесін енгізіп, қызмет көрсетудегі болжамды және тәжірибелік мәселелерін анықтау; шетелдік тәжірибені жинақтап, салыстырмалы-қолданбалы материалдарды ұсыну арқылы қылмыстық қудалау органдары қызметін бағалау өлшемінің одан ары жетілдіру мүмкіндіктерін зерделеу; қылмыстық саясат мәселелеріне арналған заңнаманың нақты өлшемдерін жетілдіре түсу; заманауи коммуникативтік технологиялар негізінде қылмыстық қудалау органдары қызметін бағалау өлшемін анықтауда қоғамдық бағалаудың әлеуметтік-метрикалық жүйесін қалыптастыру» [46, 59 б.].

Осы орайда, құқық қорғау жүйелерінің сандық және сапалық бағалау өлшемдеріне байланысты мәселелер әлем мемлекеттерінің ғалымдары мен қызметкерлерінің көңілін аударып отырғаны рас.

Ресей ғалымдарына келер болсақ Ю.Е.Аврутин, Н.Н.Иванов, О.В. Перевчиков, В.Е.Уткиннің ішкі істер органдарының басшылық құрамын бағалау мәселелеріне арналған соңғы жылдардағы ең көрнекті ғылыми жұмыстарында олар негізінен пәндік құқық қорғау қызметін бағалауға қызмет көрсету ретінде қарастырылды.

АҚШ-тың тәсіліне келер болсақ полиция қызметінің тиімділігін бағалау жүйесінде халық пен полицияның өзара іс - қимыл көрсеткіштерін бекіту қажеттілігіне негізделген өзгерістерді (мысалы, профилактикалық бағыттағы әртүрлі бағдарламаларға қатысқан азаматтардың саны, абсолютті және салыстырмалы бірліктердегі полиция қызметкерлеріне шағымдар саны және т.б.); полицияның түпкілікті «нәтижеге» қол жеткізуін теріс сипаттайтын қайта виктимизация көрсеткіштерін-азаматтың нақты проблемасын шешуді; халықтың жеке қорғалу деңгейі туралы пікірінің көрсеткіштерін болжайды. [47, 1 б.]. Оқып-

үйрену құқық қорғау құрылымдарының ұлттық жүйесінің істерін бағалауда күтпеген түрлі оңтайлы әдістердің бар екенін көрсетіп отыр.

Бұл көпқырлы түрлі көзқарастарды қамтитын келесі факторларды қамтиды:

- қоғамды демократияландыру деңгейін;
- әлеуметтік-экономикалық даму деңгейін;
- мемлекеттің қоғамдық-саяси құрылғыларын;
- криминогендік және криминалдық жағдайлар мен процесстердің қылмыстық мутациясы мен қылмыстың жаңа түрлерінің пайда болуын;
- мемлекеттік-ұлттық формалар мен әдістер жиынтығының ерекшеліктері және ішкі істер органдарының өз міндеттері мен атқаратын қызметтерін жүзеге асыру әдістерін;
- қоғамдық ұйымдар мен қозғалыстардың орны мен ролін, мемлекеттің құқық қорғау және заң қолдану қызметін бақылауда көпшілік ақпараттық құралдар арқылы жүзеге асыруды [48, 126 б.].

Москва қаласында «ИНДЕМ» қоры мен «Вера» (Нью-Йорк) юстиции институтымен бірігіп өткізген «Әлемнің түрлі құқықтық жүйелеріндегі полиция қызметін бағалаудың ішкі әдістемесін салыстырмалы талдау» атты халықаралық конференцияда ұлттық құқық қорғау органдарының өкілдері ұлттық құқық қорғау жүйесінің тәжірибелерімен бөлісіп, оны жасау мен қолданудың түрлі әдіс-тәсілдерін талдау және бағалау нәтижелерімен бөліседі.

Мысалы, Бразилияда қылмыспен күресті құрамында азаматтық полиция мен әскери полицияны қамтитын Қоғамдық тәртіп басқармасы жүргізеді [48, 126 б.].

«Азаматтық полиция қылмыстың ашылуы үшін іздестіру жұмыстарына жауапты болады. Мұнда орындалған жұмыстың көлемі бойынша бағалау жүргізіледі, оның нақты есебін жасау үшін баллдық жүйе енгізілген. Сонымен қатар қызметкердің біліктілігі де балл бойынша ескеріледі» [48].

Қызметкердің қатысуымен ашылған істер саны және қаралып жатқан істің соңына дейін жетуі (күдіктінің қатысуымен) 14 баллмен бағаланса, ашылмаған істер 2 балл, арестке қойылған ордерлер саны 8 балл, тінту әрекеттерінің саны 4 баллмен бағаланады. Көшедегі патрульдік іс-әрекеттерді жүргізетін әскери полиция

үшін бір ғана қылмыстық деңгей бекітілген, бірақ жергілікті билік патрульдік-күзет қызметкерлеріне арнап басқа да нақты қосымша критерийлер қарастырған. Қызмет бойынша көтерілу үшін арнайы баллдар қолданылады бұлардың саны мансаптық көтерілуден де асып кетеді.

«Жекелеген бөлімшелерді салыстыра отырып, басшылар өзара салыстыруға келмейтін әртүрлі жағдайларда органдардың жұмыс атқаратынын айтады» [49, 128 б.].

«Оларды тек уақыт көлемімен ғана өлшеуге болады, мысалы, тоқсаннан-тоқсанға дейін, айдан-айға дейін. Қылмыстық деңгейдің мәліметтері тоқсан сайын сол елдің арнайы басылымдарында міндетті түрде уақытымен жарияланып тұрады» [49, 128 б.].

«Ал Чили туралы айтатын болсақ, мұнда екі мемлекеттік полиция ұйымы жұмыс істейді: Carabineros (бірыңғай карабинерлер) және тергеу полициясы қоғамдық жол және жол қозғалысын қамтамасыз ету, қылмыстарды тергеу, бақылау функцияларына кіретін (штатта) заңдардың орындалуына жауапты. Carabineros-тың маңызды мақсаттары: қамтамасыз ету қажетті қоғамдық қауіпсіздік деңгейін арттыру; қолда бар ресурстарды тиімді пайдалану; кәсіби деңгейін сақтау және арттыру (қызметкерлердің адамгершілік, этикалық сапаларын да білдіреді); қызметшілердің өмір сүру сапасын арттыру (бастықтар үшін бағыныстылар туралы)» [50, 12 б.].

«Чили полициясы іске асыру деңгейін бағалау критерийлерін әзірлеуде әрбір аталған мақсат: критерийлер-нәтижелер, критерии түсіндірмелері, даму стратегиясының критерийлері. Критерийлер – нәтижелер полицияның нақты қызметінің объективті қолданыстағы қорытындылары, мысалы, қылмыстың жиілігі, қабылдау халықтың өз қауіпсіздігі (яғни, азаматтар қандай дәрежеде елдер өздерін толық қауіпсіз сезінеді) және т.б. Түсіндірме критерийлер полиция басшылығына түсіндіруді мақсат етеді, сайып келгенде және халыққа қандай да бір жұмыс нәтижелері: қақтығыстардағы орташалылық бойынша бейресми, сын-қатерлерге ден қою жеделдігі, ашылған қылмыстардың саны, жеке құрамның болмауы, қызметтік көліктің жай-күйі, кадрлардың тұрақтамауы және басқалары.

Стратегияның даму өлшемдеріне полиция құрылымдарының эволюция жобалары, олардың жақын және алыс болашақта жетілдіру» [50, 12 б.].

Шетелдік тәжірибені зерттеу барысында Нигерия Республикасының тәжірибесі ерекше қызығушылық тудырды.

Нигерияда полицияның орталық басқармасы ертеректе жасалған бағалау жүйесін пайдаланады. Мұндағы полицей жұмысының ішкі критерийлеріне мыналар жатады:

- пунктуальдылық;
- адалдық;
- IQ коэффициенті - жеке тұлға интеллектісінің даму дәрежесі;
- полиция жұмысына тұрғындардың баға беруі;
- полиция жұмысы бойынша түскен шағымдардың саны.

Осы критерийлер бойынша жинақталған мәліметтер жыл соңында жинақталып, полицей қызметкерлерінің көтерілуіне қолданылады [48, 127 б.].

«Үндістан Республикасында құқық қорғау құрылымдары мен органдарында және оларды бағалау әрекетінде елімізде қолдануға болатын оңтайлы әдістер де бар. Басқаруға байланысты ұғымдарының бірі – басшының анықтауы бойынша маман саясаты мен ұйымдастыру міндеттерін тиімді шешуге бағыттайтын – бағалау тиімділігі екені белгілі. Бұл елде тиімділік жүйесін бағалау біркелкі және біржақты емес, сондықтан тиімділікті бағалау әдісі субъективті және кәсіби емес екендігін мойындайды» [48, 127 б.].

«Дегенмен Үндістан үкіметі көптеген мәселелерді мемлекеттік деңгейде шешеді, олар: полицей органының штаттарын жабдықтау және оларды оқыту; еңбекақы шкаласын тағайындау; еңбек жағдайларын жасау; тиімділікті бағалау әдістері және т.б.» [48, 127 б.].

Үндістанда сонымен қатар, тиімділіктің түрлері мен әдістері біркелкі емес, демек әр аймағында түрлі категориялы қызметкерлер үшін әрқалай бекітіледі

2010 жылдың қыркүйек айынан бастап, Кореяда мемлекеттік эмиграция қызметі мемлекеттің аэропорттары мен теңіз порттарында қол саусақ іздері

бойынша тұлғаларды идентификациялау жүйесі енгізілді. Жаңа идентификациялық жүйе келесі тұлғаларға қатысты:

- халықаралық террористік топ қызметіне қатысты тұлғалармен сыртқы белгілері бойынша ұқсас шетелдік азаматтарға;
- халықаралық қауіпсіздік қызметтері және Интерполмен іздеуде жүргендерге;
- бір бағытқа ұшқан авиабилет иелеріне;
- жалған жеке куәліктері мен паспорттарын қолдану бойынша күдікті азаматтарға;
- азаматтығының жалғандығы туралы күдіктілерге [48, 128-29 б.].

Енді өзге елдердің ішкі істер қызметіне баға бере отырып, полиция қызметін бағалау өлшемшарттары жүйесін бекіту туралы Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2019 жылғы 4 маусымдағы № 515 бұйрығына сәйкес полиция қызметін бағалау критерийлері сандық өлшемдер және сапалық өлшемдер болып бөлінеді.

1. Сандық өлшемдер: қылмыстың жай-күйі, кісі өлтіру саны, кісі өлтірудің, сондай-ақ басқа да ауыр және аса ауыр қылмыстардың ашылуы, көшелерде және өзге де қоғамдық орындарда жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтар саны, қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адамдардың криминологиялық сипаттамасы, жол қауіпсіздігінің жай-күйі.

2. Сапалық өлшемдер: жеке, мүліктік және қоғамдық қауіпсіздіктің жай-күйі болып табылады, полиция жұмысының тиімділігін бағалау, халықтың сенім деңгейі.

2018 жыл 68,4 %

2019 жыл 75,7 %

2020 жыл 61,7 % [51]

Елімізде Ішкі істер орган қызметін бағалау өлшемінің жүйесін анықтаудың негізгі міндеті – полиция жұмысының көрсеткіштерін анықтау өлшемін саннан сапаға айналдыру. Бұл еліміздегі ішкі істер органдарында қылмысқа қарсы іс-қимылдың ұйымдық-құқықтық тұжырымдамасы аясында ішкі істер органдары

қызметін бағалау өлшемі жүйесін қалыптауда өзгерістер енгізу жаңа бағыт болып табылады.

Әйтсе де ішкі істер органдарының қызметіндегі басымдық азаматтардың құқықтары мен мүдделерін қорғаудан гөрі, ауыр, аса ауыр қылмыстар әсер ететін ішкі ведомстволық статистикаға ғана бағытталғаны бағалау көрсеткіштерінің жүйесінің жетімсіздігін көрсетеді. Ішкі істер органдарының күш-жігері қоғамға қауіптілік төңірегіне жұмылдырылып, өзге санаттардағы істер бойынша қылмысқа қарсы күрес қажеттілігі тым төмендеп қалды.

Осы мәліметтер бөліністер қызметін бағалаудағы қылмыстық қудалау органдарының ішкі саясатына үлкен өзгерістер енгізуді керек етеді. Аталған факт көптеп жүзеге асып жатқан реформалар бағыттарының түйінді жерлеріндегі осалдықты айғақтайды. Алынған нәтижеге жұмсалатын ресурстар мен күш-жігерлерге сәйкесті келетін тергеудің тиімділігін арттыратын құралдар мен әдістердің аса қажеттілігін өтеу ұсынылады.

Алайда жоғарыда келтірілген барлық мәліметтер қылмыстық қудалау органдары қызметін бағалау өлшемінің объективті жүйесін қалыптаудың көптеген аспектілері болатынын, оның үстіне олардың әрқайсысының да есепке алынуға тиісті маңызы бар екендігін айғақтай түседі. Сонымен бірге полиция қызметкерлеріне баға беру мәселеін шешуге арналған Д.В. Васильевтің «Нәтижелер бойынша басқару қағидаттары негізінде АҚШ полициясы қызметінің тиімділігін бағалау» (Нәтижелер бойынша басқару қағидаттары негізінде АҚШ полициясы қызметінің тиімділігін бағалау) және А.М. Подгайный, А.С. Шиенковтың «Полиция қызметінің тиімділігін бағалаудың шетелдік тәжірибесі» (Зарубежный опыт оценки эффективности деятельности полиции) атты ғылыми жұмыстарын негізге ала отырып жаңа бағытқа келдік.

Осылайша, өзге елдердің ішкі істер органдары бөліністердің қызметін бағалауда қоғамдық пікірді ескеруге талпыныстар жасады. Алайда нақты респонденттерден сұрау және олардан сауалнама алу секілді зерттеудің нақты-әлеуметтік әдістері, ақиқат пен шынайылықты барынша айқындай алмағандықтан, зерттеудің өзге нәтижелерімен бірлікте қаралуды қажет етеді. Осыған байланысты

бұл ұстаным тиімді ұйымдастырушылық пен басқарушылық шешімдерін қалыптастыруға негіз болады деу жеткіліксіз.

Осы секілді мәселелердің жекеленген аспектілері посткеңестік кезеңдегі қарастырылған зерттеулердің бірін – Санкт-Петербургтегі Еуропа университеті жанындағы құқықты қолдану Институты өткізді. Мұндағы шыққан нәтижелерге келетін болсақ, жүйенің ұзақ уақыт қордаланып қалуынан кемшіліктері өте көп болуына байланысты оны түбірімен жою мүмкін еместігін және мұндай жағымсыз әдеттерді полиция басшылығының жоя алуы мүмкін еместігін, әрі бұлардың дамып кетуіне шектеу қоятын механизм қажет екенін атап көрсетті [52].

«Соңғы жылдары шет елдерде қылмысты ашу бойынша жұмыс нәтижелерін тізімдеу жүйесін жетілдіру бағытында ұмтылыстар болып тұрды. Бұндағы басты мақсат – бағалаудың объективтілігін, осының негізінде қабылданатын басқару шешімдерін оңтайландыруды қамтамасыз ету. Сыбайлас жемқорлықтың факторы ретінде де өзге елдердің Ішкі істер органдарының қызметін бағалау өлшемінің жүйесінің бұл мәселені зерттеу нәтижесінің құқық қорғау қызметіндегі мемлекеттік менеджмент міндеттерін шешу үшін әлеуметтік және экономикалық тиімділігі зор» [52].

«Қазіргі кезде қылмысты ашуды ауыр және аса ауыр қылмыстардың көрсеткіштермен бағалауға болмайтындай, өйткені қылмысты жасаудың жолдары бір-бірінен түпкілікті бөлек, сондықтан оларды ашуға жұмсалатын мерзімдер әр түрлі, орындалуға тиісті жұмыс көлемі де басқа, қызметкерлердің жүктемелері де бірдей еместігі анық. Бұл әрбір қылмысты ашу талабы қоғамдық мәні әртүрлі және біржақты емес құқық салдарлар құқыққа қарсы іс-әрекеттерді бағалауда дифференциялық ұстанымнан бас тарту емес» [52].

Сонымен, жоғарыдағы келтірілген полиция бөлімшелеріндегі іс-әрекеттер мен оларды бағалау жүйелерін қолданудағы мысалдары елімізде пайдалануға болатын көптеген қызықты да пайдалы әдістердің бар екенін көрсетеді. Әсіресе құқық қорғау органдары қызметкерлерінің жеке тұлғасын оның ақыл-ой, әдептілік, біліктілік, тектілік қасиеттеріне қарай бағалау критерийлерін енгізуді қолға алуға болады. Олар – кәсіби шеберлік, коммуникабельділік, материалдық көмек,

тұрғындарға қорқыныш сезімі мен немқұрайдылық танытатын емес, керісінше оларға құрметпен қарап, көмек беруге ұмтылатын «ішкі критерийлер» [52].

«Қорытындылай келе, өзге елдердің ішкі істер органдарының қызметін бағалауда шешімін таппаған мәселелер жеткілікті екенін, әрі олардың өзара тікелей астасып жатқанын айғақтау ғана. Алдағы бағалау қызметтерінде бұл мәселелерді одан әрі тереңірек зерттей түсіп, ішкі істер органдары қызметін бағалау бойынша ҚР ҚПК 105-106 баптары бойынша көрсетілген. Сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын адамдардың, тергеу бөлімі бастығының, анықтау органы бастығының, прокурордың әрекеттеріне (әрекетсіздігіне) және шешімдеріне өздерінің құқықтары мен мүдделерін немесе өздері білдіретін құқықтар мен мүдделерді қорғайтын тұлғалар берген шағымдарды қарау тәртібі және прокурордың, қылмыстық қудалау органдарының әрекеттеріне (әрекетсіздігіне) және шешімдеріне жасалған шағымдарды сотта қарау тәртібі «бірінші сатыдағы соттардың жұмысы туралы қылмыстық істерді қарау бойынша» №1 нысанның есептік көрсеткіштері арқылы полиция мен қоғамның өзара байланысы бойынша туындайтын құқық бұзу әрекеттерінің өріс алуына шектеу қоятын нақты шешім».

Біздің ойымызша, қазақстандық ішкі істер органдары басқа елдерде табысты болған нәрселерден сабақ ала алады, бірақ тиімділікті өлшеу жүйелері бірегей жергілікті мәнмәтінді көрсетуі маңызды болады.

Ұлттық полиция қызметінің стандарттары икемді және салыстырмалы түрде аз болуы керек. Жергілікті полиция күштері халықтың қажеттіліктеріне жауап ретінде өздерінің өндірістік мақсаттарын белгілей алуы керек.

«Халықтың қажеттіліктеріне жауап ретінде өзінің өндірістік мақсаттарын белгілеу үшін, біздің ойымызша, ішкі істер органдарының қызметкерлерін дұрыс ұйымдастырылған дайындықтан бастау керек. Бұл факт ішкі істер органдарының барлық жүйесінің күші мен мүмкіндіктерін бірнеше есе арттырып қана қоймай, халықпен қарым-қатынасты жақсартады және ПО қызметкерлерінің шағымдары мен шағымдарының санын азайтады» .

«Көшедегі қақтығыстар, әдетте, батырлықтың жеке актілері арқылы емес, динамикалық оқыту, өзін-өзі жетілдіру және тәжірибе арқылы алынған

дағдылардың арқасында шешіледі. ПО қызметкерлерін оқытудың сипаты мен мазмұны олардың осы әлеуметтік-саяси-экономикалық ортаның үнемі өзгеріп отыратын және жеткілікті дұшпандық жағдайындағы міндеттерімен айқындалады» [52].

АТС басшылығы қызметкерлерге «аз күш пен құралдарды қолдана отырып, үлкен нәтижелерге қол жеткізу» міндетін қойған кезде бұл міндеттер одан сайын күрделене түседі. ӘҚҚ қызметкерлерін оқытудың дұрыс құрастырылған бағдарламасы бұл мүмкін емес болып көрінетін тапсырманы орындауда нақты көмек көрсете алады.

Халықтың полиция жұмысына қалай қарайтынын, сенім дәрежесі қандай екенін білу үшін біз сайт арқылы сауалнама жүргіздік <https://my.survio.com> сауалнамаға 100 адам қатысты.

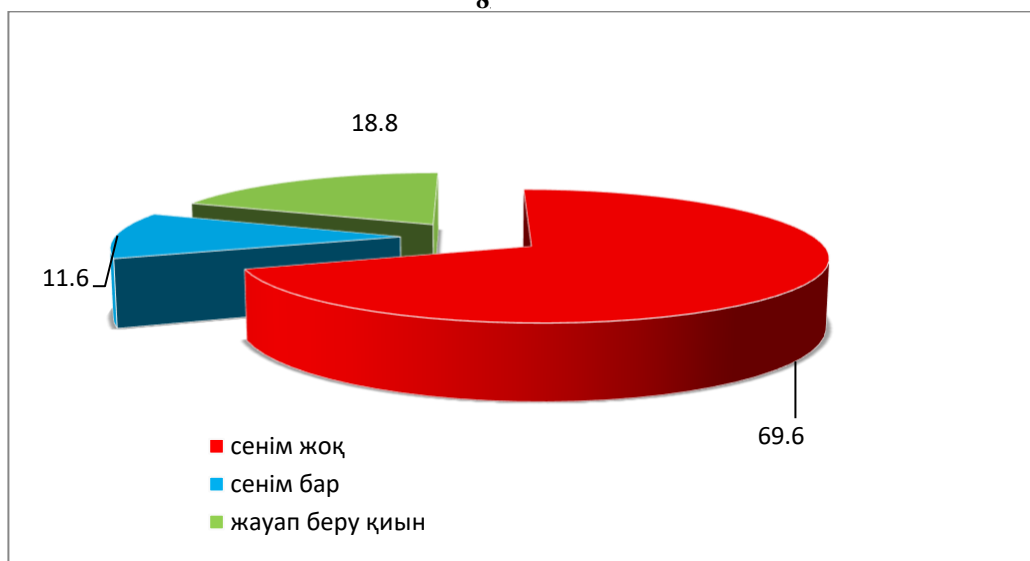
Сауалнама жүргізу кезіндегі негізгі Жас шектеуі 25-45 жас аралығында болды. Бұл жоғары білімі бар адамдар (76,1%), оның ішінде магистр дәрежесі бар адамдар – 10,4%.

Осы сауалнаманың кейбір нәтижелері төменде келтірілген.

Сауалнамаға қатысқан азаматтардың 69,6% полицияға сенбейді, олар ішкі істер органдары жемқор деп санайды. Тек 11,6% - ы қарсы пікірде.

Сауалнамаға қатысқандардың пікірінше, ПО-да сыбайлас жемқорлық көріністерінің негізгі себептері: экономикалық факторлар (мысалы, сыйақының төмен деңгейі, әлеуметтік кепілдіктерді іске асыру тетіктерінің дамымауы және т. б.) – 52.2%; лауазымдық бұзушылықтар үшін жауапкершілік шараларын қолданбау – 37.7%; әлсіз ішкі бақылау – 36.2%; заң нормаларының төмен сапасы – 32% және т.б.

ПО қызметкерлері азаматтармен және ұйымдармен жоғары қарқынды байланысқа ие, олардың жұмысында айқын ашықтық жоқ, қоғамдық бақылау институты дамымаған, жазалау жүйесі жұмыс істемейді. Мұның бәрі органдардағы сыбайлас жемқорлық көріністеріне «серпін» береді.

Жалпы, қазіргі уақытта құқық қорғау органдары қызметкерлерінің орташа жалақысы: қалалық/аудандық органда – 65 768 теңге, облыстық – 86 922 теңге, орталық аппаратта – 92 872 теңгені құрайды [53].

Грузияда полицейлердің орташа жалақысы өткен жылы 140 мың теңгеге дейін өсті. Сонымен қатар, мемлекет тұрғын үйге көмек көрсетеді.

Ресейдегі полицейлердің ресми жалақысы-246 мың теңге.

Американдықтардың жылдық орташа жалақысы 11-15 миллион теңгені құрайды. Ол лауазымға және жұмыс өтіліне байланысты артуы мүмкін. Сонымен қатар, полиция қызметкеріне және оның отбасы мүшелеріне тегін медициналық сақтандыру беріледі.

Неміс полицейінің жалақысы оның нақты лауазымы мен класына да байланысты. Ел бойынша орташа сома 760 және 970 мың теңге аралығында өзгеріп отырады.

Біріккен Араб Әмірліктерінде полиция қызметкерлері өздерінің лауазымдарына сәйкес әртүрлі жалақы алады. Осылайша, лейтенант 2 миллион 200 мың теңге көлеміндегі ең төменгі жалақыны алады. Ал ең жоғары жалақы 7 миллион теңге көлемінде 100 мың теңгеге ие болды [54].

Егер сіз ресми статистиканы қарасаңыз, онда ақпарат бойынша <https://kapital.kz> / [55], келесі суретті көруге болады.

3-сурет-ресми статистикаға сәйкес ішкі істер органдарына олардың сенім дәрежесіне қатысты ҚР азаматтарынан сауалнама нәтижелері [55]

Сондай – ақ, респонденттердің 38,6% – полиция қызметкерлерінің кәсібилігі төмен, 34,1% – олардың жұмысы азаматтардың құқықтарын қорғаумен салыстырғанда жазалау шараларымен жиі байланысты деп санайды, 33,5% – оларды жемқор деп атады, 24,3% – полицияға жүгінді және оң нәтиже алмады, 9,4% – полиция қызметкерлерінен қорқады.

Респонденттердің жалпы санының 42,3% – ы өздерін толық қауіпсіз сезінеді, 42,6% - ы-жеткілікті қауіпсіз. Сауалнамаға қатысушылардың тағы 11,6% – ы елде қауіпсіз емес деп санайды, 1,8% – ы мүлдем қауіпсіз емес, ал 1,7% - ы жауап беруге қиналды [56].

Салыстыру үшін, ресейліктердің үштен бірінен астамы өз аймағындағы полицияның жұмысын оң бағалайды (41%, өткен жылдан бастап +5 п.п.). Орташа бағалар ресейліктердің 41% береді, 14% теріс баға берді. Полиция жұмысын бағалау индексі 55 тармақты құрайды [57].

Орыстардың санасында полиция қызметкерінің бейнесі жағымды. Бірнеше жұп қарама-қарсы сипаттамалардың ішінен біздің отандастарымыз әдеттегі ресейлік полиция қызметкерін ұқыпты (полиция өкілдерінің мінезін бағалау индексінің 80 б.), батыл (68 б.), мейірімді (67 б.), сыпайы (67 б.), күшті және күшті (67 б.), сауатты және жұмыс істейтін (66 б.) адам ретінде көреді.

Полицияның жұмысын бағалау индексі ресейліктердің өз аймағындағы полицияның жұмысын қалай бағалайтынын көрсетеді. Индекс мәні неғұрлым жоғары болса, полиция жұмысының бағасы соғұрлым жоғары болады. Индекс «сіз өзіңіздің аймағыңыздағы полицияның жұмысын қалай бағалайсыз?» жауаптарды қорытындылау арқылы. Бұл жағдайда «өте жақсы» жауабына 1 коэффициенті, «жақсы» жауабына – 0,75 коэффициенті, «орташа» жауабына – 0,5 коэффициенті, «нашар» жауабына – 0,25 коэффициенті, «өте нашар» жауабына – 0 коэффициенті беріледі. Индекс нүктелермен өлшенеді және 0-ден 100-ге дейінгі мәнді қабылдай алады.

Облыстық полиция қызметкерлеріне сенім индексі ресейліктердің өз аймағындағы полицияға қалай сенетінін көрсетеді. Индекс мәні неғұрлым жоғары болса, полицияның сенімі соғұрлым жоғары болады. Индекс «айтыңызшы, сіз өзіңіздің аймағыңыздағы полиция қызметкерлеріне сенесіз бе немесе сенбейсіз бе?» оң және теріс жауаптардың айырмашылығымен. Индекс нүктелермен өлшенеді және 100-ден 100-ге дейінгі мәнді қабылдай алады.

Полиция бөлімшелеріне сенім индексі ресейліктердің әртүрлі полиция бөлімшелеріне қалай сенетінін көрсетеді. Индекс мәні неғұрлым жоғары болса, полиция бөлімшелеріне деген сенім соғұрлым жоғары болады. Индекс оң және теріс жауаптардың айырмашылығы арқылы «келесі полиция бөлімшелеріне сенім немесе сенімсіздік дәрежесін бағалаңыз...» деген сұраққа негізделген. Индекс нүктелермен өлшенеді және 100-ден 100-ге дейінгі мәнді қабылдай алады.

Полицияның мінез-құлқын бағалау индексі ресейліктердің полиция өкілдерінің мінез-құлық ерекшеліктерін қалай бағалайтынын көрсетеді. Индекс мәні неғұрлым жоғары болса, полиция жұмысының бағасы соғұрлым жоғары болады. Индекс сұрақ негізінде құрылады: «әдеттегі ресейлік полиция қызметкерін

елестетіп көріңіз. 5 балдық шкала бойынша бағалаңыз, оның қандай қасиеттері бар?» жауаптарды қорытындылау арқылы. Бұл жағдайда «бірінші сапа толық көрсетілген» жауабына 1 коэффициенті, «Бірінші сапа емес» жауабына 0,75 коэффициенті, «екі сапа да тең» жауабына 0,5 коэффициенті, «екінші сапа» жауабына 0,25 коэффициенті, «екінші сапа толық көрсетілген» жауабына 0 коэффициенті беріледі. Индекс нүктелермен өлшенеді және 0-ден 100-ге дейінгі мәнді қабылдай алады.

«Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2018 жылғы 27 желтоқсандағы № 897 қаулысымен бекітілген Қазақстан Республикасының Ішкі істер органдарын жаңғырту жөніндегі 2019 - 2021 жылдарға арналған Жол картасының 30-тармағына сәйкес Қазақстан Республикасының Ішкі істер министрі 2019 жылғы 4 маусымда №515 «полиция қызметін бағалау өлшемшарттары жүйесін бекіту туралы» бұйрыққа қол қойды».

Осы бұйрыққа сәйкес полиция қызметін бағалау критерийлерінің тізімі бекітілді.

1. Сандық критерийлер:

- 1) қылмыстың жай-күйі;
- 2) кісі өлтіру саны;
- 3) адам өлтірудің, сондай-ақ басқа да ауыр және аса ауыр қылмыстардың ашылуы;
- 4) көшелерде және өзге де қоғамдық орындарда жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтардың саны;
- 5) қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адамдардың криминологиялық сипаттамасы;
- 6) жол қауіпсіздігінің жай-күйі.

2. Сапалық өлшемдер:

- 1) жеке, мүліктік және қоғамдық қауіпсіздіктің жай-күйі;
- 2) полиция жұмысының тиімділігін бағалау;
- 3) халықтың сенім деңгейі.

Полицияның жедел-қызметтік жұмысының негізгі бағыттарын бағалау тәртібі мен тетігін регламенттеу мақсатында полиция қызметін бағалау әдістемесі әзірленді.

Бағалау критерийлерінің жүйесі полиция қызметін жетілдіру әдістерінің бірі болып табылады. Критерийлер жүйесінің негізгі мақсаты қылмысқа қарсы күрес және құқық тәртібін қорғау бойынша полицияның аумақтық бөлімшелері жұмысының нәтижелілігі туралы объективті түсінік алу, жүктелген міндеттерді іске асыру сапасын арттыру болып табылады. Полиция қызметін бағалау бағалау әдістемесіне сәйкес жарты жылдық және жылдық жұмыс қорытындылары бойынша жүзеге асырылады.

Сондықтан біз полицейлердің дайындық деңгейі өте маңызды және бірінші орынға шығады деп айтамыз.

«АҚШ полициясының мамандары атап өткендей, полицейлерді даярлау моделі 9 негізгі қағидатқа негізделуі керек, олар синхрондалған кезде полицияның өнімділігі мен ішкі істер органдарының тиімділігін, сондай-ақ міндеттер мен мақсаттарға тезірек және толық қол жеткізуді қамтамасыз етеді» [57].

Мемлекет басшысы жыл сайынғы Жолдауында Халықпен жұмыс істеудің жаңа заманауи форматтарын енгізуді, полицияны бағалау өлшемдерін түбегейлі өзгертуді талап етті. Бұл тапсырма алғаш рет 2010 жылы берілді, содан кейін полиция жұмысының критерийлерін өзгертуге әрекет жасалды. Сол кезде полицияның барлық қылмыстарды ашу бойынша Бағасы алынып тасталды және ауыр және аса ауыр қылмыстардың ашылуы ғана қалды.

Бірақ барлық қылмыстар бойынша ашу көрсеткішінен нақты бас тарту болған жоқ.

Бұрынғысынша, халық өзіне деген дәрежі және барабар емес қарым-қатынасқа тап болады, прокуратура органдары көрсеткіштер үшін қылмыс статистикасымен айла-шарғы жасауды жалғастыруда.

Неліктен бұл орын алады?

Біріншіден, ішкі істер органдарының басшылығы бағыныштыларды басқаша бағалауды білмейді. Кеңестік жүйе кезінде әзірленген және статистикаға

негізделген бағалаудың қолданыстағы әдістемесі өте қарапайым және қолдануға оңай. Ашылмаған қылмыстарды ашылған қылмыстармен салыстыра отырып, сіз егжей-тегжейлі айта алмайсыз.

Екінші себеп біріншіден келеді. Оның орнына не ұсыну керектігін білмей, полиция басшылығы төменгі қызметкерлер жұмысын мүлдем тоқтатады деп қорқады.

Бұл ішкі істер органдарының жоғары басшылығы бос отырады деп айтуға болмайды. Ішкі істер министрлігінің басшылығы алқалар мен жиналыстарда қылмыстарды ашу көрсеткіштері туралы айтпайды, бірақ нақты криминогендік жағдайды бақылауға тырысады. Талаптардың бұрмалануы, керісінше, штабтар мен аппараттар деңгейінде қалыптасады. Көрсеткіштердің санын ресми түрде қысқартып, осы бөлімшелердің қызметкерлерінің саны өзгеріссіз қалды. Олардың қажеттілігін ақтай отырып, олар жоспарлар мен болжамдарды бағынышты құрылымдарға жібереді.

Сондықтан әрбір аудандық бөлім кезекшілік тәулікте жасалған қылмыстардың кем дегенде 50% - ын «ашуы» тиіс. Қылмыстық істердің кемінде белгілі бір санын сотқа жіберу. Ұрлықтың, тонаудың, бұзақылықтың, ауыр және аса ауыр қылмыстардың ашылуын облыстық көрсеткіштен төмен емес деңгейде қамтамасыз ету.

Бұл жағдайда зардап шеккендердің нақты қажеттіліктері, олардың нақты қажеттіліктері мүлдем ескерілмейді. Сонымен қатар, тапсырмалардың нақты орындалуы, кадрлардағы жағдай, олардың уәжі және т. б. мүлдем ескерілмейді.

Нәтижесі қандай?

Бірінші. Көмек сұраған азамат көмек көрсетуді қажет ететін клиент ретінде қабылданбайды. Бұл қызметкерлер үшін тек қосымша кедергі.

Екінші. Белгілі бір көрсеткіштерге жету қажеттілігі қылмыстарды жеңіл және күрделірек етіп алып тастауға әкеледі. Сондықтан, кезекшілік тәулікте адамдар белгілі болған қылмыстар көп жағдайда соттарға жіберіледі. Ашылмаған қылмыстар ұзақ қорапқа салынады, содан кейін оларды ашу перспективасы бұлыңғыр болады.

Үшіншіден. Қылмыстар туралы Статистика манипуляцияға ұшырайды. Есеп беру алдындағы кезеңде қылмыстық істерді тергеуді қайта бастаудан бастап қылмыстарды ашық ойлап табуға дейін мұндай әдістер өте көп.

Мысалы, ақпарат бойынша <https://informburo.kz> / 23.10.2018 жылғы, «Семейдегі полицейлер қылмысты ашуды арттыру үшін, нашақорды ұрлауға мәжбүр етті». Сотта Орталық полиция бөлімінің жедел уәкілдері Берікбол Жиёмбай мен Ерлан Сыздықов қылмыстың анықталуын жасанды түрде арттыру үшін есірткіге тәуелді семейлік азаматты DeFacto киім дүкенінен ұрлауға итермелегені дәлелденді. Оларға Семей қалалық полиция басқармасының патрульдік полициясының бұрынғы қызметкері Самиғұлов көмектесті. Нәтижесінде әрқайсысына мемлекеттік қызметте қызмет атқару құқығынан өмір бойына айыра отырып, бес жылдан бас бостандығынан айыру берілді. Жейімбай мен Сыздықов атағынан айырылды [58].

Төртіншіден. Тергеушілер мен анықтаушыларға нақты жүктеме талдауының болмауы кадрлардың үлкен ауысуына әкеледі. Жекелеген өңірлік ішкі істер органдарында тергеушілерге жүктеме ішкі істер министрінің бұйрығымен бекітілген 2,5 есе, анықтаушыларға 4 есе артық. Егер сіз кезекшілікке шығатындарды және ашық «балласты» ескерусіз барлық штат санын алсаңыз.

Төмен жалақыға көбейтілген бұл жағдай жас перспективалы қызметкерлердің бір-екі жыл жұмыс істеместен жүйеден кетуіне әкеледі.

Жағдайды қалай өзгертуге болады?

1. Мемлекет басшысының тапсырмасын орындай отырып, толыққанды сервистік модель енгізу. Полицияға жүгіну - бұл азаматтың құқықтық тәртіпті сақтау бойынша мемлекеттік қызметті алу құқығы. Барлық мемлекеттік қызметтер сияқты, ол нақты стандарттарға негізделуі керек.

Қызметтерді алу мерзімі мен нәтижесі ғана емес, сонымен қатар белгілі бір жағдайда полицияның нақты әрекеттері, қызметкерлердің негізгі көрсеткіштері (KPI) жазылуы керек. Стандарттарды сақтау бойынша Мемлекеттік қызмет саласындағы уәкілетті орган кез-келген мемлекеттік орган сияқты полицияны

бағалауы керек. Бұл үшін бұл қызмет «Мемлекеттік көрсетілетін қызметтер туралы» заңға бағынуы қажет.

2. Ашылудың жалпы пайызынан бас тарта отырып, әрбір қылмыстық іс, қаралған материал бойынша полиция қызметін бағалауды енгізу. Сонымен қатар, бұл процедураның ең аз уақытты алуы үшін қажетті техникалық мүмкіндіктер бар. Статистика комитеті өткізетін жыл сайынғы сауалнама тұрақты болуға тиіс. Ол үшін азаматтардан пікіртерім алудың халықаралық техникасын негізге алу жеткілікті. Бұл полицияның тиімділігінің белгісі болуы керек халықтың сенімі.

3. Полиция бөлімшелерінің нақты жүктемесін бағалауды жүргізу, кейіннен көмекші бөлімшелер есебінен штат кеңейту және бейінді емес функциялардан бас тарту.

Жалпы, халықаралық тәжірибе көрсеткендей, әрқайсысы алдыңғы факторлардың теріс факторларын жоюға арналған критерийлер жиынтығы ең тиімді болып табылады.

Қорытындысын шығарамыз.

Осылайша, кез-келген мемлекетте полицияның жұмысы тәртіпті қорғаумен, сондай-ақ қылмыстың алдын алумен және ашумен байланысты.

Полиция жұмысының тәртібі саяси және мәдени орта жағдайларының әсерінен қалыптасады. Егер мемлекет жүйесі демократиялық құндылықтарды қабылдамаса, полиция оларды қорғамауы мүмкін. Полиция-бұл тәртіпті сақтайтын және сол көзқарастарды бөлісетін және білдіретін қоғамның ажырамас бөлігі. Мысалы, қоғам тарапынан оның кейбір өкілдеріне теріс көзқарас болған жағдайда, полиция жоғары дәрежеде сол позицияны алады.

Полиция үш негізгі функцияны орындайды:

- қылмыстың алдын алу және тергеу;
- қоғамдық тәртіпті сақтау;
- халыққа көмек көрсету.

Қоғамның қызметіндегі полицияның негізгі сипаттамасы-халықты қылмыс пен тәртіпті бұзу мәселелерін анықтауға, сондай-ақ полицияның мұны жалғыз өзі жасай алмайтынын түсіну негізінде оларды шешуге тарту. Көптеген елдер үшін бұл

тәсіл полицияның рөлі, міндеттері мен мүмкіндіктеріне түбегейлі жаңа көзқарасты білдіреді. Қоғам қызметіндегі полиция тұжырымдамасы халықпен белсенді өзара іс-қимылды, қылмыстарды тергеуге емес, олардың алдын алуға, азаматтардың полицияға жүгіну себептерін анықтауға, сондай-ақ проблемаларды тудыратын факторларды емес, олардың көріністерін жоюға ұмтылуды талап етеді. Сонымен қатар, бұл тұжырымдамалық тәсіл командалық құрылымдар мен шешімдер қабылдау функцияларын орталықсыздандыратын полиция ұйымын қайта құру қажеттілігін тудырады (әсіресе, халықтың қажеттіліктеріне сезімталдықты тек орталық деңгейде дамыту мүмкін емес), сондай-ақ азаматтардың қауіпсіздігін қамтамасыз ететін басқа органдармен ынтымақтастықты дамыту.

Полиция қоғамның игілігі үшін жұмыс істей отырып, заңдарды сақтай отырып және озбырлыққа жол бермей, сондай-ақ халықтың сенімін нығайтатын өз қызметін тиімді орындай отырып, «жедел Тәуелсіздік құқығына» ие болуы керек. Қоғамның сенімі көбінесе полицияның өз іс-әрекеттерінде қаншалықты есеп беретіндігіне және ашықтығына байланысты.

Жаңа полиция қызметкерлерін теориялық және практикалық даярлау адам құқықтары қағидаттарына сәйкес келуі керек.

Өз аумағында тәртіпті сақтау жөніндегі міндеттемелерді іс жүзінде іске асыру үшін мемлекетке елдегі «тәртіп» деңгейі туралы түсінік қажет.

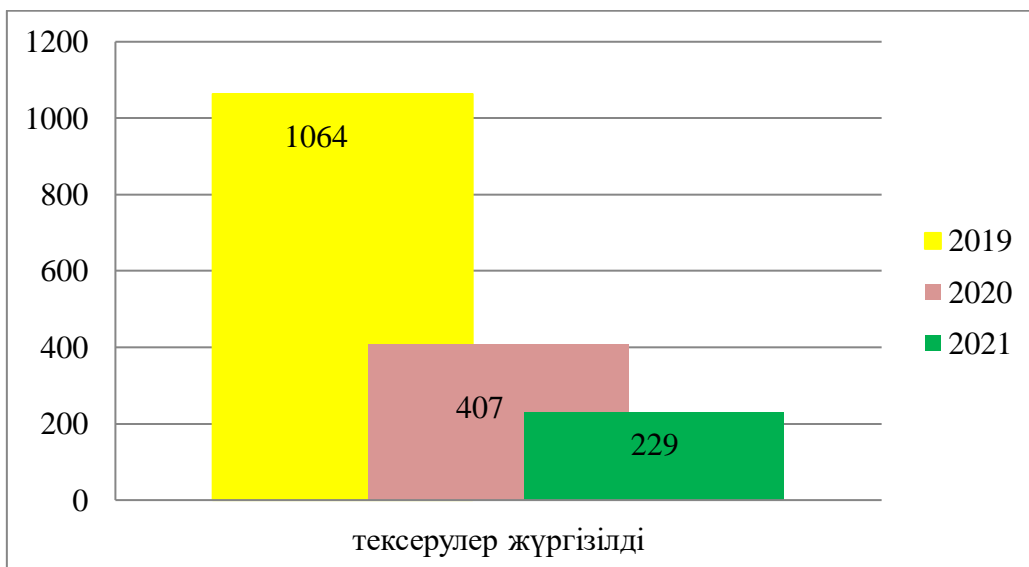
Қылмыс пен қауіпсіздік деңгейін дәл бағалау үшін қылмыстың сандық және сапалық компоненттерін бақылау қажет. Қылмыс деңгейін объективті бағалау өте қиын. Мемлекеттің қылмысқа қарсы күресінің тиімділігін объективті талдау қиын, тіпті мүмкін емес. Қылмыстың нақты көрсеткіштері туралы минималды сенімді деректерді алу үшін сауалнамаларды, зардап шеккендер мен құқық бұзушылар туралы ақпаратты зерттеуді, сондай-ақ полицияға берілген өтініштерді талдауды біріктіру қажет. Әр түрлі әдістерді біріктіру өте маңызды, өйткені олардың кез-келгені жеке-жеке сенімді суретті көрсетпейді, яғни оны толық деп санауға болмайды. Мысалы, қылмыстар туралы барлығы хабарланбайды, ал полиция қылмыстың белгілі бір түрлерін дұрыс тіркеуге бейім, сондықтан бұл деректер

белгілі бір уақыт кезеңінде белгілі бір аймақтағы құқық бұзушылықтардың санын сенімді түрде көрсетпейді.

Айта кету керек, кейбір елдерде қылмыс туралы мәліметтер сенімсіз болады, өйткені полиция қылмыстарды тіркеуден бас тартып, оның көрсеткіштерін әдейі бағаламайды. Бұл әртүрлі факторларға, соның ішінде полиция жұмысының сапасы қалай бағаланатынына байланысты. Кейбір жағдайларда билік полицияның барлық қылмыстарды тіркеуін қаламайды, өйткені қылмыстың өсуі Үкіметтің оппозицияны сынауына себеп болуы мүмкін. Полицияның өтініштерін тіркеуден бас тарту-бұл әлемнің көптеген елдеріндегі азаматтардың айтарлықтай және кең таралған шағымы.

Прокурорлық қадағалаудың жай-күйі туралы негізгі статистикалық көрсеткіштер – «құқықтық статистика және арнайы есепке алу саласындағы заңдылықты қадағалау жөніндегі уәкілетті прокурордың жұмысы туралы» 7-бөлім:

2019 жылдан бастап 2021 жылға дейінгі кезеңде Құқықтық статистика және арнайы есепке алу саласындағы заңдылыққа жүргізілген тексерулердің динамикасы 4-суретте көрсетілген.

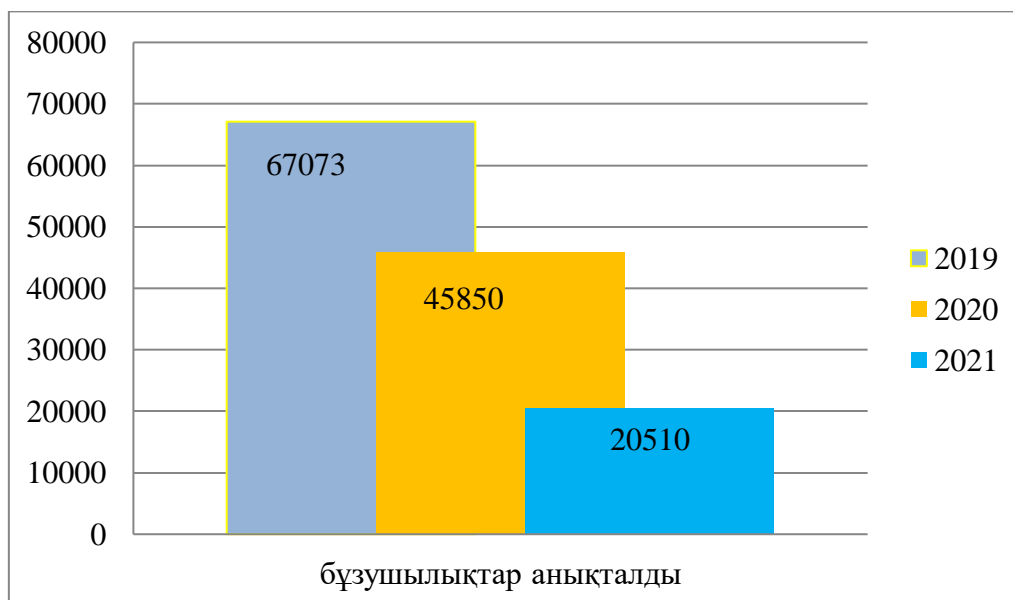

4-сурет – 2019-2021 жылдары Құқықтық статистика және арнайы есепке алу саласында заңдылыққа жүргізілген тексерулердің динамикасы. [59]

Кестеден көріп отырғанымыздай, 2019 жылмен салыстырғанда 2020 жылы жүргізілген тексерулер саны 657 –ге немесе 62% - ға азайды. 2020 жылмен

салыстырғанда 2021 жылы жүргізілген тексерулер саны тағы 178 – ге немесе 43,7% - ға азайды.

5-суретте 2019-2021 жылдары Құқықтық статистика және арнайы есепке алу саласында заңдылыққа тексеру жүргізу кезінде анықталған құқық бұзушылықтардың санын көрсетеміз.

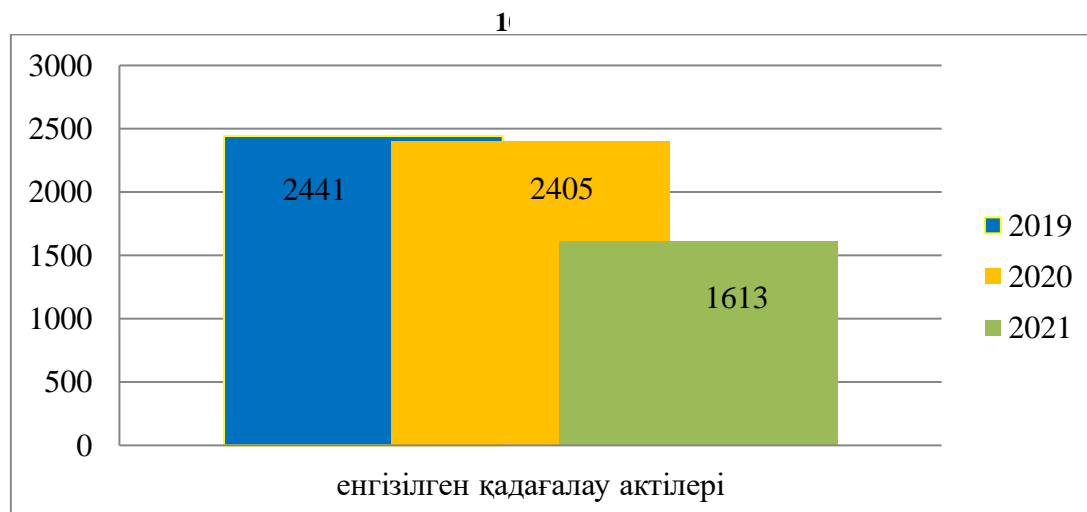

5-сурет – 2019-2021 жылдары Құқықтық статистика және арнайы есепке алу саласында заңдылыққа тексеру жүргізу кезінде анықталған құқық бұзушылықтар саны [59].

Кестеден көріп отырғанымыздай, 2019 жылмен салыстырғанда 2020 жылы анықталған құқық бұзушылықтар саны 21 223-ке немесе 31,6% - ға азайды. 2021 жылы 2020 жылмен салыстырғанда анықталған құқық бұзушылықтар саны тағы 25 340-қа немесе 55,26% - ға төмендеді.

Графиктен көріп отырғанымыздай, мұнда динамика оң.

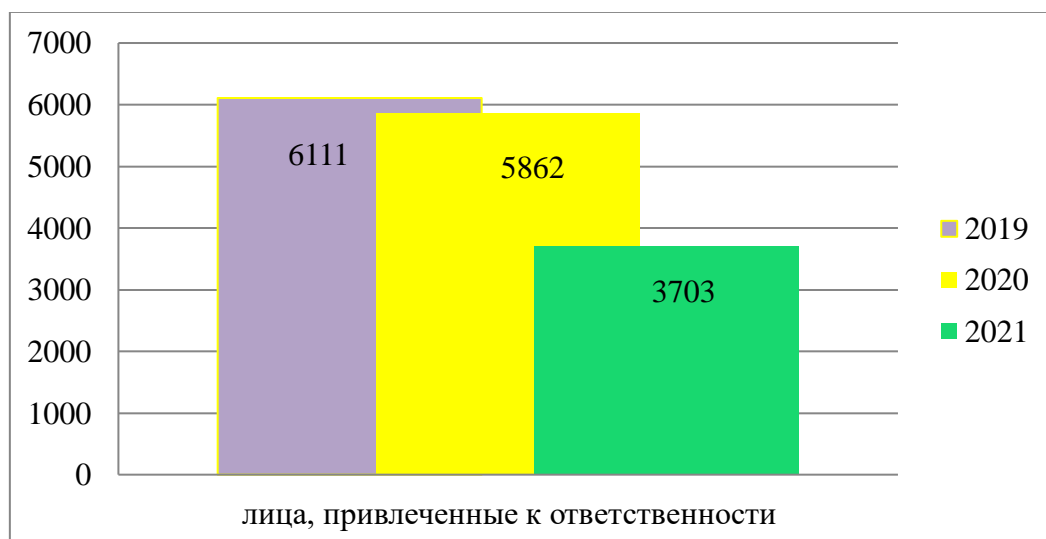
6-суретте 2019-2021 жылдары Құқықтық статистика және арнайы есепке алу саласындағы заңдылыққа тексеру жүргізу кезінде енгізілген қадағалау актілерінің санын көрсетеміз.

6-сурет – 2019-2021 жылдары Құқықтық статистика және арнайы есепке алу саласында заңдылыққа тексеру жүргізу кезінде енгізілген қадағалау актілерінің саны [59].

Кестеден көріп отырғанымыздай, 2019 жылмен салыстырғанда, 2020 жылы енгізілген қадағалау актілерінің саны аздап, 1,4% - ға төмендеді. 2020 жылмен салыстырғанда 2021 жылы енгізілген қадағалау актілерінің саны 33% - ға азайды. Алдыңғы графигтің нәтижесінде динамика оң.

7-суретте біз 2019-2021 жылдары қадағалау актілері бойынша жауапқа тартылған адамдардың санын көрсетеміз.

7-сурет – 2019-2021 жылдары қадағалау актілері бойынша жауапкершілікке тартылған адамдардың саны [59].

Кестеден көріп отырғанымыздай, 2019 жылмен салыстырғанда, 2020 жылы қадағалау актілері бойынша жауапкершілікке тартылған адамдардың саны шамалы

4% - ға азайды. 2020 жылмен салыстырғанда 2021 жылы қадағалау актілері бойынша жауапкершілікке тартылған адамдардың саны 36,8% - ға азайды. Алдыңғы графиктің нәтижесінде динамика оң.

Облыстар бөлінісінде 2019-2021 жылдардағы динамика 1-қосымшада көрсетілген.

2 тарау бойынша қорытындылар

Қазақстан Республикасының Ішкі істер органдары Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес анықтауды, алдын ала тергеуді және жедел-ізвестіру қызметін жүзеге асыратын атқарушы биліктің арнаулы мемлекеттік органы болып табылады.

Жарияланым көздері арқылы елдегі халықаралық тәжірибені зерделеу ұлттық құқық қорғау жүйесінің істерін бағалаудың әртүрлі оңтайлы әдістерінің бар екендігін куәландырады.

Бұл әр түрлі көзқарастарды қамтитын келесі факторларды қамтиды:

- қоғамды демократияландыру деңгейі;
- әлеуметтік-экономикалық даму деңгейі;
- мемлекеттің қоғамдық-саяси құрылымы;
- криминогендік және криминалдық жағдайлар мен процестердің криминалдық мутациясы және қылмыстың жаңа түрлерінің пайда болуы;
- мемлекеттік-ұлттық нысандар мен әдістер жиынтығының ерекшеліктері және ішкі істер органдарының өз міндеттері мен функцияларын жүзеге асыру әдістері;
- қоғамдық ұйымдар мен қозғалыстардың орны мен рөлі, мемлекеттің құқық қорғау және құқық қолдану қызметіне қоғамдық ақпараттық құралдармен бақылауды жүзеге асыру.

«Басқа елдердің ішкі істер қызметін бағалай отырып, полиция қызметін бағалау өлшемшарттарының жүйесін бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2019 жылғы 4 маусымдағы № 515 бұйрығына сәйкес полиция қызметін бағалау өлшемшарттары сандық және сапалық өлшемшарттарға бөлінеді.

1. Сандық өлшемшарттар: қылмыстың жай-күйі, кісі өлтіру саны, адам өлтірудің, сондай-ақ басқа да ауыр және аса ауыр қылмыстардың ашылуы, көшелерде және өзге де қоғамдық орындарда жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтардың саны, қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адамдардың криминологиялық сипаттамасы, Жол жүрісі қауіпсіздігінің жай-күйі.

2. Сапалық критерийлер: жеке, мүліктік және қоғамдық қауіпсіздіктің жай-күйі, полиция жұмысының тиімділігін бағалау, халықтың сенім деңгейі болып табылады.

Елдегі ішкі істер органдарының қызметін бағалау критерийлерінің жүйесін айқындаудың негізгі міндеті полиция жұмысының көрсеткіштерін анықтау критерийін саннан сапалыға айналдыру болып табылады. Бұл еліміздің ішкі істер органдарындағы қылмысқа қарсы іс-қимылдың ұйымдастырушылық-құқықтық тұжырымдамасы шеңберінде ішкі істер органдарының қызметін бағалау өлшемшарттары жүйесін қалыптастырудағы жаңа бағыт болып табылады.

Ішкі істер органдарының қызметіндегі басымдық азаматтардың құқықтары мен мүдделерін қорғауға емес, ауыр, аса ауыр қылмыстар әсер ететін ведомствоішілік статистикаға ғана бағытталған, бағалау көрсеткіштерінің жеткіліксіз жүйесін куәландырады. Ішкі істер органдарының күш-жігері қоғамдық қауіп төңірегінде шоғырланған, басқа санаттағы істер бойынша қылмысқа қарсы күрес қажеттілігі өте төмен болып қалуда.

Бұл деректер бөлімшелердің қызметін бағалауда қылмыстық қудалау органдарының ішкі саясатында үлкен өзгерістерді талап етеді.

Біздің елде қолдануға болатын көптеген қызықты және пайдалы әдістер бар. Атап айтқанда, құқық қорғау органдары қызметкерлерінің ақыл-ой, этикалық, біліктілік, асыл қасиеттеріне қарай олардың жеке басын бағалау өлшемшарттарын енгізуді бастауға болады. Бұл кәсібилік, әдептілік, материалдық көмек, тұрғындарға қорқыныш пен немқұрайлылық сезімі емес, керісінше олар құрметтеуге және көмектесуге тырысатын «ішкі өлшемдер».

Қазіргі уақытта қылмыстық қудалау органдарының жұмысы статистикалық көрсеткіштер бойынша бағаланады.

Есеп және тіркеу тәртібінің жай-күйі туралы мәселе бірнеше рет талқылау тақырыбына айналды, бірақ жылдан жылға бұзушылықтар барынша қолайлы бола бастады, жүйелі сипатқа ие болды және қызметкерлер әрқашан жүйені алдаудың жаңа тәсілдерін ойлап табатындарына аландайды.

Бұл криминогендік жағдайды дұрыс бағалауға теріс әсер етеді, сонымен қатар қолайсыз болып табылатын қиялдың әл-ауқатын көрсетеді.

Қылмыстарды жасырудың заңсыз тәжірибесі күрделі проблемаға және іс жүзінде тәуелсіз бақылау саласына айналды.

Бұл теріс қылықтарға тиімді қарсы тұратын жалғыз құрылым - прокуратура органдары.

Прокурорлық тексерулердің материалдары тіркеу қылмыстарды ашу деңгейінің көрсеткіштеріне теріс әсер етуі мүмкін қылмыстарды есептен жасыратындығын көрсетеді.

Жоғарыда айтылғандардың негізінде біз қылмысқа қарсы іс-қимыл саласындағы статистикалық есептің барлық тараптары реттелмейді деген қорытындыға келеміз. Объективті деректердің болмауы көптеген жағымсыз салдарға әкеледі: жедел жауаптың болмауы, басқару шешімдерін қабылдау және тағы басқалар.

Осыған байланысты, біз Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы ұсыныстар әзірледік:

1) «қылмыстық құқық бұзушылықтар туралы арызды, хабарды немесе баянатты қабылдау және тіркеу, сондай-ақ Сотқа дейінгі тергеп-тексерудің бірыңғай тізілімін жүргізу қағидалары» туралы ҚР БП 2014 жылғы 19 қыркүйектегі №89 Бұйрығы.

Қазіргі қолданыстағы №89 бұйрықта қылмыстық статистиканы манипуляциялауға әсер ететін фактілер бойынша ішкі істер органдарында қылмыстық істі тергеуге жауапты басшы құрамның жауапкершілігі көрсетілмеген. Осыған байланысты күші жойылған №55 және №83 бұйрықтарда көрсетілген басшылықтың жауапкершілігін тағы да қатаңдату қажет.

2) «полиция қызметін бағалау өлшемшарттарының жүйесін бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2019 жылғы 4 маусымдағы №515 бұйрығы.

№515 бұйрықтың бірінші бөлігінде көрсетілген «сандық критерийлер» критерийі жойылуы керек, өйткені көптеген дамыған елдерде «сандық критерийлер» критерийі полиция қызметін бағалау кезінде қолданылмайды. Бұл өлшем талдау, қорытындылау үшін қолданылады. Сондықтан полиция қызметін бағалау кезінде «сандық критерийлер» критерийін қолдануға болмайды.

Осы бұйрықтың екінші бөлігінде көрсетілген «сапалық критерийлер» критерийі бойынша халықтың сенім деңгейі учаскелік инспекторлардың қызметіне жүктелген. Басқа полиция қызметкерлері халықтың өзіне деген сенімін арттыруы керек.

2017-2021 жылдарға арналған «прокурордың жұмысы туралы» ПР 3 есебінің нысанын зерделеп, біз полицейлер Статистика үшін сандар үшін жасалған қылмыстарды жиі жасырады деген қорытындыға келдік.

2017 жылмен салыстырғанда, 2018 жылы Жасырын қылмыстар саны 28% – ға, 2019 жылы тағы 2% - ға өсті. 2020 жылы, керісінше, 15% - ға төмендеді, бұл айтарлықтай оң динамика болды. Алайда, 2021 жылы тағы да өсім байқалады, бұл 15,7% - ға. Жалпы, 2017-2021 жылдар аралығында өсім 30% - ды құрады. Бұл өте көп, жасырын қылмыстардың динамикасы кезең ішінде нашарлады.

Сонымен бірге, құқық қорғау жүйесіндегі реформалару кезінде шет елдердің тиісті оң тәжірибесін қолданудың объективті алғышарттары мен себептері бар. Олар еліміздің, басқа елдер сияқты, көптеген бірдей немесе ұқсас мәселелерді шешуге мәжбүр болуымен байланысты. Негізгі өлшемшарт ретінде азаматтардың қауіпсіздігі мен халықтың сенім деңгейі айқындалған, қылмыстың көлемін азайту, полиция штаттарын оңтайландыру, қоғамның құқық қорғау органдарына деген сенімін арттыру, мемлекеттік органдардағы сыбайлас жемқорлықты азайту.

Сонымен қатар, шет елдерде құқық қорғау қызметінің тиімділігін арттыру практикасын зерделеу құқық қорғау органдары жұмысының мазмұнын және олардың проблемаларын ішкі жағынан, мүдделі емес субъектілер тұрғысынан көруге мүмкіндік береді, бұл полицияны қызметкерлерінің халыққа деген сенім деңгейін арттырады.

ҚОРЫТЫНДЫ

Құқықтық статистика жаппай құқықтық және басқа да заңды маңызды құбылыстар мен процестердің сандық жағын зерттейді, олардың сапалық ерекшелігін, орны мен уақытының нақты жағдайларында даму тенденциялары мен заңдылықтарын ашады.

Қылмыстың, соттылықтың және оның алдын алу жөніндегі іс-шаралардың, қылмысқа қарсы күрес және құқық бұзушыларды түзеу жөніндегі мемлекеттік органдардың қызметінің сандық жағы қылмыстық-құқықтық статистика объектісі болып табылады.

Қылмыстық-құқықтық статистика мынадай статистикаға бөлінеді:

- алдын ала тергеу органдарының (анықтау, алдын ала тергеу және прокуратура органдарының) қылмыстылығы мен қызметін ескеретін алдын ала тергеу статистикасы;

- қылмыстық сот өндірісінің статистикасы. Бұл бөлім қылмыстық сот төрелігін іске асыру бойынша барлық сатылардағы соттардың соттылығы мен қызметін есепке алуды қамтиды (сандық көрсеткіштер-соттарға келіп түскен және қаралған қылмыстық істердің саны, сотталған, ақталған, қылмыстық жауаптылықтан және жазадан босатылған адамдардың саны және т. б.; сапалық

көрсеткіштер – қылмыстық істерді қарау мерзімдері, істерді қосымша тергеуге жіберу, жазалау шаралары, кассациялық және қадағалау сатысының жұмысы және т. б.);

- үкімдерді орындау статистикасы. Бұл бөлім қылмыстық-атқару жүйесі мекемелерінің сот тағайындаған қылмыстық жазаны және қылмыс жасағаны үшін қылмыстық-құқықтық сипаттағы басқа да шараларды іске асыру жөніндегі қызметін есепке алуды қамтиды. Мұнда сондай-ақ соттардың шартты түрде мерзімінен бұрын босату және жазаны неғұрлым жеңіл жазаға ауыстыру жөніндегі жұмысы (сотталған, тергеудегі қамаудағылардың саны, қылмыс түрлері, жаза мерзімдері және т.б. бойынша есепке алу) көрсетіледі.

Осылайша, құқықтық статистика өзінің көрсеткіштерімен қылмыстық процестің барлық сатыларын көрсетеді және бұл көрсеткіштердің барлығы бір жағынан белгілі бір құқық бұзушылықтардың абсолютті және салыстырмалы мөлшерін (мысалы, қылмыстық), ал екінші жағынан - тиісті органдардың (мысалы, соттардың) осы құқық бұзушылықтардың алдын алу жөніндегі жұмысының тиімділігін сипаттайды.

Жасалған қылмыстардың және олармен байланысты әлеуметтік құбылыстар мен процестердің сандық жағын көрсететін қылмыстық және криминологиялық статистика қылмысқа қарсы ғылым мен практиканы эмпирикалық сипаттағы қажетті ақпаратпен қамтамасыз етеді, нақты негіз бола отырып, елдегі қылмысқа қарсы мақсатты, ғылыми негізделген күрес жүргізу мүмкін емес.

Құқықтық статистиканың дербес бөлімі прокуратураның жедел – іздестіру қызметін, анықтау мен алдын ала тергеуді, Бас бостандығынан айыру орындары мен түзеу мекемелерін қадағалауды жүзеге асыратын органдардың заңдардың орындалуын қадағалау жөніндегі көпқырлы қызметін сан жағынан көрсететін прокурорлық қадағалау статистикасы болып табылады [19].

Қылмыстық – құқықтық статистика шеңберінде прокурорлық қадағалау статистикасы прокуратураның жедел-іздестіру қызметін, анықтауды және алдын ала тергеуді жүзеге асыратын органдардың заңдарды орындауын қадағалау жөніндегі қызметін есепке алуда көрініс табады.

Ішкі істер органдарының қылмыстық-құқықтық статистикасының заңдылығын прокурорлық қадағалаудың құқықтық негізі екі негізгі заңды қамтиды:

1. «Прокуратура туралы» Қазақстан Республикасының 2017 жылғы 30 маусымдағы №81-VI Заңы (2021.02.07. берілген өзгерістер мен толықтырулармен).

2. Мемлекеттік құқықтық статистика және арнайы есепке алу туралы 2003 жылғы 22 желтоқсандағы №510-II Қазақстан Республикасының Заңы (2020.15.11. берілген өзгерістер мен толықтырулармен).

Қазақстан Республикасының «Мемлекеттік құқықтық статистика және арнайы есепке алу туралы» Заңы Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитеті қылмыстық-құқықтық, азаматтық-құқықтық, әкімшілік-құқықтық салаларда мемлекеттік құқықтық статистикаға жауап беретін және арнайы есептілікті жүргізетін уәкілетті орган ретінде әрекет етеді деп болжайды. Бұдан басқа, органның Қазақстан Республикасының Құқықтық статистика және құқықтық есепке алу саласындағы заңнамасын қолдану бойынша заңнамалық бекітілген бақылау және қадағалау өкілеттіктері бар, өйткені Комитеттің орталықтандырылған дерекқоры прокурорға қылмысты тіркеуден бастап нақты іс бойынша сот түпкілікті шешім шығарғанға дейін қылмыстық істің жай-күйін қадағалауға мүмкіндік береді.

Қылмыс-біздің мемлекетке, біздің қоғамға, біздің қоғамда өмір сүретін адамдарға үлкен зиян келтіретін теріс әлеуметтік құбылыс. Жыл сайын жүздеген мың жеке және заңды тұлғалар қылмыстық әрекеттерден жәбірленуші болып танылады.

Қылмыстық-құқықтық статистика қылмыстың сандық жағын және қылмысқа қарсы іс-қимыл жөніндегі тиісті органдардың қызметін зерделейді.

Қылмыстық-құқықтық статистикадағы сот-статистикалық байқау объектілері қылмыс, қылмыскерлер, жазалау, жазаларды орындау болып табылады.

Яғни, қылмыстық-құқықтық статистика тіркеудің үш нақты объектісін бөліп көрсетеді:

- қылмыс, яғни қылмыстық заңда көзделген кінәлі түрде жасалған, жеке адамға, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарына, меншікке, қоғамдық тәртіп

пен қоғамдық қауіпсіздікке, қоршаған ортаға, Қазақстан Республикасының конституциялық құрылысына, бейбітшілік пен адамзат қауіпсіздігіне қол сұғатын қоғамға қауіпті әрекет (немесе әрекетсіздік);

- қылмыскер, яғни қылмыстық жауапкершілік жасына жеткен және қылмыс жасаған есі дұрыс жеке тұлға;

- жаза, яғни сот үкімі бойынша тағайындалатын мемлекеттік мәжбүрлеу шаралары.

Қылмыстық-құқықтық статистика объектілері қылмыстық процестің әрбір сатысының өзіндік ерекшеліктерін көрсетеді:

- алдын ала тергеу органдары (анықтау, алдын ала тергеу және прокуратура органдарының қызметі);

- қылмыстық сот төрелігін іске асыру бойынша барлық сатылардағы соттардың жұмысын көрсететін қылмыстық сот ісін жүргізу. Бұл бөлімде бір жағынан сандық көрсеткіштердің (соттарға келіп түскен қылмыстық істердің саны, олардың қозғалысы, сотталғандар мен ақталған адамдардың саны, соттардың штат саны мен орналасуы және т.б.) және сапалық көрсеткіштердің (қылмыстық істерді қарау мерзімдері, істерді қосымша тергеуге жіберу, жазалардың түрлері мен мөлшері және т. б.) есебі жүргізіледі. Екінші жағынан, қылмыстық-атқару жүйесі мекемелерінің қылмыс жасағаны үшін сот тағайындаған қылмыстық жазаларды және қылмыстық-құқықтық сипаттағы өзге де шараларды іске асыру жөніндегі қызметін көрсететін үкімдердің орындалуы.

Өкінішке орай, Құқықтық статистика әрдайым толық және сенімді ақпаратты қамтымайды. Қылмыс туралы статистикалық мәліметтердің сапасына, сондай-ақ олардың белгілі бір саладағы белгілі бір жағдайға сәйкестігіне тікелей әсер ететін бірқатар жағдайларды бөліп көрсетуге болады, тұтастай алғанда олар салыстырмалы түрде тәуелсіз, бірақ көптеген әртүрлі айнымалылардың өзара әрекеттесуінің жан-жақты және жеткіліксіз зерттелген нәтижесі болып табылады.

Олардың мәні:

- қылмысқа қарсы күрес жүргізетін органдар жасаған қылмыстардың құпиялылығы (жасырын қылмысты білдіреді);

- қылмыстың құрамы мен заңды маңызды белгілерін анықтайтын қылмыстық заң;

- есептік қылмыстар мен қылмыскерлер шеңбері;

- әлеуметтік бақылаудың мемлекеттік шараларын іске асыратын органдар, бірінші кезекте қылмысқа қарсы тікелей күрес жүргізетін құқық қорғау органдары қызметінің нәтижелілігі.

2017-2021 жылдарға арналған «прокурордың жұмысы туралы» ПР 3 есебінің нысанын зерделеп, біз полицейлер Статистика үшін сандар үшін жасалған қылмыстарды жиі жасырады деген қорытындыға келдік.

2017 жылмен салыстырғанда, 2018 жылы Жасырын қылмыстар саны 28% – ға, 2019 жылы тағы 2% - ға өсті. 2020 жылы, керісінше, 15% - ға төмендеді, бұл айтарлықтай оң динамика болды. Алайда, 2021 жылы тағы да өсім байқалады, бұл 15,7% - ға. Жалпы, 2017-2021 жылдар аралығында өсім 30% - ды құрады. Бұл өте көп, жасырын қылмыстардың динамикасы кезең ішінде нашарлады.

Жасырын қылмыстық қылмыстардың теріс динамикасына байланысты сотқа дейінгі тергеп-тексерулердің бірыңғай тізілімі (СДТБТ) ақпараттық жүйесінің есебінен қылмыстық қадағалаудың сапасын арттыру қажет деп санаймыз, бұл статистиканың айла-шарғыларын барынша азайтуға, қылмыстық процесті жеңілдетеді және ашық етеді.

Жүйені іске асыру қылмыстық тергеудің сапасын арттыруға, дұрыс емес біліктілікті төмендетуге және қылмыстық істерді қарау кезінде қылмысты және процеске қатысушылардың заңды бұзу туралы шағымдарын тіркеуден жасыруға бағытталған.

Қазақстан Республикасының Ішкі істер органдары Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес анықтауды, алдын ала тергеуді және жедел-ізвестіру қызметін жүзеге асыратын атқарушы биліктің арнаулы мемлекеттік органы болып табылады.

Жарияланым көздері арқылы елдегі халықаралық тәжірибені зерделеу ұлттық құқық қорғау жүйесінің істерін бағалаудың әртүрлі оңтайлы әдістерінің бар екендігін куәландырады.

Бұл әр түрлі көзқарастарды қамтитын келесі факторларды қамтиды:

- қоғамды демократияландыру деңгейі;
- әлеуметтік-экономикалық даму деңгейі;
- мемлекеттің қоғамдық-саяси құрылымы;
- криминогендік және криминалдық жағдайлар мен процестердің криминалдық мутациясы және қылмыстың жаңа түрлерінің пайда болуы;
- мемлекеттік-ұлттық нысандар мен әдістер жиынтығының ерекшеліктері және ішкі істер органдарының өз міндеттері мен функцияларын жүзеге асыру әдістері;
- қоғамдық ұйымдар мен қозғалыстардың орны мен рөлі, мемлекеттің құқық қорғау және құқық қолдану қызметіне қоғамдық ақпараттық құралдармен бақылауды жүзеге асыру.

«Басқа елдердің ішкі істер қызметін бағалай отырып, полиция қызметін бағалау өлшемшарттарының жүйесін бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2019 жылғы 4 маусымдағы № 515 бұйрығына сәйкес полиция қызметін бағалау өлшемшарттары сандық және сапалық өлшемшарттарға бөлінеді.

1. Сандық өлшемшарттар: қылмыстың жай-күйі, кісі өлтіру саны, адам өлтірудің, сондай-ақ басқа да ауыр және аса ауыр қылмыстардың ашылуы, көшелерде және өзге де қоғамдық орындарда жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтардың саны, қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адамдардың криминологиялық сипаттамасы, Жол жүрісі қауіпсіздігінің жай-күйі.

2. Сапалық критерийлер: жеке, мүліктік және қоғамдық қауіпсіздіктің жай-күйі, полиция жұмысының тиімділігін бағалау, халықтың сенім деңгейі болып табылады.

Елдегі ішкі істер органдарының қызметін бағалау критерийлерінің жүйесін айқындаудың негізгі міндеті полиция жұмысының көрсеткіштерін анықтау критерийін саннан сапалыға айналдыру болып табылады. Бұл еліміздің ішкі істер органдарындағы қылмысқа қарсы іс-қимылдың ұйымдастырушылық-құқықтық тұжырымдамасы шеңберінде ішкі істер органдарының қызметін бағалау өлшемшарттары жүйесін қалыптастырудағы жаңа бағыт болып табылады.

Ішкі істер органдарының қызметіндегі басымдық азаматтардың құқықтары мен мүдделерін қорғауға емес, ауыр, аса ауыр қылмыстар әсер ететін ведомствоішілік статистикаға ғана бағытталған, бағалау көрсеткіштерінің жеткіліксіз жүйесін куәландырады. Ішкі істер органдарының күш-жігері қоғамдық қауіп төңірегінде шоғырланған, басқа санаттағы істер бойынша қылмысқа қарсы күрес қажеттілігі өте төмен болып қалуда.

Бұл деректер бөлімшелердің қызметін бағалауда қылмыстық қудалау органдарының ішкі саясатында үлкен өзгерістерді талап етеді.

Біздің елде қолдануға болатын көптеген қызықты және пайдалы әдістер бар. Атап айтқанда, құқық қорғау органдары қызметкерлерінің ақыл-ой, этикалық, біліктілік, асыл қасиеттеріне қарай олардың жеке басын бағалау өлшемшарттарын енгізуді бастауға болады. Бұл кәсібилік, әдептілік, материалдық көмек, тұрғындарға қорқыныш пен немқұрайлылық сезімі емес, керісінше олар құрметтеуге және көмектесуге тырысатын «ішкі өлшемдер».

Қазіргі уақытта қылмыстық қудалау органдарының жұмысы статистикалық көрсеткіштер бойынша бағаланады.

Қылмыстық құқық бұзушылық туралы арызды, хабарды немесе баянатты қабылдау және тіркеу, сондай-ақ Сотқа дейінгі тергеп-тексерудің бірыңғай тізілімін жүргізу тәртібі Қазақстан Республикасы Бас Прокурорының 2014 жылғы 19 қыркүйектегі № 89 бұйрығымен бекітілген «қылмыстық құқық бұзушылық туралы арызды, хабарды немесе баянатты қабылдау және тіркеу, сондай-ақ Сотқа дейінгі тергеп-тексерудің бірыңғай тізілімін жүргізу қағидаларына» сәйкес жүзеге асырылады.

СДТБТ-ны жүргізу шешім қабылдаған лауазымды адамның қылмыстық іс жүргізу бойынша әрбір іс – қимылға және шешімге электрондық ақпараттық есепке алу құжаттарының тиісті деректемелерін-нысандарды толтыруынан тұрады. Құжаттарға электрондық цифрлық қолтаңбаның көмегімен қол қойылады және Мемлекеттік органдардың бірыңғай көліктік ортасы арқылы уәкілетті органға беріледі.

Статистикалық деректердің дұрыстығы мен объективтілігін қамтамасыз етуге

бағытталған оларды түзетудің бірыңғай тәртібі Қазақстан Республикасы Бас Прокурорының 2000 жылғы 10 қазандағы №55 бұйрығымен бекітілген статистикалық деректерді түзету қағидаларымен (өзгерістермен және толықтырулармен) регламенттелді.

Бұл ережелер статистикалық есептерді жазумен және бұрмалаумен, құқықтық статистика субъектілерінің өз қызметінің тиімділік көрсеткіштерін жасанды көтеру фактілерімен күресуге бағытталған.

Алайда, ведомстволық мүдделеріне жекелеген қызметкерлері жіберіледі манипуляциялар, статистикалық деректер бойынша, бұл бүлдіреді дұрыстығы мен объективтілігі соғады.

Есеп және тіркеу тәртібінің жай-күйі туралы мәселе бірнеше рет талқылау тақырыбына айналды, бірақ жылдан жылға бұзушылықтар барынша қолайлы бола бастады, жүйелі сипатқа ие болды және қызметкерлер әрқашан жүйені алдаудың жаңа тәсілдерін ойлап табатындарына алаңдайды.

Бұл криминогендік жағдайды дұрыс бағалауға теріс әсер етеді, сонымен қатар қолайсыз болып табылатын қиялдың әл-ауқатын көрсетеді.

Қылмыстарды жасырудың заңсыз тәжірибесі күрделі проблемаға және іс жүзінде тәуелсіз бақылау саласына айналды.

Бұл теріс қылықтарға тиімді қарсы тұратын жалғыз құрылым - прокуратура органдары.

Прокурорлық тексерулердің материалдары тіркеу қылмыстарды ашу деңгейінің көрсеткіштеріне теріс әсер етуі мүмкін қылмыстарды есептен жасыратындығын көрсетеді.

Жоғарыда айтылғандардың негізінде біз қылмысқа қарсы іс-қимыл саласындағы статистикалық есептің барлық тараптары реттелмейді деген қорытындыға келеміз. Объективті деректердің болмауы көптеген жағымсыз салдарға әкеледі: жедел жауаптың болмауы, басқару шешімдерін қабылдау және тағы басқалар.

Осыған байланысты, біз Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы ұсыныстар әзірледік:

1) «қылмыстық құқық бұзушылықтар туралы арызды, хабарды немесе баянатты қабылдау және тіркеу, сондай-ақ Сотқа дейінгі тергеп-тексерудің бірыңғай тізілімін жүргізу қағидалары» туралы ҚР БП 2014 жылғы 19 қыркүйектегі №89 Бұйрығы.

Қазіргі қолданыстағы №89 бұйрықта қылмыстық статистиканы манипуляциялауға әсер ететін фактілер бойынша ішкі істер органдарында қылмыстық істі тергеуге жауапты басшы құрамның жауапкершілігі көрсетілмеген. Осыған байланысты күші жойылған №55 және №83 бұйрықтарда көрсетілген басшылықтың жауапкершілігін тағы да қатаңдату қажет.

2) «полиция қызметін бағалау өлшемшарттарының жүйесін бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2019 жылғы 4 маусымдағы №515 бұйрығы.

№515 бұйрықтың бірінші бөлігінде көрсетілген «сандық критерийлер» критерийі жойылуы керек, өйткені көптеген дамыған елдерде «сандық критерийлер» критерийі полиция қызметін бағалау кезінде қолданылмайды. Бұл өлшем талдау, қорытындылау үшін қолданылады. Сондықтан полиция қызметін бағалау кезінде «сандық критерийлер» критерийін қолдануға болмайды.

Осы бұйрықтың екінші бөлігінде көрсетілген «сапалық критерийлер» критерийі бойынша халықтың сенім деңгейі учаскелік инспекторлардың қызметіне жүктелген. Басқа полиция қызметкерлері халықтың өзіне деген сенімін арттыруы керек.

Прокуратура заң бойынша және құқық рухы бойынша мемлекеттің өз азаматтарына қатысты жазалаушы органы емес, басты миссиясы азаматтардың құқықтарын кез келген Тараптан қылмыстық қол сұғушылықтан қорғау болып табылатын қадағалау органы болып табылады.

ЖБО-дан келіп түскен мәліметтер осындай түрде фабуланың деректемелеріне АЕК-1 статистикалық карточкалары енгізіледі. Онда полиция қызметкерлері есеп беруге және одан әрі жұмыс істеуге ыңғайлы түзетулер енгізеді (кестеде өзгерістер қызыл түспен ерекшеленетіні көрсетілген). Ал прокурор СДТБТ-1 Фабуласында көрсетілген мәліметтерді көреді, онда бастапқы мәліметтерді емес, түзетулерді

ескере отырып деректер келіп түседі. Прокурордың тіркеу және хабарлау бойынша толыққанды және ашық жұмысы үшін түзетуге дейін КУИ-1 Фабуласында көрсетілген деректерді көрсете отырып, СДТБТ-ға қосымша енгізу қажет.

Жасырын қылмыстық қылмыстардың теріс динамикасына байланысты сотқа дейінгі тергеп-тексерулердің бірыңғай тізілімі (СДТБТ) ақпараттық жүйесінің есебінен қылмыстық қадағалаудың сапасын арттыру қажет деп санаймыз, бұл статистиканың айла-шарғыларын барынша азайтуға, қылмыстық процесті жеңілдетеді және ашық етеді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕККӨЗДЕРДІҢ ТІЗІМІ

1. «Прокуратура туралы» Қазақстан Республикасының 2017 жылғы 30 маусымдағы № 81-VI Заңы / <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1700000081>.
2. «Мемлекеттік құқықтық статистика және арнайы есепке алу туралы» Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 22 желтоқсандағы №510-II Заңы / https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z030000510_.
3. «Қазақстан Республикасы прокуратура органдарының кейбір мәселелері туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2017 жылғы 13 қазандағы №563 Жарлығы - Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің "Әділет" ақпараттық-құқықтық жүйесі // қол жеткізу режимі: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/U1700000563>.
4. Лебединский В.Г., Орлов Д.И. «Кеңес прокуратурасының маңызды құжаттардағы тарихы», Мәскеу: Госюриздат, 1952 – 582 б.
5. КСРО прокуратурасы туралы 1979 жылғы 30 қарашадағы КСРО заңы.
6. Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесінің «Қазақ КСР прокуратура органдарының бірыңғай жүйесін құру, олардың дербестігі мен тәуелсіздігін қамтамасыз ету туралы» 1991 жылғы 6 желтоқсандағы қаулысы Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің «Әділет» ақпараттық-құқықтық жүйесі // қол

жеткізу режимі: http://adilet.zan.kz/rus/docs/P910002000_.

7. «Қазақстан Республикасының Прокуратурасы туралы» Қазақстан Республикасының 1992 жылғы 17 қаңтардағы № 1146-ХІІ Заңы (күші жойылды). Қатынау режимі: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1000955

8. Қазақстан Республикасы Президентінің 1995 жылғы 21 желтоқсандағы №2709 Жарлығы «Қазақстан Республикасының Прокуратурасы туралы» Заң күші бар – Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің «Әділет» ақпараттық-құқықтық жүйесі // қол жеткізу режимі: http://adilet.zan.kz/rus/archive/docs/Z950002709_/21.12.1995.

9. Прокурорлық қадағалауды ұйымдастырудың кейбір мәселелері туралы Қазақстан Республикасы Бас Прокурорының 2018 жылғы 2 мамырдағы №60 бұйрығы «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі // қол жеткізу режимі: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V1800016894#z303>.

10. Қазақстан Республикасының Конституциясы (1995 жылғы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды). https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005029

11. «Қазақстан Республикасының Конституциясына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» 2017 жылғы 10 наурыздағы №51-VІ Қазақстан Республикасының Заңы. Қатынау режимі: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32937557

12. 1977 жылғы КСРО Конституциясы (1990 жылғы 14 наурыздағы өзгерістермен). Жоғарғы Кеңестің 1991 жылғы 12 желтоқсандағы N 2014-1 қаулысымен ратификацияланған «Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығын құру туралы» 1991 жылғы 8 желтоқсандағы келісімнің қабылдануына байланысты 1991 жылғы 12 желтоқсаннан бастап қолданысын тоқтатты. Қатынау режимі: <https://docs.cntd.ru/document/901817660>.

13. Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 4 шілдедегі №231-V ҚР ҚПК.

14. «Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитетін құру туралы» Қазақстан Республикасы

Президентінің 2003 жылғы 28¹ наурыздағы № 1050 Жарлығы /
<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U030001050>.

15. Сапронова Т.П. «Құқықтық статистика прокурорлық қадағалаудың дербес бағыты ретінде», Еуразиялық адвокатура / 3 (46), 2020 - Евразийская адвокатура (@eurasian-advocacy) - Readera.org.

16. Воронин О.В. «Қазіргі прокурорлық қадағалаудың мәні туралы» /
<https://stud.kz/umkd/id/16752>.

17. Мельников Н. В. «Прокурорлық қадағалау-Ресейдегі прокурорлық билікті жүзеге асырудың тәуелсіз нысаны» // Мемлекет және құқық. 2016. № 5. 346.

18. Ветрова Е.В. Құқықтық статистика: қор дәрісі: «Құқықтық статистиканың пәні мен әдістері». Санкт-Петербург: Ресей ІІМ Санкт-Петербург университеті, 2018-29 б.

19. «Қылмыстық процестің үш буынды моделі»
[/www.inform.kz/ru/trehzvennaya-model-ugolovnogo-processa-vvoditsya-v-kazahstane-s-2021-goda_a3734843](http://www.inform.kz/ru/trehzvennaya-model-ugolovnogo-processa-vvoditsya-v-kazahstane-s-2021-goda_a3734843).

20. ІМ қылмыстық процесті цифрландыру туралы айтты//polisia.kz/ru/mvd-rasskazalo-o-tsifrovizatsii-ugolovnogo-protssessa.

21. Құқықтық статистика (qamqor.gov.kz) «тіркелген қылмыстық құқық бұзушылықтар туралы» 2021 жылдың 9 айлық № 1-М есептің нысаны.

22. Хабар телеарнасы <https://www.youtube.com/user/tv24kz>.

23. Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі №226-V Қылмыстық кодексі.

24. 2017-2021 жылдарға арналған ҚР БП тексеру материалдары.

25. Қазақстан Республикасы Бас Прокурорының 2011 жылғы 12 қыркүйектегі №83 бұйрығы. Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде 2011 жылы 11 қарашада №7293 болып тіркелді. Күші жойылды-Қазақстан Республикасы Бас Прокурорының 2014 жылғы 19 қыркүйектегі №89 бұйрығымен. Қазақстан Республикасы Бас Прокурорының 2014 жылғы 19 қыркүйектегі №89 бұйрығы. Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде 2014 жылы 23 қыркүйекте №9744 болып тіркелді.

26. «Статистикалық деректерді түзету қағидаларын бекіту және қолданысқа енгізу туралы» 2000 жылғы 10 қазандағы №55 Бұйрық.

27. «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне цифрлық технологияларды реттеу мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» 2020 жылғы 25 маусымдағы № 347-VI Қазақстан Республикасының Заңы.

28. Құқықтық статистика (qamqor.gov.kz) «Тіркелген қылмыстық құқық бұзушылықтар туралы» 2020 жылғы № 1-М есептің нысаны.

29. Аврора Чука. «Жаһандану дәуіріндегі адам құқықтары» / / Cugetarea шығарған және Lumen экономикалық факультеті Михаил Когэлничану университетінің атынан индекстейтін ғылыми-техникалық бюллетень, 2011, 20-том, 53-60 беттер.

30. Үлкен Заңды сөздік / өңдеген А.Я. Сухарев, В.Е. Крутских. - Екінші басылым, қайта өңделген және толықтырылған. -М.: ИНФРА-М, 2002. – 704 с.

31. 2020 жылға арналған аналитикалық ақпарат / www.gov.kz/memleket/entities/pravstat/documents/details/54973?lang=ru (айналым күні 25.12.2021).

32. С.Смит «Еуропалық конвенция мен норвегиялық құқықтық жүйе шеңберіндегі адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын қорғау арасындағы өзара іс-қимыл» // адам құқықтарын қорғау: Еуропалық перспектива, р. Риссдалдың құрметіне арналған зерттеулер / ред. Автор: П.Махони. - Кельн: Карл Хейманс Верлаг, 2000. – Б. 1307.

33. Карасев А.А., Остапович И.Ю. «Конституцияны икемді түсіндіру туралы пікірталасқа: отандық және шетелдік теорияның кейбір мәселелері» // Еуразиялық заң журналы, № 4 (131), 2019. – Б.127-129.

34. Шетелдік сөздер мен сөз тіркестерінің соңғы сөздігі. – Мн.: Қазіргі Жазушы, 2007. – 976 б.

35. «Құқық қорғау қызметі туралы» 2011 жылғы 6 қаңтардағы № 380-IV Қазақстан Республикасының Заңы / <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000380>.

36. Қазақстан Республикасының Конституциясы. Ғылыми-құқықтық түсіндірме / редакциясымен Г.С. Сапарғалиева. –2-басылым, түзетілген және толықтырылған. – Алматы: Жеті жарғы, 2004. – 584 б.

37. Мұхамеджанов Э.Б. «Прокуратура мемлекеттік органдардың жалпы жүйесінде» // «Қазақстан Республикасының мемлекеттік билік органдарының келісілген жұмыс істеуінің және тежемелік әрі тепе-теңдік жүйесінің проблемалары»: Ұжымдық монография / Г. С. Сапарғалиева редакциялаған. – Алматы, 2006 ж. 266-313 б.

38. Төлеубекова Б., Калкаева Н. «Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес сот бақылауының тұжырымдамасы (Жаңа ҚПК жобасына ескертулер)» // қазіргі заманғы ғылым: проблемалар мен перспективалар. Халықаралық конференция / 4-Том. Лас Вегас, Невада, АҚШ. 15 Сәуір 2013 жыл. 218-222 б.

39. «Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы» 2000 жылғы 25 желтоқсандағы № 132-ІІ Қазақстан Республикасының конституциялық заңы.

40. Ходжсон Г.М., Джеффри М. «Заңның институционалды негіздері туралы: әдет-ғұрып пен жеке тәртіптің болмауы» // экономикалық мәселелер журналы. – 2009, 43 том (1). –143-166 б.

41. Төлеубекова Х., Хведелидзе Т.Б., Калкаева Н.Б. «Методологические основы трехзвенной модели уголовного судопроизводства». Юридическая серия. №3 (99). 2021 ж.

42. Құқықтық статистика «Прокурордың жұмысы туралы» 2017-2021 жылғы ЗПР есеп нысаны.

43. Мемлекет Басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1-sentyabrya-2020-g.

44. Г.А. Туманов «Қоғамдық тәртіпті қорғау саласындағы басқаруды ұйымдастыру». – М., 1972. – 35 б.

45. Ішкі істер органдарындағы басқару мен еңбекті ғылыми ұйымдастыру негіздері: Оқу-әдіс. КСРО ІІМ жоғары оқу орындарының сырттай оқитын тыңдаушылары үшін пос. // ред. проф. Г.Г. Зуйкова. – М. - 7 б.

46. Т.С. Әлкебаев «Жемқорлық. Қазу Хабаршысы». - Алматы, 2015 ж.

47. Д.В. Васильевтің «Оценка эффективности деятельности полиции США на

основе принципов управления по результатам» атты ғылыми мақаласы 2012 ж. 12 б.

48. А.М. Подгайный, А.С. Шиенкова «Полиция құрылымдары қызметінің тиімділігін бағалаудың шетелдік тәжірибесі». // Экономика және бизнес. Ресей ИМ Краснодар университетінің хабаршысы. №4 (26). - Краснодар, 2014 ж.130 б.

49. Клушин О.З. «Шет елдердің құқық қорғау құрылымдары қызметінің тиімділігін және оның Ресей Федерациясына бейімделу мүмкіндігін бағалау тәжірибесі» // Тр. Акад. Ресей ИМ басқармасы. 2007. № 4 129 б.

50. В. И. Куватов, В. Н. Родин, О. Е. Чудаков. Санкт-Петербург 2017 ж. «Ресей ИМ оперативті-қызметтік қызметінің тиімділігін бағалау әдістері мен моделі» 105 б.

51. Құқықтық статистика (qamqor.gov.kz) «Тіркелген қылмыстық құқық бұзушылықтар туралы» 2018-2020 жылғы № 1-М есептің нысаны.

52. Панеях Э.Л., Титаев К.Д. «Ішкі істер органдарының қызметін бағалау жүйесін реформалау» // құқық қолдану мәселелері бойынша аналитикалық жазбалар. Алматы: ИПП ЕУ. 2011. – 12 б.

53. Құқық қорғау органдары қызметкерлерінің жалақысы https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30917592#

54. Басқа елдерде полиция қызметкерлері қанша жалақы алады <https://nv.kz/2019/05/27/232020>.

55. Қазақстандықтардың прокуратураға деген сенімінің ең жоғары деңгейі көзі//kapital.kz/gosudarstvo/97390/samaya-vysokaya-stepen-doveriya-u-kazakhstantsev-k-prokurature.html.

56. Қазақстандықтардың 37% полицияға сенеді <https://kursiv.kz/news/obschestvo/2020-12/policeyskim-doverayut-37-kazakhstancsev>.

57. Тәртіп сақшылары: қоғамның Ресей полициясына қатынасын бақылау <https://wciom.ru/analytical-reviews/analiticheskii-obzor/strazhi-porjadka-monitoring-otnoshenija-obshchestva-k-rossiiskoi-policii>.

58. Семейдегі полицейлер қылмысты ашу үшін нашақорды ұрлауға мәжбүр етті [//informburo.kz/novosti/policeyskie-v-semee-zastavlyali-narkomana-vorovat](https://informburo.kz/novosti/policeyskie-v-semee-zastavlyali-narkomana-vorovat)

chtoby-povysit-raskryvaemost.html.

59. «Құқықтық статистика және арнайы есепке алу саласындағы заңдылықты қадағалау жөніндегі уәкілетті прокурордың жұмысы туралы» 2019-2021 жылдық № 9 нысанды есеп.